

સુધારણા નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ

ધોરણ ત્રીજાની નોટ.

જેમાં પાઠ તથા કવિતાના અર્થ તથા કવિતાની સમજૂતી,
અથવા શબ્દો, આંક, ધાતો, કોષ્ટકો, સુખગચ્છિત
તથા તેના હિસાબો, ગણિત, બૂજરાતની બૂજોણ,
સૃષ્ટિજ્ઞાન વગેરેનો સમાવેશ કરેલો છે.

ખનાવનાર,

માસ્તર-જગભાઈ હિરાલાલ.

૦. પંખાત.

પ્રતિષ્ઠા કરનાર

28 OCT 1927

દાખાદર હિરાલાલ શાહ.

બુકસેલર-ખંખાત.

અમદાવાદ-થી ડાકે મોકલેલી પી.સી.ટી. પ્રેસમાં
પરીખા દેખીતામ સમનવાલે આપ્યું.

ખાત્રી ૧ થી. સંવત ૧૯૮૩. સને ૧૯૨૭. પત્ર ૩૦૦૦.

કીંમત ૦-૧૦-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાખિટ-સંગ્રહ
૧૩૭૮૬

મૃદુલ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાખિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૭૮-૬ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ દોરણ ગીતનાની નાટ

વિષય મૃદુલ

ત્રીજી ચોપડીના પાઠના અર્થ.

પાઠ ૧લો.

વાર્તા=હકીકત, કથા
સામાન્ય=સાધારણ
મુળાક્ષરો=મૂળના
અક્ષરો સ્વર અને
વ્યંજન.
બારાખડી=બાર અક્ષર
ની હાર; પદ
રમુજી=મમ્મત આપે નેવા
લાભ=ફાયદો
જેડાક્ષર=જેડેલા અક્ષર
ગ્વાન=સમજણ
ડાહી ડાહી=અકલ
આવે તેવી.
જોમ=લાયક
હકીકત=વર્ણન
સરસ=સારી
ઉમંગથી=હોંસથી
માંડયા=શર ક્યાં
આનંદ=ખુશી
હોંશિયારી=આલાકી
દુકાં દુકાં=નાનાં, નાનાં

વાક્ય=એક અથવા
વધારે શબ્દો મળીને
જેનો અર્થ પુરો સ-
મજાય છે તે.
બોધ=શિખામણ
બારીક=ઝીઝી
તપાસ=પરિક્ષા
મુકાબલો=સરખામણી
ભૂગોળ=પૃથ્વીના ગોળા
સંબંધી
અધિકારી=અમલદાર
માહિતી=સમજણ, ખબર
રસીલી=રસ પડે તેવી,
ગમ્મત વાળી.
નકશો=આકાર, ચિત્રેલો
નમુનો.
પુસ્તકો=ચોપડીઓ
મેદાન=સપાટ જમીન
સાદા=સહેલા
નમુના=ખાટ, નકલ
નજર તો કરો=જુઓ
વર્ણન=વિવેચન

મુજી=ફાયદા
સારી પેઠે=સારી રીતે
તોળવા=જોખવા
સોદો=માલ
છેતરાશે=ઠગશે
કિતાવળ=તાકીદ કરવી તે
કિતાવળે આંખા ન પાકે
=જેમ ગોટલો વાવ્યા
પછી તરત ફેરી થતી
નથી તેમ કાંઈ કામ
ધણી તાકીદ કરવાથી
થાય નહિ.
ધ્યાન=મન
જાને=પડે
ખાતરી=તપાસ
પોપટીઉં=ઉપલકીઉં.
સમજણ વગરનું
પાઠ રજો લાગતું.
લિપિ=ભાષા
ખાલસી=આળખોધ
જુનાં=પહેલાંના
પંડિતો=વિદ્વાનો

માથું=મથાળું
અંક=આંકડા
અબજુ=હરવ કે દીધ
“ઈ”ની નિશાની
વરડુ=સ્વ કે દીધ
“ઉ”ની નિશાની
માત્રા=રેપ
અનુસ્વાર=માથે ટપકું
અથવા મીડું
વિસર્ગ=સ્વરની જોડે
એ મીડાંની નિશાની.
પાઠ રજો. ૬૫-૨

ફક્કડ=છેલ
છેલ્લે=આચરે
પંડિત=વીદ્વાન
નોપજે=થાય
લહીઓ=સારા અ-
ક્ષરનો લક્ષનાર
લાલચ=લોભ
લપટાવું=ફસાદ
જહું
જાતે=પંદે, પોતે
નર્યા=નિરોગી,
સાજા

ઈશ્વર=પ્રભુ
અસ્થા=વિશ્વાસ
ઉઘોગી=મહેનતુ
ચેન=સુલ
લાલી=નકામો
ઠાઠ=મથકો
અજુક્તું=અવટતું
માટું=સરાચ
અસલના=પહેલાંના
વિદ્યાભ્યાસ=મળવું તે
સાક્ષી=બહુ
ફેર=તફાવત

પાઠ ડળે.

ધરડો=ઝડ
ટકું=નાનો ઘોડો
અખર અરાતું=વેપા-
રીઓ માલ વેચવા
અખરમાં આવતા
છતે ટકુંએ=ટકું હોય
છતાં
મુખ્ખ=મેવકુદ્ધ
ખરેખર=તક્કી
હહહહતો=પુરેપુરો
કળિયુમ=ખરાબ વખત

કહી=કોઈ વખત
પ્રુદ્ધિ ફરી ગઈ=અફલ
ગુમ થઇ
લિંડાડે છે=ચલાવે છે
મોજથી=આનંદથી
મુસાફરી=સફર
ખર્ચુ પાન=ધરડો
માંદો=ખીમાર
શરમાઈ=લજવાઈ
જોસખંધ=સપાટાખંધ
શ્રાવક=જૈન ધર્મ પા-
ળનાર
સંધ=મત્રાએ જનારી
ટાળી
જના=તિર્થ
ધાતકી=પાપી, નિંદ્ય
માર=મોજો
હાટ=ખજાર
વીખરાઈ=વેરાઈ
ઉપાડી=ઉચકા
વખતસર=ખરાબ વખતે
પ્રમાણે=મુજબ
તોફાન=મસ્તી
શીકોમોઢે=નીચે મોઢે
પસ્તાયા=દીલગીર થયા

સલાહ=શિખામણ,
 અક્ષય
 દશા=હાલત
 પાઠ યથા.
 પરગણુ=પારકાનું બહું
 કરનારો
 ધણી ધણિઆણી=વર
 વહુ
 આગક=ઝોકરૂં
 ઈશ્વરભક્તિ=પ્રભુનીસેવા
 ગાળતાં=કાઢતાં
 કૃપા=મહેરઆની
 પુત્ર=દીકરો
 નરસિંહચૈદશ=વૈશાખ
 સુદ ૧૪, તે દીવસે
 ભગવાને ચાંબલામાંથી
 જન્મ લીધો હતો
 ત્યારે મોહું સિંહ જેવું
 ને ખીજું શરીર
 માણસ જેવું તેથી તે
 નરસિંહ ભગવાન
 કહેવાયા.
 અંડાર=ખખનો
 વાણીથી=બોલીથી
 રૂપાબો=સુંદર

પેદા થયો=ઉત્પન્ન થયો.
 ગુજરી ગયા=મરી ગયા
 ઉછેરવા=મેટા કરવા
 સ્વભાવ=પ્રકૃતિ
 પાડોશમાં=ધરની જોડે
 રહેનારા ખીજા માણસો.
 સ્ત્રીઓ=માધવો
 સલાહ=શિખામણ
 મદદ=સહાય
 અસર=લાગણી
 નીવડયો=થયો
 અભ્યાસ=મળવું તે
 શિક્ષક=મહેતાજી
 માનીતો=વહાલો
 આખતો=વિષયો
 માદું=ખરાખ
 સાંઢ=આખતો
 લોહી=રૂધીર
 ધાર=રેલો
 ખડખડ હસવા લાગ્યા=
 મરકરી કરવા લાગ્યા
 અંતઃકરણમાં=મનમાં
 એકદમ=એકાએક
 ફેટા=માથે બાંધેલું લુંગડું
 પાટો=લુગડાનો ચીરો

ધાગખમ
 વખાણુ=પ્રસંશા
 ખસ્યો નહિ=ગયો નહિ
 વેદ=દેશી દાકતર
 શુદ્ધિમાં=માનમાં
 આશ્ચર્ય=નવાઈ
 પાઠ પઞ્ચ.
 લક્ષ્મ=પરણું તે
 અભ્યાસ કરતાં=મણતાં
 ગુજરાન=મરણુપોષણ
 ધધે=રોજમારે
 નાતમતમાં=પોતાની
 નાતમાં
 પ્રીતિ=પ્રેમ
 ભાઈખંધ=દોસ્ત, મિત્ર
 અંતઃકરણુ=દીલ
 ઉમરાઈ=છલકાઈ
 ખડ=વાસ
 આશિષ=આશીરવાદ
 નજીક=પાસે
 કાદવ=કીચડમાં
 ખૂંચેલો=પેસી ગયેલો
 પકડી=ગ્રાહી
 કાઠિ=કિનારે
 ડૂબતો=મુડતો

ટંગાવી=લટકાવી
પરોપકારી=ખીજા ઉપર
ઉપકાર કરનાર
પાડ=ઉપકાર
ઈનામ=અક્ષીસ, ભેટ
થોભાય=ખોટી થવાય
ધાડું=ધીચ
સહીસલામત=સુખથી
જોખમ કે અડચણ
વખર
સામેલ=દાખલ

પાઠ ફૂંકું

અદલ=વ્યાજખી
ઈસાફ=ચાય
પૈસાદાર=ધનવાન
હાલત=સ્થિતિ
ગામડી=ખાનખી
વળગ્યો=લાગ્યો
નસીબદાર=માગ્યશાળી
ફાવતો ગયો=લાભમાં
આવતો ગયો
ધન=પૈસો
કીમતી=મારે કીમતના
ધરણાં=દાખીના

ધડાવ્યાં=કરોવ્યાં
દોલત=પુંજ
ખરીદા=વેચાતા લીધા
હોશિયાર=ચાલાક
આખર=કીર્તિ
મરણ પથારી પર પડ્યા=
મરી જાય એવા થયા.
મિલકત=દોલત
ભાગ=હિસ્સો
વર્તાશું=આલીશું
સરખે ભાગે=મરાખર
ભાગે

કપુલાત આપી=કપુલ
કર્યું
દહાડોપાણી=મરણ પાછું
ળતો ખરચ
તોડ=નિકાલ
દિવાન=પ્રધાન
ઉમેર્યો=વધાર્યો
વાહવાહ=વખાણ

પાઠ ઉમે.

પોળ=શેરી
સુશોભિત=શોભાયમાન
અટકાવ્યો=રોક્યો

નજીવી=નકામી.
પાપી=દુષ્ટ
સગ્ન=શિક્ષા
આસાપાસ=આજુબાજુ
આકાશ=મગન
અંતર=મન
આભાસ=અજવાળું
ધાસચાસની=વનરપતિની
વિશ્વપતિ=જગતના
ધણી પરમેશ્વર
વાસ=રહેઠાણ
ધડીએ=વીચારીએ
ધાટ=વિચાર
જગનો=જગતનો
તાત=આપ
જગનો તાત=પરમેશ્વર
ખોલીએ=શોધીએ
કણી=રજકણ
કામ=માટે
જગકર્તા=દુનિયાના
ખનાવનાર
હાડું=ખાલી
કામ=ઠેકાણું

આપણી આગુખાણુ મગનમાં અને મનમાં તથા ધાસ વગેરે
વનસ્પતિમાં પણ પરમેશ્વરનું રણેકાણુ છે. (૧)

જમીનમાં કે બોયરામાં પેસીને કાંઈ છાનીમાની વાત કરીએ તથા
મનમાં જે જે વીચાર કરીએ તે બધું પરમેશ્વર જાણે છે. (૨)

જરાક રજ મુકવા માટે ખાલી ઠેકાણું શોધવા જઈએ તો પણ
પરમેશ્વર વગરનું ખાલી ઠેકાણું ક્યાં મળતું નથી—

પાઠ ૮મો.

ઇશ્વર=પરમેશ્વર

સ્તુતિ=પ્રાર્થના

અહો=હે

દેવના દેવ=દુનીઆનો

ધણી, (પ્રભુ)

શીશ=માથું

નામી=નમાવી, નમન કરી

હયાણુ=કરેણાણુ

આપદા=દુઃખ, પીડા

ઉગારો=ખચાવો

દીનાનાથ=ગરીબોનો

ધણી, પરમેશ્વર

આધાર=આશરો

પાળનારા=પોષણ કરનારા

સદા=હમેશાં

સંકટો=દુઃખો

ટાળનારા=મટાડનારા,

કાઠી નાંખનારા

કરોડો=ધણાજ

રાંકનો રાંક=ગરીબમાં

ગરીબ

અગ્નિન=અણુસમગ્ર

અજાણી=છાતી

ક્ષમા=માફ

વાંક=ચુનો

મતિ=બુદ્ધિ

છેત=તદ્વન

દયા લાવીને=મહેરબાની

કરીને

પ્રાર્થના=વિનંતિ, અરજ

દીક્ષધારો=મનમાં આણો

જનો=માણુસો

કુટુંબીજનો=સગાંવહાલાં

બકિત=સેવા

શક્તિ=મળ

દાસ=સેવક

નિવારો=મટાડો દુર કરો

હે દેવના દેવ જગતના સ્વામી (પરમેશ્વર) હું નમન કરીને આપના
વખાણુ કરું છું કે હે હયાણુ પ્રભુ મને દુઃખમાંથી બચાવો. હે ગરીબના
બેલી (પ્રભુ) મારે તો એક તારોજ આધાર છે. (૧)

હે પ્રભુ આપ સર્વને બરણ પોષણ કરનારા છો ને વળી તમે
હમેશા દુઃખો મટાડનારા છો અને તમે ધણાજ ઉપકાર કર્યા છે તેથી
હે ગરીબના બેલી (પ્રભુ) મારે તો એક તારોજ આધાર છે. (૨)

હું ગરીબમાં ગરીબ અણસમજી જીવ છું, મારી કાંઈપણ વાત તારાથી જાની નથી માટે હે કરજીજી મારો ગુનો માફ કરો. હે ગરીબના બેલી (પ્રજી). (૩)

અમે તારા બાળકો હાથ જોડી બેલીએ છીએ કે હે પ્રજી અમારી ભુદ્ધિ તદ્દન ઓછી છે તો દયા લાવી અમારી વિનંતિ મનમાં લાવો. હે પ્રજી (૪)

અમે અને અમારા કુટુંબી સગાવહાલાં શરીરે નિરોગી અને સુખી રહીએ આપ અમને હમેશા સારા વિચાર આપજો હે પ્રજી (૫)

મેં આપની કાંઈપણ ભક્તિ કરી નથી તેમજ આપના ગુણ ગાવાની મારામાં શક્તિ નથી તોપણ દયા લાવી સેવકના દુઃખો ટાળો. હે ગરીબના નાથ (૬)

પાઠ ૯ મો.

દર=માકું
જાંચે=જાંચડે
પંજે=હાથનો થાપો
સપડાયો=પકડાયો
કાલાવાલા=આજીજી,
કરગરીને કહેવું તે
આફત=દુઃખ
ચાકરી=સેવા
જીવતદાન=કોઈનો જીવ
બચાવવો તે
મગરરી=મકાઈ
બાન=ખતર

બળ=ફાંસો
ફાંફાં=માથાકુટ, ખોટી
મહેનત
છુંટાયું=નીકળાયું
અકળાયો=મુંઝાયો
બદલો=સાદું
મહારાજ=મોટા રાજા
રીકર=ચીંતા
બળવશે=કરશે
હસતો=મહાક્રાંતો
તરણા સરખું=નજીવું
નકામું, તણખલા જેવું
બેવડો=અમલો
ગર્વ=અહંકાર

બચાવ્યો=ઉગાર્યો

પાઠ ૧૦ મો.

પ્રમાણિક=વેપારમાં સાચો
આગ્રહ=તાણ
પરચુરણ=ગુદી ગુદી
જાતનો
ફરી=વેચવા માટે ફરવું તે
ગુજરાન=મરણપોષણ
ધરાકં=માલ લેનાર
છેતરતો=કમતો
શાખ=આગર
ઠરાવ્યા=નક્કી કર્યા
મોહનમાળા=એક જાતનું

ડાકમાં ધાધવાનું સોનાનું
 ધરાણું.
 લોભાતાં=લલચાતાં
 ચાણું=ચોડી
 અમલદાર=અધિકારી
 ફરજ=જરૂર
 વાણી=મોલી
 મીડી=સારી
 ચાહતા=છાંચતા
 માફક=પેટે
 કમાયો=પેદા કર્યું
 લાભ=ફાયદો. ઠીક=સારો.
 આચડ=ખેંચ, તાણુ
 કાલેરા=કેલરી ને ઝાડા
 થઈ મરણ પામે તે રોગ
 લાગુ પડવાથી થાય તે
 મહા મુરકેલી=મોટી
 મુસીમત
 વિધવા=રાંડેલી સ્ત્રી.
 જેનો ધણી મરી ગયો
 હોય તે સ્ત્રી.
 ધન્ય=શાભાશ

પાઠ ૧૧મો.

ખેડી ખાવાને=ખેતી કરી

યુજરાન ચલાવવું.
 તુરંગ=કેદખાનું, બંદીખાનું
 છંદ=નકારી ટેવ
 ધંધો=રોજગાર
 સરકાર=રાજ કરમાર
 કરનાર,
 બપોતો=ચોકસી, દેખરેખ
 લાભ=દાવ
 ધનવાન=પૈસાવાળો
 વિકટ=મયંકર, ઘોર
 રાહ=વાટ
 સંતાપને=છુપાઈને
 તૂટી પડ્યા=ફૂટી પડ્યા
 ચોડીદારો=ચોડી કરનાર
 પહેરાવાળા.
 દ્રવ્ય=ધન
 ધરેણાં=દામીનાં
 લૂંટી લીધું=ખુચાવી લીધું
 પાળ=કિનારા
 મિહાઈ=ખાંડતી મીડી
 વસ્તુઓ, પેંડા-મરશી
 વગેરે.
 ગમી=પસંદ પડી
 તાલેવંત=ધનવાન, પૈસા-
 દાર

નસીબ=ભાગ્ય
 ભેળવ્યું=ભેળવ્યું
 ઝાડી=જ્યાં ધણા ઝા-
 ડોના જથ્થો આવેલો
 હોય તે
 ફેંકી દેવા=નાંખી દેવા
 ઝેરવાળી=વિષવાળી
 ભુંડું=ખોટું
 તાક્યું=ધાર્યું
 મડદાં=મરી ગયેલા
 પ્રાણીઓના શરીર
 કહેવત=કહાણી, દાખલો
 વારે તેવું લણું=મેતરમાં
 જે વસ્તુ વાતી હોય
 તેવું મજે
 કરે તેવું પામે=જેવા કર્યું
 કરીએ તેવા ફળ મળે
 પાઠ ૧૨મો.
 ક્ષમા=માફી
 પાંડવો=પાંડુ રાજાના
 પુત્રો
 સદા=કમેશાં
 કોષ=ગુરસો
 વતણુક=રીતભાત
 આખર=શીતિ

સહન થઇ સકાયું નહિ
 ખમાયું નહિ
 ઉપાય=ઇલાજ
 ફાળ્યો=ફતેહ પામ્યો
 ફાસલાવીને=ખોટું સમ
 જાવીને, પટાવીને
 જુમાર=જુગટું
 દગો=કપટ
 જુલમ=ત્રાસ
 ફરજ પાડી=કબુલ કરા
 વ્યું
 ઝુંપડી=જમલમાં રહે-
 વાની ગઢલી
 રૂબતી=ગમતી
 નીચ=દુષ્ટ, પાપી
 કારવો=કૌરવ રાજના
 પુત્રો
 ગર્વર્વ=ગર્વવાની એક
 જાત
 અંતઃકરણ=મન
 ક્ષમા=માફી
 ઉભરાઈ આવી=ભારે
 લાગણી થઇ
 લાગણી=આહવા
 અપકાર=કોઇનું જીવું
 કરવું તે

ઉપકાર=કોઇનું મહું
 કરવું તે
 હુઆ=દગાળાજ
 અદેખા=ધર્માવાળા
 ગળગળા=ઢાતી ભરાઈ
 આવેથી નરમ થયેલા
 આફતો=દુખો
 વેર=દુશ્મનાઈ
 ડગલું=ફરવું
 પાઠ ૧૩મો.
 ડાહ્યા=સમજી
 ન્યાયાધીશ=ધ-સાફ કરનાર
 બકિત=પ્રાર્થના
 ડહાપણુ=સમજણુ
 પારખી=એળખી
 અદલ=આજખી, ખરો
 ધ-સાફ=ન્યાય
 પ્રજાની=રૈયતનો
 પ્રીતિ=રેત, ખાર
 રાજકાજ=રાજના કામો
 કચેરી=દરબાર
 ચર્ચા=વાતચીત
 સાક્ષી=સાહેબ, પુરાવો
 ચતુર=હોશિયાર
 જુદિ=અકલ

અચરજ=નવાઈ
 જાનીમાની=ગુપચુપ
 ખૂમેખૂમ=રાડ
 હક=માલિકી
 ઉઠાવું છું=ઢાલું છું
 ગળેપડુ=ખોટો હક કરનાર
 ખુરા હાલ=જુડી દસા
 પાઠ ૧૪મો.
 ગૃહસ્થ=આગરનાર ખોટો
 માણસ
 કકડીને=ધણીજ
 નિસાસો=દુઃખને લીધે
 શ્વાસ નાંખવો તે
 અમાગીઆ=માગ્યહીન
 નસીબ=માગ્ય
 કરમાઈ ગયું=શીડું પડી
 ગયું
 ચતુર=ચાલાક
 ફરમાવ્યું=ફકમ કર્યો
 લંગડો=લૂસો
 ટેકા વિના=આધાર વગર
 કાયમ=અચળ
 ધ્યાન=મન, ચિત
 તંગી=તાણ
 મટી=જતી રહી

પાઠ ૧૫મો.

વરતી=રહેણું
મહોદધામાં=પોળામાં
ગુજરાત=મરણપોષણ
મસ્કરી=મમક, ચેષ્ટા
નોતરું=જમવાનું કહેવું તે
કરાવેશ=નકી કરેલા
રંગીત=રંગવાળા
સુશોભિત=શોભાવમાન
છાછરો=જરાક ઉંડા તે
પહોળો
ચપચપ=ઝડપથી
સમજી ગયો=જાણી ગયો
જાણ્યું જાણ્યું=જાણ્યું
તાં છતાં નથી જાણતાં
એવો ડોળ કરવો તે
ખામી=ખોડ
બોળા=પાપ વગરના,
નીખાલસ
આચર=કાલાવાલા,
ખેચતાણુ
માન્યા વગર=કમુલ
કર્મા વગર
ખાતર=ખરદાસ
સાદું=મદશે

મલકાવી=જરા હસીને

સ્વાદે=જેજતથી

શરમાયું=ચળવાયું

પાઠ ૧૬મો.

સત્ય=સાચું

દુષ્ટ=પાપી

કલેશ=કળુઓ, કંકાસ

સતનું=સાચાનું

ચિત=મન

ચિંતન=મનન, રટણ

વીચાર

વાયક=વચન

નિશ્ચય=નકી, ખચીન

ઉચરવું=મોલવું

અસત્ય=ખોટું

જશ=આખર

જગકીત=શોભિતા

જગ=દુનીયા

ખીજ=ખી

જક્ષ=ઝાડ

વિશાળ=મોટું

ગુણકારી=દાપદાવાળા

ફળ=પરિણામ

આશ્રય=આશરો

છાંયતળે=છાંયડાતળે

પરિતાપ=દુઃખ

કાળ=કામ

વસે=રહે

આકૃત=ચુસીચત

તેજ=પ્રકાશ

પ્રગટે=ફેલાય

છળ=કપટી, લુચ્ચો,

દુષ્ટ=નકારી

મતિ=બુદ્ધિ

મય=ખીક, ડર

હરે=નાશ પામે

જોગ=મનાવ, કારણ

છુપાઈ=સંતાઈ

ઉન્નસ=પ્રકાશ

દીપશે=શોભશે, પ્રકાશશે

આંચ=હરકત, નુકસાન

વદી=મોલી, કહી

કલેશ=કળુઓ, કંકાસ

હરે=મટાડે

સમું=સરખું

અન્ય=ખીજું

અતિ=ધણી

રીઝશે=રાજ થશે

ધર્મ=ફરજ

સ્વર્ગ=દેવતાઓનું અ-

થવા સુખનું રહેણું

રીઝો=રાજ થાઓ

મારે સત્યનું રટણ કરવું અને નક્કી સાચું વચન બોલવું, કદાપિ ખોટું કામ કરવું નહિ, અને આગ્રહથી પંકાઇને દુનીઆમાં ફરવું. (૧)

સતરૂપી બીજથી સત્યનું મોટું ઝાડ થશે અને તેના ફાયદાકારી સારાં ફળ મળશે. અને તેની છાયા તળે માણસો આશરો લેશે તેથી દુઃખો મટી જઈ બધાં સુખ મળશે. (૨)

દુનીઆના બધા કામકાજ સાચામાં રહેલાં છે અને ખોટાથી માણસ દુઃખમાં આવી પડશે. સતરૂપી સુરજનું પ્રકાશ બધું ફેલાય છે તેનાથી કપરી અને નકારી ખુદિ બચ પામીને નાશી જાય છે. (૩)

જેમ કોઇ વખત વાદળથી સુરજ ઢંકાઇ જાય છે પણ તે પાછો છુટો થતો પ્રકાશે છે તેમ કોઈ કારણથી કદાપિ સત્ય ઢંકાઇ જાય છે. પણ અંતે તો સત્ય જ પ્રકાશમાં આવે છે. (૪)

સત્યને કાંઈપણ હરકત નથી તેમ તેનો કોઇ દીવસ નાશ પણ નથી-હમેશા સાચું બોલીને દુનીઆમાં ફતેહ મેળવેા કારણકે સત્ય બધા કજીઆ કંકાસતો નાશ કરે છે સત્યના જેવું બીજું એક પણ બળ નથી-સત્યમાં હમેશા ખરું સુખ રહેલું છે. (૫)

સતથી પરમેશ્વર બધા રાજ થશે સત્ય વીના બીજો કંઈ ધર્મ નથી, સત્યથી સ્વર્ગને મેળવીને હમેશા ખુશી થાઓ.

પાઠ ૧૭મો.	શિક્ષકે=મહેતાજીએ	શ્રુપંડા=ગાડ, પાંદડાના
મુસાફર=વટેમાર્ગી	ત'બુ=ખડા યુગડાંનું ઘર	બનાવેલા ઘરો.
હમેશના=દરરોજના	અમલદારો=અધિકારીએ.	મીલનસાર=મળતાવડા
રિવાજ=નિયમ	સવારી=સરકારી કામકાજ	પરોણાચારી=મેમાનની
વર્તમાનપત્ર=છાપું	માટે બહાર ફરવું પડે તે.	આગતા સ્વાગતા,
બાંકડો=પીઠવાલી પાટલી	સપાટ=હિંચી નીચીના	બરદાસ.
પુસ્તક=ચોપડી	હોય તે.	ભરવાડ=રબારી, થેઠાં

અકરાં ચરાવનાર.

પરોણા=મેમાન

ભારે=ખોળરૂપ

આમઠીઆ=કાઠીઆવાડની

એક બટકતી જાત.

સરાણીઆ.

બટકતી=રખડતી

પાઠ ૧૮મો.

સ્વચ્છ=ચોડખું

મોહોરમ=તાણુત નીકળે

તે મુસલમાની મહિનો.

તાણુત=તાણઆ

સોમતીઆ=દોસ્તો

વાધખને=વાધના જેવું

૩૫ લેવું.

લગાડયો=ચોપડયો

વરખ=ખાતુના છોક પા-

તળા પતરાં

ચોંટાડયા=વળગાડયાં

ફાંકડો=ફાંકડ

વેશ=દેખાવ

તારીફ=વખાણુ

બટકીને=રખડીને

મરણુતોલ=મરી ગયો

હોય તેવો

રિથતિ=હાલત

રડારોળ=કકળાણુ.

બુમરાણુ

એકાએક=એકદમ

અચખો=નવાઈ

ધ્યાનમાં=તજરમાં,

સમજણમાં;

ઉપચાર=ઈલાજ, સારવાર

બાન=શુદ્ધિ

સારવાર=ખરદાસ ચાકરી

પ્રસંગ=અનાવ

છિદો=ખણાં

વાટે=રસ્તે

ઢીલ થઈ હોત=મોડું

થયું હોત.

મંદવાડ=ખિમારી

અકરમાત=અણુધાર્યા

ખનાવ

વિદાય થયા=મયા

પાઠ ૧૯મો.

પ્રમાણિક=વહેવારમાં

સાચો

વિદ્વાન=પંડીત

ઉદ્યોગી=મહેનતુ

આળસુ=સુસ્ત

ભાઈભાંડુ=ભાઈ, ખેન

વગેરે

ઉપજ=આવક, પેદાશ

ધરખરચ=રોટલા ખરચ

દુકાળ=વરસાદ ન પડે ને

અનાજ ન પાકે તેવો

નકારો વખત

પાક=ફાલ, પેદાસ

કરકસર=અપ જેટલું

વાપરવું તે

ચર=કડાવાળો દેગડો

સોના મહોર=સોનાના

સિક્કા

અગ્રાટ=ધણીપણના હક

સાથે.

ફેંસલો=નિર્ણય.

ચુકાદા=ફેંસલો

બંધ ખેસતી=લાણુ પડતી

ફેંસલો=ન્યાય, ચુકાદો.

પાઠ ૨૦મો.

પ્રખ્યાત=પ્રસિદ્ધ

પરાક્રમી=શુરવીર

શોખીન=કોઈપણ બાજત

માં આનંદથી ભાગ લેનાર.

આશરો=મદદ
 ઉમરાનો=અમીરો
 મોં કતરો ગયાં=જખવાણી
 પડી ગયા.
 ખળનચી=તિજેરીનો
 ઉપરી
 ફટકા=ચાખખા
 આજીજી=ચીનતિ, કાલા-
 વાલા.
 ખામીદાર=સાગીઓ
 ખુદાવંદ=મેટા માલિક
 સરત=કરાવ.
 હજુર=મર્યાદા
 લાંચીઆ=રશવન ખાનર.

પાઠ ૨૧મો.

નત્ર=મરીમ, દીન
 તોફાની=મસ્તીખોર
 કાયર થયો=કંટાળ્યો
 આંકી=નિશાની કરી
 ફાટયો=વિક્ષેપો
 માતેલા=ખાઈ પીને
 જખરા થએલા
 ગર્વ=અહંકાર
 જખરો=જેરાવર

દુર જી=આશો જી
 કાય અજાવવો=ખારવો
 ધટનો નથી=કીક લાગતું
 નથી
 પક્ક=જરાવાર
 યુક્તિ=કળા
 તોખાતોખા=ચાલ ચાલ,
 કાયર કાયર.
 કાલાવાલા=આજીજી
 દુલાહ ગયો=મગર થયો
 અભિમાની=અહંકારી
 શેરને માથે સવાસેર=
 એકથી બીજે ચડી.
 યાતો હોય
 સપડાયો=ફસાયો
 હલકા=ગુસ્સા
 માફા=ખરાબ
 ફળ=પરિણામ

પાઠ ૨૨મો.

પત્રવહેવાર=અરસપરસ
 કાગળો લખવાનો
 રીવાજ
 સ્થાપન=શરૂ
 ટપાલખાતું=પોસ્ટખાતું
 સવડ=ગોઠવણ

ગોઠવણ=ખંદોખસ્ત
 પરખીડીઆં=કવર, કોથળી
 પત્તાં=ક્યાડ
 ચોડયા=લગાડયા
 વહેલા=જલ્દી
 ખેપીઆ=કાસદ
 સહીસલામત=ખરાખર
 રીતે
 માનવાચક=માનનો અર્થ
 બતાવનાર
 તીર્થરૂપ=તીર્થ જેવા
 પવિત્ર, બાપા, એ શબ્દ
 વડીલના નામ સાથે
 વપરાય છે
 ચિરંજીવી=જાંબી મુક્ત
 જીવનાર, છેકરાંના
 નામની પહેલાં વડીલ
 આ શબ્દ વાપરે છે
 સોમાખવની=પરજેતી
 સ્ત્રી, જેનો ધણી જીવે
 હોય તે
 મંગાસ્વરૂપ=વિધવા
 સ્ત્રીની પહેલાં વપરાય છે
 માનવાચક=માનનો અર્થ
 બતાવનાર

નામદામ=નામ અને

ઠેકાણું

સરનામું=નામ અને

ઠેકાણું

પતો=ઠેકાણું

કમવાર=અનુક્રમે એક

પછી એક

પાઠં રડમો.

મુલતાન=મોટો મુસલમાન

રાગ

પ્રખ્યાત=પ્રસિદ્ધ

શિકાર=જનાવરોને ગા-

ળીથી ચારવા તે

અંદગી=પ્રાર્થના

એહસાન=પાડ

લાયક=યોગ્ય

ખોરાક=ખાવાનું

હાજર=રજુ

ડોલચું=ડોલ જેવું વાસણું

ભાવથી=હૃદયથી

વિનંતી=અરજ

જાગીર=સરકાર તરફથી

મળેલું ગામ કે જમીન

ઉમરાવ=અમીર

આધ્યાત્મિક=દૌરતી

સાન=અકલ

સાંધ્યાવા=ફરીર

અદેશો=શક

તપાસ=ખાત્રી

માનીતો=વહાલો

ઝવેરખાનું=જ્યાં હીરા

માણેક, મોતી વગેરે

બરેલું હોય તે

ઉપરી=અધિકારી

અદેખાઈ=ઈર્ષ્યા

કાનબંધેરવા=ખોટું સમ-

જાવવું તે

ઝવેરાત=હીરા, માણેક,

મોતી, વગેરે.

આશ્ચર્ય=નવાઇ

મિખારી=ભીખ માગી

ગુજરાન ચલાવનાર

સ્થિતિ=હાલત

આમાર=ઉપકાર

ઈર્ષ્યાખોર=ઝેરીલા, અદેખાં

દેશનિકાલ=દેશ બહાર

કાઢી મુકવું તે

પાઠં રડમો.

પંચ=મંડળી

વાહવિવાહ=અર્ચા, સામ-

સામા બોલવું તે

તકરાર=કુશળ

પુર્ત=તરત

દરબાર=રાજસભા, કચેરી

નર ને નાર=નર ને માદા

ગુણો=ફાયદા

મણુના=મણુતરી

મરીબડી=રાંક

વાહરડાં=ગાયના ખંચાં

વલવલે=ઠળવળે

પય=દુધ

ગુલમ=ત્રાસ

પાર=ઝેડો

વફાદાર=વિશ્વાસુ

પ્યાર=વહાલું

મણી=માલિક

ધાન=અનાજ

હલાલ=ખાધને સારું

કરનાર

નીમક=અનાજ

માન=મોટાઇ

સેવા=ચાકરી

મૂર્ખ=ભેવકુદ્ધ

માનવી=માણુસ

હશે=મસ્કરી કરે

ઉપાડે=ઉચકે
 ભાર=ભોજો
 મણુખંધી=મણુના
 માપથી, ભારે
 ભોજો=વજન, ભાર
 લાધે=નાંખે
 ખીન=વગર
 તકરાર=કળઓ
 તન=શરીર
 તોડી=દુખ વેડીને
 હાર=પાછા હઠવું તે
 માલીક=ધણી
 રસ્તો કાપું=મુસાફરી કરું
 પીઠ=વાંસો, ખરડો
 સ્વાર=ઉપર બેસવું તે
 દરકાર=મરજ, પરવા
 મુસાફરી=દેશાવર ફરવું
 તે, દેશાટન.
 માર્ગ કાપવા=રસ્તો ઓ-
 છો કરવા.
 સફર=મુસાફરી
 દુર=આથે, છેડે
 મુજ=મારો
 જળ=પાણી

કોજો=માટે
 જીવ લીએ છે=મારી
 નાંખે છે
 મુસાફર=વટેમાર્ગુ,
 મુસાફરી કરનાર.
 કુર=ધાતકી
 પરાપકાર=પારકાનું બહું
 કરવું તે
 અંબાડી=હાથી ઉપરની
 બેઠક.
 કેરો=તો.
 આપાર=આશરો, ટેકો.
 પગલાંથી=હાજરીથી
 શોભે=સારી દેખાય.
 સ્વારી=રાખના વરધોડો
 દીપે=શોભે
 શ્રેષ્ઠ=સૌથી સારો, ઉત્તમ
 પશુ=ચોપગાં જાનવર
 સરહાર=ઉપરી, નાયક.
 ન્યાય=ઘ-સાફ
 નિર્દોષ=નિર અપરાધી,
 વાંક વગરનો.
 તલ=જરા, થોડો
 ત્રાસ=મય

તપે છે=ટાપે છે, આહું છે
 માંસ=ગોસ
 કસાધ=જનાવરો મારી
 મારી નાંખનાર, ચંડાળ
 કરથી=હાથથી
 હાર=કપાઇ જવું તે
 બળ=શક્તિ
 કુલ=મધો
 ભોજ=ભોજો
 વાહન=ગાડા કે ગાડી
 આપાર=વેપાર, ધધો
 હડી=થોડો વખત
 કરાર=આરામ, વિસામો
 ખર=મધોડો
 મજ=હાથી
 પારકી=ખીજની
 આશા=મરસો
 અથડાય=ભટકાય
 ખલકમાં=દુનીઆમાં
 દડે=પીડે, દુઃખ દે.
 પીડતાં=દુખ દેતાં
 કાપે=ચુરસે થાય
 કીરતાર=પરમેશ્વર

એકવાર પશુઓમાં તકરાર થઇ તેથી તેની ચર્ચા ચલાવવા માટે તરત સભા બરી તેમાં નર અને માદા એ બધાં બેઠાં.

ગાય—મારા જેવી ગરીબડી ગાયના ગુણોની કદર કોણ કરશે ? મારા વાછરડાં ખીચારાં ટળવળે છે અને દુધ ખીજાં ખાય છે તો પણ મારા ઉપરના ત્રાસનો છેડો ક્યાં છે ? (પશુમાં).

કુતરો—હું વડાહું ને વિશ્વાસુ પ્રાણી છું અને ધણીનું અનાજ ખાઇ મનમાં મહત્તા રાખીને ખાધેલા અનાજનો બદલો વાળી આપું છું અને રાત ને દીવસ તેની ચાકરી કરું છું. (પશુમાં).

ગધેડો—એવકુદ માણસો મારી મસ્કરી કરે છે પણ મારા સિવાય મણુબંદી બાર કોણ ઉપાડે છે ? ને હું કશયો કર્યા વગર ચાલું છું કહો કે માણસો મારો ગુણ ક્યાં જાણે છે (પશુમાં).

ઘોડો—હું શરીર તોડીને ચાકરી કરું છું ને કોઈ વખત પાછો કાયર થતો નથી. મારા માલીકને પીઠપર સ્વારી કરી મુસાફરી કરાવું છું છતાં કહો કે મારી કદર કોણ કરે છે ? (પશુમાં).

ઊંટ—મુસાફરીમાં રસ્તો ઓઠો કરવા હું લાંબી સફર કરું છું છતાં પાણીને માટે કોઇ ધાતકી મુસાફર મારો જીવ લે છે. હું મરતાં પણ પારકાનું બલું કરું છું.

હાથી—રાજાને બેસવાની બેઠકનો આધાર મારા ઉપર છે, મારી હાજરીથી રાજાનો વરઘોડો અને દરબાર શોભે છે—હું બધા પ્રાણીઓમાં મોટો અને ઉત્તમ છું.

બકરો—હું જરા પણ દુઃખ આપતો નથી તો પણ માણસ માંસ માંસ ખાવાને તલ્લખી રહે છે તેથી હું કસાઇને હાથે કપાઇ મરું છું કહો મને નિરઅપરાધીને ઇન્સાફ ક્યાં મળે છે ? (પશુમાં).

બળદ—મારી શક્તિથી ખેડુનો હળવતી ખેડે છે અને ખેતીનો બધો આધાર મારા ઉપર છે વળી વાહન કે વેપારનો બધો ભાર હું રોજ ઉપાડું છું તોપણ મને થડી વારનો વીસામો નથી. (પશુમાં).

ગધેડો, બકરો, બળદીઓ, હાથી, ઘોડો, ગાય એ બિચારાં પ્રાણીઓ બીજાની આશા ઉપર અથડાય છે. દુનીઆમાં ખોટા કામ કરનારને રાજ્ય શીક્ષા કરે છે તો પશુ-પંખીને દુઃખ દેવામાં પરમેશ્વર ગુસ્સે નહિ થાય ?

પાઠ રપમો.

ગુનો=વાંક, કસુર.
કપ્પુલાત=કપ્પુલ કરવું તે
થડકો માર્યો=હડસેલો
માર્ગો
આરસા=દર્પણ
કુટી ગયો=માંગો ગયો
ફોડાળ્યો=તુકડા કરાવ્યા
ગાણીજોઈને=મરજીથી
કસુર=વાંક, ભુલ, ગુનો
અગભરે=અણગણથી
ગુનેગાર=કસુર કરનાર
નારાજ=નાખુશ
સાચેસાચું=ખરું
ઉદાસ=દીલગીર
રૂએ છે=રડે છે
દોષ=અપરાધ

સહન કરું=અમું

સદ્ગુણી=સારા ગુણુવાળા

પાઠ રફમો.

પ્રદર્શન=અંદરસ્થાન.

નમુનેદાર ચીજોબતા.

વવા માટે એક ઠેકાણે

ભેગી કરી રાખવી તે

બાળાઓ=છોકરીઓ.

કન્યા=કુંવારી છોકરી

સારે રાગે=મીઠા અવાજથી

જથી

મીઠા=મધુરા

મીત=ગરબીઓ

ભરતકામ=ભરવાનું કામ

સીવણકામ=સીવવાનું

કામ

રંગબેરંગી=જુદા જુદા

રંગના

ગવપટો=ગળે પહેરવાનો

પટો

લેખાં=મેંદિ ગણવાના

હીસાગ

ધાટ=આકાર

સાદી=ચટાઈ

ચિત્રકામ=રે ઈમ

તક્ષીન=લીન, મથગુલ

વિષય=બાબત

ખુખી=નવાઈ જેવી વાત

બુદ્ધિ=અકલ

કેળવાય છે=વધારે અનુ.

બવી થાય છે

ખાઈ મહેતાજી=કન્યા

શાળાની મુખ્ય શિક્ષક,

હેડમીસ્ટ્રેસ

લામક=ચોખ્ખ

ગુણી=ગુણવાળાં

શિક્ષકો=મળ્યાવનાર

વર્તે છેઆલે છે

વિવેક=વિનય

સલાહસંપ=હળીમળીને

શિક્ષક=શિખવવાનું કામ

કરનાર

પરણે=ત્રમ કરે

વિજ્ઞાતતામાં=ઈશાંડમાં

પાઠ રહ્યો.

સંધરો=એકઠું કરી

રાખવું તે

કુદરતનું=સૃષ્ટિનું, એની

મેળે બન્યું હોય તે

અવલોકન=ભારીક તપાસ

ગુનું=પ્રાચીન

રાજધાની=રાજગાદીનું

શહેર

ઈમારતો=મકાનો

કિલ્લો=કોટ

રચના=ગોઠવણ

બાંધણી=માંધકામ

ખાણુ=ખાઈ

દુકાળ=નધરો વખત

ખાનગી=પોતાની

સળી=સડી-જીવાત પડે તે

ભુકરો=એક જાતનો

પોચો પથર

ખડ=ખાસ

મંજુ=ધાસનો જથ્થો

ઉપયોગમાં=કામમાં

સવાલ=પ્રશ્ન

અગત્યની=જરૂરની

સાધનો=સાહીત્યો

હરકત=અડચણ

દ્રવ્ય=પૈસા, નાણાં

સંપ્રહ=સંધરો, એકઠું

કરવું તે

સુકાળ=સારો વખત

અવારનવાર=ફરતા ફરતી.

દાણો=અનાજ

જંતુ=જીવડાં

વસે=રહે

સંપે=હળીમળીને રહેવું તે

સંધાત=એકઠાં

ગુઓ જીવડાંની જા-

તમાં કીડીઓ પણ

અનાજ એકઠું કરે છે

અને બધી સંગાતે

સાથે મળીને હમેશા

હળીમળીને દરમાં રહે

છે.

પાઠ રહ્યો.

પરબ=મુસાફર ભોકોને

મફત પાણી પીવાનું

ઠેકાણું

આશ્રય=નવાહ

કઠિઆરા=લાકડા ચીરનાર

વિસામો=આરામ, શાંતિ

ધર્માદા=ધર્મના કામમાં

ઉપજનો=આવકનો

ખરા દીલથી=સાચા

મનથી

આશીરવાદ=આશિશ

મનોહર=મનને રાજી

કરે તેવું

શીતળ=કંડી

ઝાપાવાલી=ઝાંપડાવાળી

પાઠ રહ્યો.

શેખરલી=ખોટા વીચાર

કરનાર, હવાઈ કીલ્લા

બાંધનાર

તરંગો=તીચારો

વળગ્યો=લાગ્યો

તક=મનસુઆ

ચિંતા=ચીકર

પાર=અંત

ધાડવો=ધી ભરવાનું

માટીનું વાસણુ

મરધી=મરધડી

વેપાર=ધંધો રોજગાર

પરણીશ=લગ્ન કરીશ

ધુણાવી=હલાવી

તરંગમાં=ખોટા વીચારમાં

ઠપકા=ધમધીથી ખેંધ

ધરભાગ્યું=ધરઆર વગ-

રનો થઇ ગયો

મન દધ=ચીત લગાડી

પારપડે=ઝટ થાય

નકામા=ફાગટ

ઠેકાણે પડ્યો હોત=કમાતો

ઉધમે=ધંધે, [થયો હોત

ચેતવ્યો=સમજાવ્યો

પાઠ ૩૦મો.

ફરીથી કરો=ખીજવાર

કરો

પતંગ=કનકવા

નારાજ=નાખુશ

સપાટો=ખેસ

મરોડે છે=મરડે છે

વાળે છે.

દોષ=વાંક

ગોથું=ચક્ર

કાયર થવું=કંટાળવું

પ્રયાસ=પત્ન

આસમાન=ગગન

પાઠ ૩૧મો.

ડાલે=હાલે

તરવર=મોટા ઝાડ

ઝુલાવે=હલાવે

પાન=પાંદડાં

મનોહર=મનને આનંદ

કરે તેવા

ગાન=ગીત, ગાયન

ધ્યાન ધરતાં=પોતાના

મનમાં લાવતાં

કલોલ=આનંદ

સાથ=એકઠા

ખોલે=ઉઘાડો કરે

વનફળ=જંગલમાં થયેલાં

ફળ

કણુ=અનાજ

ચણતાં જાય=અકેક

દાણો લઈ ખાતાં જાય

ફૂલરસ=ફૂલમાંનો રસ

જળધારે=પાણીના આરે

વળતાં=પાછાં ફરતાં

વાટે=રસ્તે

પોઢે=સુએ

માળ=માળામાં

જાપતાં=આરામ લેતાં

મળરકે=પરોઢીએ

ધાય=દોડે

બલીખાતનાં=સારી

તરેહનાં

વિધવિધ=જુદી જુદી

જાતનાં

પ્રીતે=માવે, હોસે

દીનાનાથ=મરીખેનો

ખેલી, પરમેશ્વર

દીધો=આપ્યો

પૂરો=અધો

અંત=કાળજી

મધુરો=મીઠો

સંતોષ=તુષી

નિર્મળ=ચોક્કસ

હરે=મેસે	ધાર્યુ=મન માન્યું	ધૂળ=માટી
કામ=કેકાણે	મેળવાય છે=પેદા કરાય છે	શોધી=ખોળી
ભલીભાતે=સારી રીતે	રાજઅધિકાર=રાજસત્તા	કામધેનુ=કચ્છેલું આપ-
ઉદ્યમથી=મહેનતથી	વશ=તામે	નારી જાય
હકારી=હરાવી	દેવદાનવ=દેવ ને દેવ	ચિંતવ્યા=ધાર્યા
ધન=પૈસો	વિપત્તિ=આફત	અપાર=બહો
ધાન્ય=અનાજ	વેરાઈ જાય=જતાં રહે	પમાય છે=મેળવાય છે.

પંખીઓનો આનંદ.

(૧) મોટા જાડની ડાળીઓ હાથે છે, પવન પાંદડાને હલાવે છે. મનને ખુશ કરે તેવા પંખીઓ મધુર ગાયન ગાતાં ઉડે છે અને ઈશ્વરનું ધ્યાન ધરે છે, જંગલમાં આનંદ કરતાં અને હમેશા ખુશીમાં ફરતાં અને સાથે સંપર્કીને રહીને એક બીજાને મનની વાતો કહે છે, સુખીઆં પંખીઓ હમેશા જાડ અને મોટા જાડની ડાળીઓ ઉપર ડાલે છે.

(૨) કોઈ પંખી વનમાં ફળ ખાય છે, ને કોઈ દાણા ખાય છે. કોઈ ફુલના રસ ચુસે છે, કોઈ વનરપતિ ખાય છે, અને પાણીને આરે દોડ્યા જાય છે, ત્યાં બધા સંપર્કી નાહાય છે. પંખી પોતાના રસ્તે પાછા વળે છે, પોતાના બચ્ચાને માળામાં નિરાતે રહેતાં જોઈ સાંજે આવીને માળામાં સૂઈ જાય છે. પાછા પેરાઠીએ ઉડીને ઉડી જાય છે અને કોઈ પંખી વનફળ ખાય છે.

(૩) સારી જાતનાં ઝુલતાં ફળ અને જુદી જુદી જાતનો મેવા પરમેશ્વરે આપ્યો છે અને પંખીઓ બધા પ્રેમથી ખાય છે. વળી ઈશ્વરે ખેતરમાં પૂરો પાક આપ્યો છે એ મીઠો પાક પંખીઓ ઉમંગથી ખાય છે પણ ખૂટતો નથી હમેશાં સંતોષ રાખે છે ને ચોખ્ખું પાણી

પીએ છે, પોતાના રહેઠાણે આવીને શાંત થાય છે અને આડ ઉપરના ફળ સારી રીતે ખુલે છે.

ઉદ્ધમ વિષે.

મહેનતુ માણસ એકલો હોય તો પણ હજારો માણસોને હકારી દે છે. મહેનતથી ધાર્યા પ્રમાણે પૈસા અને અનાજ મેળવી શકાય છે. મહેનતુ માણસને રાજ અને અમલ કાંઈ છેટે નથી. મહેનતથી દેવ અને દૈત્ય પણ વશ કરી શકાય છે. મહેનતથી આપદઓ તુરત નાશ પામે છે. મહેનતુ માણસો ધુળમાંથી પણ સોનું શોધી કાઢે છે. અરે બાળક મહેનતને ઇચ્છેલું ફળ આપનારી ગાય બાળુ, કારણકે (મહેનતથી) ધાર્યા પ્રમાણે ધણા ફાયદા મેળવી શકાય છે.

પાઠ ૩૨મા.

રાજની=રાજની, મુલકની
સેવા બળવેલી-ચાકરી
કરેલી
બહલામાં=સાટામાં
વંશપરંપરા=પેઢીની પેઢી
છોકરાંના છોકરાં ખાય
ત્યાં સુધી
બોમવટા=વપરાસ
સાંતી=હળ
ઉંચા પ્રકારની=સારી
ગતની
નાનપણથી=અયપણથી
લાડમાં=વહાલમાં

ઉછરેલો=મોટા થયેલો
બરાબર=જોષ્ટ્રએ તેવું
ધ્યાન=લક્ષ, ચિત્ત, મન.
સાથી=ખેતીકામ કરનાર
નોકરો
ધર ભરાયાં=ધરમાં પૈસો
ટકો ખૂબ થયો
મહેનતુ=ઉદ્ધમી
પુંજ=દોલત
ઇચ્છતા=ચાહતા
પેદા કર્યા=કમાયો
અર્થ=સાર
ભરોસો=વિશ્વાસ
મેથ=વરસાદ

મહેનત=મજુરી
નજર=દેખરેખ
ખાતરી=ભરોસો
મદદ=સહાય

પાઠ ૩૩મા.

એકખાઈ=સ્વચ્છતા
બેનપણી=સહીપણી,
સાહેલી
પીડાય છે=દુખી થાય છે
ખોટું ન લાગે=માઠું ન
લાગે
ગંદું=મેલું, ખરાબ વાસ
મારતું

પમ મુકવા=આવવા
મંદવાડ=ખીમારી
મંદકી=મંદવાડ
મૂળ નંખામ=ખીજ
રોપાય

નિરોગી=આરોગ્ય,
તનદુરત

જંતુઓ=ઝીણાં જીવડાં
પાકે છે=પેદા થાય છે
ખુણેખોતરેથી=ખુણામાંથી
પાયરણું=ખિછાનું
આવળ=પેસ નીકળ
ખુલ્લાં=ઝિલાડાં
તડકો=તાપ
ભિનાશ=ભેજ
મટી જાયછે=નાશ થાયછે
ઢાળી=રેડી
મેલું=ગંદું
એકડું=એણું
મરે છે=કેતરે છે
ઝીણાં=હાડમાં રહેતો
લકવો=એ રોમથી શરી-
રનો કોષ ભાગ જુડો
પડી જાય છે

ટાકીઓ તાવ=ટાક વધને
આવે તે તાવ
પેદા કરે છે=કેતપત કરેછે
જળર=સંડાસ, પાપખાનું
મોરી=મટર, નીક
ઝાડીઝુડી=વાળી ઝાપડી
દુર્મધ=ખરામ વાસ
તદન=ખિલકુલ

પાઠ ૩૪મો.

પુત્રો=છોકરાઓ
ઉંચા ગુણવાળા=સારા
ગુણવાળા
સૈને=મધાને
પ્રાણુથી=જીવથી
વૃદ્ધ=ધરડો
પાટવીપુત્ર=મોટો છોકરો
નિશ્ચય=કરાવ
સમાચાર=ખબર
ફેલાતાં=પ્રસારતાં
મોસાળ=મામાને ઘેર
હાસી=રાણીની તહેના-
તમાં રહેનારી નોકર
સ્ત્રી.
અદેખાઈ=ઈર્ષ્યા
ઉથાપશે=સોપશે

સદેહ=શક, વહેમ
વરણન=માનેહું આપવું તે
શેણાં=માગતાં
વનવાસ=વનમાં રહેવું તે
લઠ=જક
છોડશે નહિ=મુકશે નહિ
અણસમજીતુ=વગર
વીચારની, મુખ

ફળ=પરિણામ
શોક=દિલગીરી
દેહ મુકયો=પ્રાણ છોડયો
મરણ પામ્યો
પ્રભાએ=રૈયતે
ધિકાર=તિરસ્કાર, ફિટકાર
તપ=પ્રભુમકિત
કરાવ=નિશ્ચય

પાઠ ૩૫મો.

નટ=અંગકસરત કરનાર
ખેલાડી
જોસથી=જોરથી
ઉતાવળા ઉતાવળા=
ઝડપથી
ટોળું=જથ્થો
ઢોલ=નગારું

સરણાઈ=પીપી

નટ=અંગકસરત કરનાર

ખેલાડી

અંગકસરત=શરીરની

કેળવણી

ઉઘાડી=નાગી,

આન વગરની.

ગુલાંટ=ગોલાંટ

ચક્રર ચક્રર=ગોળ

ઝંખકારા=ચળકે છે.

સાખાશ=ધન્ય, વાહવાહ

દરકાર=પરવા

સ્થિર=હાલે ચાલે નહિ તે

સદ્ગાંધી=ચાક્રાકીથી,

ખુખીથી

ચમત્કારવાળા=અચંખો

પમાડે તેવા

નજરખંધી=નદુથી,

જેનારની આંખને

લુલાવામાં નાંખવી તે

ગુજરાન=મરણપોષણ

પાઠ ૬૩મો.

ગ્રીષ્મરતુનો મેળો.

ગ્રીષ્મ=એ રતુનું નામ

છે તે ઉનાળામાં

વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ માસમાં

આવે છે.

ધ્વિરનો=પ્રભુનો

મહિમાય=મોટાઈ, પ્રતાપ,

શક્તિ.

નીરખી=જોધ

શીતળ=ડંડક આપનારી

છાંય=છાંયડો

ઝુલે=લટકે

હરખી=ખુશી થઈ

સોભાય=સુંદર દેખાય

કોકિલા=કોયલ

ટહુકા=ઝીણા મધુરો

અવાજ

ધરતી=જમીન

તપતી=કેતી થતી

મોગરે=મોગરામાં

સુગંધ=સારી વાસ

ભરતી=આવતી

વનમાં=વગડામાં

તરમાં=ઝાડમાં

દહ=આપી

મોર=આંખાના ફુલ

વસંત=રતુનું નામ છે.

ફાગલુ, ચૈત્રમાં

આવે છે

ભમતી=રખડતી

ફળી=આવી

લલચાય=સોભાય

લહી=લહને

ભલી=સારી

શાખ=આંખા ઉપર

પાકેલી કેરી

ખરે=ખરી પડે

રસદાર=રસવાળી

સુકેસરી=સારા કેસરના

રંગ જેવી

ધરે=ધારણ કરે

જગનું ચિત્ત=દુનીઆનું

મન

હરતી=ખેંચતી

દીલમાં=મનમાં

હરતી=ચોંટતી

ઉકળાટ=ધામ, અદારો

આમ્રતર=આંખાનું ઝાડ

વાસ કરે છું=રહે છું

ચિત્ત હરે છું=મન

ખેંચું છું

શ્યામ=કાળા

પરખાઉં=ખોળખાઉં
કોમળ=નાળુક
કંઠ=અવાજ, સાદ
વખણાઉં=પ્રસિદ્ધ થાઉં
સંગીત=ગાયન
સૂર=રાગ
મનોહર=મનને ખેંચે
તેવી

ગજાવું=ગરકાવ કરું
રૂપેરી=રૂપાના રંગ જેવો
સફેદ
દીપે=શોભે
મધુર=મીઠાં
કળી=ખીલ્યા વગરનું ફુલ
ફૂલેલ=ખીલેલી
વેલમાં=વેલામાં

અંગમાં=સરીરમાં
બરે=એકઠી કરે
પાંખડી=પાંદડી
પ્રસારી=ફેલાવી
ઝારીરૂપ=ઝારીના જેવો
પ્રદુલ્લ=ખીલેલો
ખાળ=ખાળક
સહુ=અધાં

સમજુતી.

(૧) પ્રભુતી મોટાઈ અમે ગ્રીષ્મરતુમાં જોઈ. ઝાડની ઠંડી ઊપા અને ફુલ ફળ ખુશીથી લટકે છે.

(૨) આ આંખો શોભે છે અને કોયલ ટહુક ટહુક એવો અવાજ કરે છે. જમીન ઉની થતી જાય છે ને મોગરામાં સુગંધ બરાતી જાય છે.

આંખો—વગડામાં અને ઝાડમાં રમતી અને હસતી વસંતરતુ મને મોર આપીને રખડતી જતી રહી પછી ગ્રીષ્મરતુ થઈ એટલે આંખા પર બહુ સારી કેરી આવી તેને લીલીછમ જોઈને માણસો તે લેવા લલચાય છે.

(૧) તાપ ઘણો પડે ત્યારે કેરીઓ પાકીને શાખ થઈને ખરી પડે છે. રસવાળી શાખોમાં સારો કેસરીઆ રંગનો રસ થાય, તે (કેરી) રસથી માણસોનું મન હરી લે છે તેથી કેરીની મજા મનમાં ચોંટ છે.

કોયલ—(૧) જુઓ ગ્રીષ્મરતુમાં બધારો થાય છે ને પક્ષીઓ વનમાં ઉડીને ફરે છે અને હું આંખાના ઝાડ ઉપર રહું છું ને ટહુકા-રથી માણસોનાં મન હરી લઉં છું.

(૨) હું મારા કાળા શરીર વડે ઓળખાઉં છું ને મીઠા અવાજથી પ્રખ્યાત થાઉં છું હું ગાયનના રાગ સમજાવું છું અને મનને ખુશ કરે તેવા બાગ ધણે ગળવી મુકું છું.

ભાગરો—જુઓ આ બાગ સફેદ મોગરાના ફુલથી રૂપેરી રંગના જેવો શોભે છે. વેલામાં ખીલેલી કળીઓ છે તેથી શરીરમાં સારી વાસ બરાય છે, મારી ઘણી પાંદડી ફેલાવી હું ઝારીના જેવો બન્યો છું. બધા લોકોએ મને શ્રીખમનો ખીલેલો બાળક ગણ્યો છે.

આંખો—કેરી રસથી બરેલી હોય તેજ સારી.

કોથલા—હું ઝીણા સાદથી પકાઉં છું.

ભાગરો—બટમોગરાની મીઠી સુગંધ છે.

બધા—અમે સારી અને રસવાળી શ્રીખમરતુ જાણી.

પાઠ ૩૭મો.

જંગલી=જંગલમાં
રહેનારા
ઉપજાવે છે=પેદા કરે છે
સાહેબ=ગોરા લોક
મડમ=ગોરા લોકની સ્ત્રી
પાદરી=ખ્રિસ્તી લોકોના
ધર્મગુરુ
ગોધ=ઉપદેશ
ધમારતી=મકાનો બાંધવા
કામ લાગે તેવા
આધેના=દૂરના

સંબંધમાં=સહવાસમાં
અબણુ=બણ્યા વિનાના
દેવળ=મંદીર, દેરૂં
કુશળ=હોંશીયાર
કાટખુણો=બાંધકામમાં
ઉપયોગી લાકડાનું કે
લોઢાનું ઓળખર, કાટખુણો
આશ્રય=અથંગો
વખત ન લગાડ=દીક
ન કરે
ઓળખરો=હથિઆરો
અચરજ=નવાઈ

મીલ=જમલમાં રહેનારી
જાત

પેકારવા લાગ્યો=મુખે

પાડવા લાગ્યો

ડહાપણુ=હોંસિયાર

ત્રીજી ચોપડી

ભાગ ૨.

પાઠ ૩૮મો.

અગાડિના=અસહના

બહાદુરી=પરાક્રમ

મદદ=સહાય

ઝોળાંઝી=વસવી
 વહેણુ=પ્રવાહ
 કિલ્લો=ફરતો કાટ
 ખડેર=ખાંચેલી ઇમારત
 ટોચ=મથાળા, શિખર
 શિખર=ટોચ
 મુરકેલ=અધરૂં
 ચઢાવ=ઢાળ
 કુંડ=ઠો, પથ્થરથી
 બાંધેલો ઝરો
 છુરજો=કિલ્લાનો ઉચો
 ગોળ ચણેલો ભાગ
 મેર=બાણુ
 દરીઓ=સમુદ્ર
 કર્મો=તાણકો
 નજીકમાં=પાસે
 પ્રવાહ=વહેણુ
 તળેટી=ડુંગરના મૂળ
 આગળની જગા
 ખીણુ=મે ડુંગર વચ્ચેની
 નીચી જમીન
 હાર=ઝોળા
 રમણિય=સુંદર, શોભિતો
 સપાટાખ=મગધદીથી
 નમુનો=નકલ

આકૃતિ=આકાર
 ગોઠવવા=નિયમસર મુકવા
 પાઠ ૩૯મો.
 ડુંગર=ઉંચા ટેકરા
 મેદાન=સપાટ જમીન
 દેવસ્થાન=મંદિર, દેવનું
 ઠેકાણું
 ઝોડા=ઝાડપાન વગરનાં
 ભેખડો=પથ્થર કે મા-
 ટીનાં મોટાં ઢેકાં
 અણ્ણીદાર=અણ્ણીવાળા
 દેવકી ઉનાઈ=સુરત
 જિલ્લામાં વાંસદાની
 પાસે ઉના પાણીના
 કુંડ છે તે ગામ
 સારી=ફળદ્રુપ
 પીગળેલો=ઝોગળેલો
 ઝરણુ=ઝરા
 ઉપરી આવે છે=ઉંચી
 યદ આવે છે
 બિંજાય છે=બીની યાય છે
 ઉપયોગી=કામના
 પાઠ ૪૦મો.
 ફરફર=વરસાદનાં ખારીક
 ટીપાં

મેક્ષાપ=મુલાકાત
 અથડાઓ ઠો=ટીચાઓ
 ઠો.
 નકામા=કામ વગરના
 જન્મ=અવતાર
 પચી જાય છે=નીચે
 ઉતરી જાય છે
 વહેળો=નાની નદી
 નિચાણુ=નીચેનો ભાગ
 શક્તિ=મળ
 ધોધ=ઉંચેથી નીચે પડતું
 પાણી
 ખડકો=પાણીમાંના ટેકરા
 કોતરી=કોચી
 પોચી=નરમ
 લુકેલુકા=ચુરેચુરા
 સપાટામાં=ઝપાટામાં
 ધસડી=તાણી
 પુષ્કળ=બહુ
 નદીનું મુખ=નદી જ્યાં
 આગળ સમુદ્રને મળે
 છે તે
 ઠાલવીએ=નાંખીએ
 બેટ=ચારે બાણુ પાણી

અને વચમાં જમીન
હોય તે
નદીવાટે=નદીને રસ્તે
અમકાશ=અમકારા
સરિતા=નદી
નિર્મળ=ચોખ્ખું

નીર=પાણી
તર=ઝાડ
તીરે=કાંઠે
ચિત્રવિચિત્ર=તરેહતરેહનાં
કિનારે=કાંઠે
ચરતાં=ઘાસ ખાતાં

નગરની=શહેરની
નિશ્ચય=નક્કી
જાણીએ=માનીએ
નાવણુ=નાહવાનું
ધોવણુ=ધોવાનું
જળપાનનું=પાણી પીવ
પિછાણીએ=જાણીએ

ચોખ્ખા પાણીથી ભરેલી સુંદર નદી જુઓ, તેને કાંઠે નાના મોટાં ઝાડો ઉગેલાં છે તેમાં તરેહતરેહના રંગના માછલાં ગમ્મત કરે છે અને તેના કિનારા ઉપર ઉગેલું લીલું ઘાસ ઢોરો ખાય છે શહેરની બધી સુંદર શોભા નદીથી નક્કી સમજવી. વળી નદીથી નાહવાનું, ધોવાનું, ને પાણી પીવાનું મોટું સુખ જાણવું.

પાઠ ૪૧મો.

મહાસાગર=મોટો દરીઓ
ખલાસી=વહાણુ હંકાર
વાનો ધધો કરનાર
આગમોટ=અગ્નિથી
ચાલતી મોટ
બહોળો=ધણો મોટો
ખાર=ખારો પદાર્થ
વહી જાય છે=ચાલ્યું
જાય છે
તળીએ=નીચે
ભરતીઓટ=નદી, ખાડી
કે દરીઆમાં પાણીનું

ચલું ને ઉતરી જવું તે
મોજા=ઢોળો
પછાડે છે=અક્ષણે છે
છાયા=પડછાંચો
ચકચકતા=ચળકતા

પાઠ ૪૨મો.

હજીરો=તાપી નદીના
સુખ આગળ જગા છે
હવાફેર=ફવાખાવા
મછવો=તાની હોડી
નાનપણુ=અયપણુ
જુગોળ=પૃથ્વીનો ગોળો
ગાન=સમજણુ

ટહેલ=વહાણુ ચલાવન
સુખ્ય ખલાસી, સાં
માહીતી=ખબર
જુગોળવિદ્યા=પૃથ્વીના
ગોળા સંબંધી વીદ્યા
પુરતી=જોડાએ તેટલી
મગીઆ=મગ જેવડી
કરેસો=માઝેસો
નિશાન=એધાણી
ખેંચાઇ=તણાઇ
જૂશિર=જમીનની અર
લાંબી યધને સમુદ્ર
ગર્ભ હોય તે

ધુસે છે=પેસે છે
 અખાત=સમુદ્રનો ફાંટો
 લાંબો થઈ જમીનમાં
 ગયો હોય તે
 ઉપસાગર=પહોળા મોનો
 અખાત
 કાંપ=પાણીમાં ધસડાઈ
 આવેલો કાઢવ કચરો
 દીકધપ=જેની ત્રણ બા-
 વુએ પાણી ને એક
 બાજુએ જમીન હોય તે
 ક્રિયા=કામ
 વાંકાચુકા=સીધો નહિ તે
 સામુદ્રધુની=મે પાણીના
 મોટા ભાગને સાંધનારો
 પાણીનો નાનો ભાગ
 પાઠ ૪૩મો.
 કારીગરો=હુન્નરી લોકો
 સુથાર, લુહાર, સોની
 દરજી મોચી વગેરે
 દેશાઈ=વતનદાર
 આરામ=વિસામો
 વસવાયાં=સુથાર લુહાર
 વગેરે ગામની વસ્તીનું
 કામ કરનારા લોકો

આરા=પૈડાની વચમાંના
 લાકડાના ઠડકા
 વાંસલો=સુથારનું લાકડા
 ધડવાનું ઓખર
 ટકાઉ=મજબુત
 ધમણુ=વા કુંકવાનો સંચો
 તણુખા=અંગારા
 ધગધગતી=ઉતી ઉતી
 વાટો=લોહનો ગોળ પાટો
 સજ્જડ=મજબુત
 ચાકડો=પૈડા જેવું
 કુંભારનું ઓખર
 લોંદા=લચકા
 કોસ=ગાઉ
 અંપે=નાકે
 ફાળકા=કામડીના જે
 ઘાટપર કાતેલું સુતર
 વિંટાળવામાં આવે છે તે
 તાંતણુ=તાર
 તાણુવાણુ=વણુવાની
 સાલ પર જે ઉભા ને
 આડા દોરા રાખવામાં
 આવે છે તે
 ખાદી=દોરી

જળજમ=પાથરવાનું રંગીન
 ખીછાનું
 ખોળીઉં=ગોદડાનું લુગડું
 શણુ=મીંડી
 ખૂશ થયા=રાજ થયા
 પાઠ ૪૪મો.
 છુટી=રંગ
 ખેલતા=રમતા
 ગિફીદંડા=મોઢદંડા
 દહાડો વળવાનો=ફાયદો
 થવાનો
 ફેર=તફાવત
 રોજો=કપર ઉપર
 બાંધેલું મકાન
 મસીદ=નિમાજ પડવાની
 જગા
 કોતરકામ=નકશીકામ
 ટપાલઓફિસ=પોષ્ટ-
 ઓફિસ
 અપની=કપયોગની
 કારીગરી=ખનાવટ
 વરાળયંત્ર=વરાળના જે-
 રથી ચાલતો સંચો
 ઓખરો=હથિઆરો

કારખાનું=કારીગરીના
 કામ કરવાની જગ્યા
 શહેર=ધણુંજ મોટું ગામ
 પાઠ ૪૫ મો.
 મુખી=પટેલ
 કચેરી=ઓફીસ
 અમલદાર=અધિકારી
 તમાવી=સરકારે ખેડૂતને
 ધીરેલાં પૈસા
 મહેસુલ=જમીન ખેડવા
 બદલ સરકારને ભર-
 વાના રૂપીઆ
 વસુલ થયા=આવ્યા
 હઠ=સીમા
 ફેરણી કારકુન=સરવાઇ
 કરનાર
 હવાડો=ઢોરને પાણી
 પીવા માટે બાંધેલી જગ્યા
 દુરરત કરવું=માગેલું
 સમારવું
 ઓવરસીઅર=બાંધકામ
 ખાતાનો અમલદાર
 તજવીજ=તપાસ
 ફોજદાર=પોલિસનો

ઉપરી અમલદાર
 મામલતદાર=તાલુકાનો
 ઉપરી અમલદાર
 મુકરમ્મો=કેસ
 સાક્ષી=ગુપ્તાની
 અવલકારકુન=મામલત
 દારના હાથ નીચેનો
 પહેલો કારકુન
 જમાદાર=ફોજદારના હાથ
 નીચેનો માણસ બે ત્રણ
 ગેટનો ઉપરી
 રજુ=હાજર
 હોરાન કરવો=દુખ દેવું
 સખ્તી=જોરજુલમ
 કમરે=કેડે
 લપેટી=લગાડી
 નાયક=સિપાઇની ટોળીનો
 ઉપરી
 તિજોરર=તિજોરીનો
 ઉપરી અમલદાર
 રસીદ=પાવતી, પહોંચ
 કાચગી=થેલી
 કારકુન=લખવાનું કામ
 કરનાર
 નોંધવાનું=લખીલેવાનું

છોખ=છોથી ખંધાવેલું
 દવાખાનું=હોસ્પીટાલ
 માંદા=ખીમાર
 ઓસડ=દવા
 દાકતર=અગ્રેજ દવા
 જાણનાર
 કોચનો=કાણું પાડતો
 શીતળા=મળીઆ
 ચેપ=રસી
 ઝડપથી=ક્રિતાવળથી
 પાઠ ૪૬ મો.
 વિભાગ=ધણુ જિલ્લા
 મળીને થયેલો ભાગ
 જિલ્લો=ધણુ તાલુકા
 મળીને થયેલો ભાગ
 તાલુકો=ધણુ ગામ
 મળીને થયેલો ભાગ
 કલેક્ટર=જિલ્લાનો ઉપરી
 અમલદાર
 ઈન્સ્પેક્ટર=તપાસ કરનાર
 અમલદાર
 મુનસફ=સગજજ
 વહીવટ=કારમાર
 કમિશનર=વિભાગનો
 ઉપરી અમલદાર

દેખરેખન્તપાસ

ઠરાવ=ચુકાદો

માફ કરવા=છોડી દેવા

મુલતવી રાખવા=થોડા

વખત સુધી નહિ વસુલ

કરવું તે

અગત્યનાં=જરૂરનાં

અધિકાર=સત્તા

ઉપાયો=ધલાએ

જળવવા=સાચવવા

જાહેર રસ્તા=મોટા રસ્તા

છેજનેર=બાંધકામ ખા

તાનો ઉપરી અમલદાર

સુખાકારી=આરોગ્ય

સભા=મંડળ, કમીટી

લેણદેણ=લેણા દેવા

જડજ=મુન્સફનો ઉપરી

પાઠ ૪૭ મો.

પરીક્ષા લેવા=તપાસવા

ગોરાસાહેબ=અંગ્રેજલોક

ખીના=ખાખત

રેલ=પુર

કાઠો=કિનારો

તીડ=અનાજ ખાઇજનાર

એક જાતનું પક્ષી

પરવાનગી=રજ

દયાળુ=દયાવાળા

હરકતો=અડચણો

દૂર ચવા=મટાડવા

મારફતે=હસ્તકે

મલામણુ=સીપારસ

છાની=ગુપ્ત

નાશાયક=નહિ ચાલે તેવો

નિરાશ=નાઉમેદ

ખૂન=જીવથી મારી

નાંખવું તે

મુકરફમો=કજીઆ

કોરટમાં ચાલતું અમુક

કામ

ચુકવતા હતા=ફેંસલો

આપતા હતા

જીઆની=સાહેદી

સોગન ઉપર જે હકી

કત કહે તે

ચુકાદા=ફેંસલા

સામે=વિરુદ્ધ

નીમ્યા=ગોઠ્યા

ત્રીજી ચોપડી.

ભાગ ૩.

પાઠ ૪૮મો.

શિક્ષક=મહેતાજી

મઝાની=સારી

નાળું=પાણી જવાનું

ગરનાળું

મૂળ=નદી જે ઠેકાણેથી

નીકળે તે

ધસડાધ=તણાઈ

ડહોળું=કાદવવાળું

ચિકાર=અન્ને કાઠે ભરપુટ

ચગું=કાંપ, કાદવ

ઝરણુ=જમીનમાંથી

કુટતી પાણીની સેરા

બરફ=ઠરીને નક્કર થઈ

ગયેલું પાણી

કરા=બરફના કાંકરા

થીજને=ઠરીને

ધટ=ગડો

કરચો=ઝીણા કટકા

હવાધ=પથરાધ

હીમ=બરફ

ખાફ=વરાળ

કિરણો=પ્રકાશ
 ઝાકળ=કંડીના જોરથી
 હવામાંની વરાળનું
 પાણી થતું તે
 પાઠ ૪૯મો.
 દેવતા=અગ્નિ
 અંગારા=અળતા કોયલા
 હોલવાઈ=બુઝાઈ
 ચેતવવા=સળગાવવા
 પુંકણી=વાંસની ભુંગળી
 વા નાંખીએ=પવન
 નાંખીએ
 ગતિમાં=વેગમાં ચાલતો
 સગડી છાંટવા=દેવતા
 ઓલવવા
 ગુંગળાઈ=અકળાઈ
 વરતુઓ=ચીજો
 જાત=મડકો, અળતું
 અજવાળું=પ્રકાશ
 ચક્રમક-એક જાતનો
 પથર
 દવ=જંગલમાં લાગેલી
 આગ
 પાઠ ૫૦મો.
 કંટાળતો=કાપર થતો

પુષ્કળ=ધણી
 મોળી=સ્વાદ વગરની
 રંક=મરીબ
 ચપટી=જરા
 નિરોગી=તંદુરસ્તી
 બગડતી=ખરાબ થતી
 ખારીઆં=મીઠામાં આથી
 સુકવેલાં ચીખડાં કાલી-
 ગડાં વગેરે
 ધુટણુ=ઢોંચણુ
 જુઆળ=મરતી
 સિંધવ=ખાણુમાંથી
 નીકળતું મીઠું
 દેશાવર=પરદેશ
 જથામંધ=ધણું

પાઠ ૫૧મો.

ગંધક=એ પીળા રંગનો
 પદાર્થ છે
 મતલબ=હેતુ
 ખરડ=જલદી ભાંગી
 જાય તેવો
 ચુરેચુરા=ભૂકેભૂકા
 ઓગળી=પીગળી
 હેઠળ=નીચે

રતાશ=લાલ
 ઘાટ=આકાર
 ચિનાઈ ખાલા=ચિનાઈ
 માટીના બનેલા ખાલા
 ઘટ=ઝડો
 મૂળરંગ=અસલ રંગ
 આંચ=ઝાલ
 ઝાંખો=તેજ વગરનો,
 મેલો
 આસમાની=રાહળી
 વિરમય=નવાઈ, આશ્ચર્ય
 ગજરો=પ્રહનો તોરો
 ચુંટી લીધું=કપાડી લીધું
 ઉડારી=બહારાવી
 પાઠ ૫૨મો.

પહેલદાર=પાસાવાળી
 શોખ=આનંદ
 ગોઠવ્યાં=નિયમીત મુક્યાં
 અકાળી=પછાડી
 ખરબચડી=ખાડા
 ખમઆવાળી
 ધારવાળી=અણીદાર
 ફટકડી=એક જાતની
 સફેદ ચીજ
 લીસી=સુંવાળી

પાસાદાર=પહેલવાળા
 ગળામાં=ડોકમાં
 હાર=કંઠે
 કીમતી=ધણી કીમતના
 પરગામ=ખીજા ગામ
 અકીક=રંગીત ચળકતા
 પથ્થર
 ખડક=મોટા ટેકરા
 જુમર=કાચનું કે ધાતુનું
 ઝાડ
 લોલક=જુમરને કાચનું
 ત્રટકાવેલું હોય છે તે
 ઝવેરાત=હીરા, માણેક
 વગેરે રત્ન

પાઠ ૫૩મો.

કોદાળી=ગમીન મોદવાનું
 ઓળર
 સમી કરાવવાને=સુધ-
 રાવવાને
 બઠ્ઠી=મોટા ચુલો
 પાનું=ધારવાળો ભાગ,
 ફળ
 ધમખુ ધમવા=ધમખુ
 અક્ષાવચા

એરણુ=લુહાર જેના
 ઉપર મુકી દીપે છે તે
 ઓળર
 દીપીને=ધડિને
 અચંબો=નવાઇ
 ખાતરી=સાખીતી
 સહેજ=જરા
 પાવડો=કાદવ, ધુળ
 વગેરે લેવાનું ઓળર
 નળીઓ=જુગળીઓ
 રવેશ=માળનો જુલનો
 ભાગ
 પોલાદ=ખર્ચ લોહું
 કરવત=સાકડા વેરવાનું
 દાંતાવાળું ઓળર
 રકું=પેચવાળો લોહાનો
 ખીલો
 નક્કર=સંગીન
 પાધર્ષ=સીધું

પાઠ ૫૪મો.

ઈંદ્રિયો=ભાગ, અંગ
 મૂળ પાંદડા, થડ વીગેરે
 મુખ્ય=મોટા
 અંગ=ભાગ

કામનાં=ઉપયોગનાં
 ટ્યાર=સીધું
 અગત્યનું=જરૂરનું
 હિપ્રો=કાણું
 ચૂસે છે=શોષી લે છે
 આધાર=ટેકા
 શોષી લે છે=ચુસી લે છે
 ખ્યાલ=અટકળ, વિચાર
 બારીક=ઝીણા
 ઉત્પત્ત=પેદા

પાઠ ૫૫ મો.

સીસાપેન=પે-સીલ
 ડાધા=છેકા
 ઝાડનું દુધ=ઝાડનો રસ
 ધટ=ધાડું
 ચીકણું=ચીકણવાળું
 છેદ=કાપ, ચીરો
 ઝરપે છે=ટપકે છે
 ઢીંગલીઓ=પુતળીઓ
 આરપાર=એક બાજુથી
 બીજી બાજુ સોંસઈ
 ધડીઆં=નાનાં માટલાં,
 તાડી ભરવાના ઉચી
 ડોકના ધાડવા

ટાચ=મથાળા

નીરો=તાડી કે ખજુરી

નો તાળે ઝરેલો રસ

ઉપવાસ=જીખ્યા રહેવું તે

ખાંડી=કચરી

રેસા=તાર, તાતથાં

ડહોળી=વલોવી

ગળણી=ગાળવાનું ઝીણા-

કાણાવાળું વાસથ્ય

પાઠ પદ્મો.

શુભારે=આશરે

કુંડી=નાનું કુંડું

પોંક=પાકવા ઉપર આ-

વેલી ઉખીને શેકી

ઘાણા જુદા પાડે છે તે

સુખળાં=કુંડી કે કંડીની

આજુએ સોયા જેવું

હોય તે

ખાંચ=ખોમણ

પોટા=મઠીઆ ધઉ

હુમસો=હુંકો ને ભરાઉ

ભરાઉ=ભરેલા

ફાડ=મામ

પુટિદારક=કૌવત આપનાર

દયાથી=પીસ્યાથી

ખરછટ=કઠણ ને ખર-

બચકું લાગે તેવું

ચાળણી=હવાલો

બાફેછે=રધિ છે

મેળીને=મેળવીને

કણુક=ધઉના લોટના

બાધેલો લોચો

ગુંદીને=મસળીને, ફેળવીને

હવાલો=તારની ચારણી

મે'દો=ખૂંચ ઝીણો

ચીકણો લોટ

રવો=ઝીણો ઘાણાદાર લોટ

લુંસું=ચુંલું

વાની=ચીજ

આથો=ચઢીને ખાટું

ચએલું ખીં

જણસો=ચીજો

જખમ=ધા

લોપડી=પદ્મી

પોટીસ=ગુમડા વગેરે

દરદ પકવવા માટે

ધઉને બાંધી લુમડી

કરી બાધે છે

પાઠ પદ્મો.

ધાટ=આકાર

થોકડો=જથ્થો

ખાનું=ફળ

લગભગ=ધણું કરીને

જથાથ'ધ=ધણું

દાંતા=અણીવાળી કોર

કળી=ખીલ્યા વગરનું ફુલ

ઓછોવતો=ઓછો વધારે

પાઠ પદ્મો.

જવજ'તુ=જવડાં

ભટક્યા=રખડ્યા

વર્મ=જાત

સૂંઠ=નાકનો લાંબો નળી

જેવો ભાગ-

જઠર=ખોરાક પચાવવાની

કોથળી

પારખું=ઓળખું

ખૂંચસુરત=સુંદર

ખીલકુલ=તદન

માદા=પશુ-પક્ષીમાં સ્ત્રી

જાતિને કહે છે.

વૈતરી=વેઠ કરનારી

અવસ્થા=હાલત

સ્થિતિ=અવસ્થા

ધર્મજી=ધેરે આલનાર જીવડું
 આણી=લાવી
 પોષણુ=ગુજરાન
 તાર=તાંતણી
 કાશેટા=લાંબી ગોળ હડી
 નિરાંત=નિર્ધીત
 અવતાર=એક રૂપ બદલી
 ખીજ રૂપમાં આવવું તે
 મોજ=આનંદ
 હુમલો=હલ્લો
 મદદ=સહાય
 સહેલથી=વિના મહેનતે
 ધસડી=તાણી

પાઠ પદ્મો.

ભાગોળ=ગામ બહાર
 પાદરમાં
 ધોળાયાં કરતો=વારંવાર
 આવતો
 બાથું=ખાવાનું
 તીર=કામઠું
 ડરતું=ખીનતું
 નહોર=નખ
 ધસારાખંધ=એકદમ
 ચીરે છે=દાડે છે

કરાંડી=કપાસ તુવેર વજેરે
 નીમુકાઈ=મથેલી ડાળીઓ
 થોગ્યો=રથો
 ઉતાર=ઢાળ
 સરી=વપરી
 અધારાં=તંત્ર
 ગમડી પડયું=પડી ગયું
 આઘો=દૂર
 બારીક=ઝીણી
 ગરદન=કોક
 કોહવા=સડવા
 પુરું કરે છે=ખાઈ જાય છે
 ખાઉધરાં=ખાતાં ધરાય
 નહિ, એવાં અક્ષરાંતીઆં
 કમકમાટ=કંટાળો
 ઉપજે છે=પેદા થાય છે.

પાઠ ૬૦મો.

ઠેકડા=કુદકા
 દોડાદોડ=નાસા નાસ
 સાધારણુ=સામાન્ય
 બપોકાદાર=શોભાવમાન
 તેજવાળો
 વલવલાટ=ફરીને નહિ
 ખેસવું તે

પીઠે=વાંસે
 કાબર ચીતરી=ધણી કાળી
 અને થોડી ધોળી એવી
 ગુચ્છાવાળી=ગુમખા જેવા
 વાળવાળી
 ગરવાળાં=માવાવામાં
 કુમળી કુમળી=ધણી
 ઝીણી
 કુંપળો=ફણુમા
 રાક્ષી=મંત્રે બાળુ પર
 જે અકેક અણીદાર
 દાંત છે તે
 રંવાંટી=ઝીણા વાળ
 ચપળ=ચકોર
 અવાજ=સાદ
 ધાતદી=ખુની
 ઓચીંતી=અચાનક
 ચકોર=ચંચળ, ચાલાક
 ગતિ=વેગ
 દુરમનો=શત્રુઓ
 બચાવ=રક્ષણુ
 પોલાણુમાં=પોલા ભાગમાં
 ગુમખું=જથ્થો
 છત=છાજ
 ખીકણુ=ડરે તેવું
 ધમ ધમ=ઠેકાણે ઠેકાણે

દૂરનું દૂર=આધું
 તેજ=અળવાળી, ચાલક
 કૌવતવાળા=અળવાન,
 મળ્યુત
 ઉપરાયાપરી=એક પછી
 એક
 ફાળ=ફલંગ
 કક્ષા=પુળા
 રહેકાણુ=સુકામ
 તુલ=અનાજના છાંડ
 સમી સાંજ=સંધ્યાકાળ

પાઠ ફરમો.

ઠેકડા=કુદકા
 આળુઆળુ=આસપાસ
 ફરી વળ્યાં=વીંટાઈ વળ્યા
 સરત=હાર છત
 અંખેરી=ઝાટકી
 ગભરાઈ=અકળાઈ
 બીની=બીનાશવાળી
 ડીબે=શરીરે
 લટકતી=લપટતી
 લાળ=ચીકણું થુંક
 ગળે છે=નીકળે છે
 પંજે=પાંચ આંગળનો
 ભાગ

ગળફી=દોટ
 હોશિયાર=ચાલક
 ભરોસાદાર=વિશ્વાસુ
 મળતાવાળું=માયાળુ
 તાબેદાર=હુકમમાં રહેનાર
 ભાઈબિંધ=દોસ્ત
 માન=આખર-જાન
 પત કરતી=ગણકારતી
 ભાવ=હેત, પ્રીતિ

પાઠ ફરમો.

કુતરાની જાતનાં=કુતરાને
 મળતાં
 ધર્મશાળા=મુસાફર ત્યા
 ગરીબ ગરબાને રાત
 વાસો રહેવાનું મકાન
 જંગલી=જંગલમાં રહે-
 નાર
 સવાલ પર સવાલ=પ્રશ્નો
 ટટાર=સિધા
 ગરદન=ડોક
 બરછટ=કરકરા
 બગાસું ખાય=આળસખાય
 નળો=ધુંટણથી પાટલી
 સુધીનો પગનો ભાગ

વિકસળ=ભયંકર બિહા-
 મણી
 જોરાવર=અળવાન
 ખીકણુ=ખીએ તેવું
 છાતીવાળું=હિંમતવાળું
 હુમલો=ધસારો
 ટોળામાં=જથામાં, ટુકડીમાં
 શિકારે=શિકાર કરવાને
 કાખરચીતર=કાળાં ધોળા
 રંગનું
 બદમીઈ=બદમના રંગ
 જેવું
 ડાચું=જડચું
 જુરાશપડતી=માંજરી
 પાદર=માગની બહાર
 મેદાન
 કીકિઆરી=જૂમો
 પકકું=પાકું=પેક
 અધું=લુચ્ચું
 બમે છે=રખડે છે
 ભારો=મુચ્છો
 ફાટ=ચિરો
 ખોળમાં=શોધમાં
 વાઢ=શેરડીનું ખેતર
 અંધાઈ=લુચ્ચાઈ

પાઠ ૬૩મો.

ત્રાણ્યું=ખેચ્યું
ધુરકવા=ડાળા કઢીને
કરડવા આવે તે
ગુસ્સો=ક્રોધ
ગમ્મત ખાતર=મળ માટે
પજવો છો=હેરાન કરો છો
કોઠી=અનાજ ભરવાના
નાના કોઠાર
કોથળા=થેળા
સહેલાઈથી=સરળતાથી
કામની=ઉપયોગની
જ્ઞાન થાય=ખબર પડે
ધોર અધારમાં=ચણાજ
ભયંકર અધારામાં
ધંટડી=ટોકડી
આન=તરવારને રાખ-
વાનું ખોખું
ચીરું છું=ફાડું છું
સમાતા=માઈ શકતા
કરકરી=ખરબચડી
યાદ રાખજો=સંભાળજો
સતાવશો=દુખ દેશો
મહેરઆની=કૃપા

કાસળ=જડમૂળથી નાશ
કરવું તે

પાઠ ૬૪મો.

સિંહણુ=સિંહની માદા
વિકરાળ=ભયંકર
અભયજ થયા=નવાઈ
પામ્યા
ખીધાં=ખીન્યા
ચોંટયું=લાગ્યું
અગ્નિ=દેવતા
ચળકતી=ઝળકતી
યાળ=કેશવાળી, ચોડા સોંહ
વગેરેની ગરદન ઉપર
વાળ હોય તે
ઠેલણુ=હડસેલી શકાય તેવી
ધુધવાટા=સુસવાટા, ધુધુ
કરતો અવાજ
ગર્જના=સિંહનું બરાડવુંતે
ધૂજતાં=ધરધરતાં
વળગી=આગી
વાધણુ=વાધની માદા
ગોસ=માંસ
ભો=ડર
ઠેકાણું=નિયમ

ચાખેણ=સ્વાદીઓ
ચંચળ=ચાલાક
બળવાન=ઝેરાવર
દેખાવડું=શોભીતું
ચાકાં=ડાધા
આંતરે છે=ધેરે છે

પાઠ ૬૫મો.

ઉપરાંત=તેથી વધારે
દવાખાનું=હેરાપીતાલ
હાડપિંજર=હાડકાનું
ખોખું
દિવાલ=ભોંત
ટાંગ્યું=લટકાવ્યું
ખિઆમણું=ભયંકર
કરોડ=ગરડાની વચ્ચેનું
ઉભું હાડકું
ખેડોળ=ધાટ વગરના
કદરયું=રૂપ વગરનું, ખેડોળ
કૌવત=શક્તિ
સાચવવા=જાળવવા
અગભના=ગરેરના
અવયવો=આગો
ખોપરી=માથા ઉપરનો
ભાગ

મગજ=ખોપરીની અંદ-

રનો નરમ ભાગ

ફેફસાં=શ્વાસ ભરવાની

ક્રાંતિ

હૃદય=લોહી ભરવાની

ક્રાંતિ

થાપા=કુત્તર નીચેનો

જાંઘનો ભાગ

કુર્ચા=શ્વાસ લેવાની

ક્રાંતિ

સંરક્ષણ=સાચરતું તે

રેસા=તાતણા

સંકડાય છે=સંકોચ

પામે છે

ગોરો બાજે છે=એક

ઠેકણે એકઠો થાય છે

પાઠ ૬૬મો.

કુદરતી=સ્વભાવિક, પર-

મેધરતું કરેલું તે

હાંકણ=પડ

રક્ષણ=મચ્છા

સુંવાળું=લીસું

ફાલો=ચામડીનું

ઉપસવું તે

ગોડ=ગુમડા

ખેંચાય=તણાય

ચીરીએ=કાપીએ

ખરી પડે છે=જતી રહે છે

ધા રાતો=ધા પુરાતો

દરદ=દુઃખ

લટું=મજબુત

આળું=જરા અડક્યાથી

દુખાય તેવું

ભોકે=ખોસે, થોમે

ખાલ=ચામડી

ખમાતું=સહન થતું

ઓસીકું=નાનો તકીઓ

રચના=ગોઠવણ

ખોળીઈ=ઉપરનું પડ

ગલેફ=અસ્તર

શોભીતું=સુંદર

સૂક્ષ્મદર્શક=જેનાથી નાની

વસ્તુ મોટી દેખાય

અસંખ્ય=બહુ

ઝડપમાં=ખોસામમાં

પાઠ ૬૭મો.

ટકારો=રણકો

ખાસું=મજનું

સુંવાળું=લીસું

પસંદ પડ્યા=ગમ્યા

કમાવેલું=મુધારેલું,

કુળવેલું

ભેજવાળું=ભીનાશવાળું

કાઠવા=સડવા

ખરબચડું=કરકરં

તરડે છે=તરડ પડે છે,

ફાટ પડે છે

ધડી=ધેડ

ચમારવાડો=જ્યાં ચમાર

લોકો રહેતા હોય તે

ક્રાંતિઓ=થેળીઓ

ટાંગેલી=સટકાવેલી

વાસ=મંથ

કરાયું નહિ=રહેવાયું નહિ

પજાળી=ખોળી

એકરસ કરી=મેળવી

મસાલો=ચામડું કમાવાનો

સામાન

ચોપડી=લગાડી

રાંપી=ચામડું સાફ

કરવાનું ઓળર

જીન=ધોડાની પીઠ

પર નાંખવાની બાદી

કુમળું=નરમ, સુંવાળું

કુમ્મર=ભુંડ

મશકો=પાણી ભરવાની

ચામડાની કોથળી

પાઠ દટમો.

ડગલો=કોટ

ઢોરઢાંકર=ઢોર વગેરે

ઝોઢો=બળદ વગેરે

ઢોરને ઓરાઢવાનું કપડું

ગરમાવો=ગરમી

ગિન=ઘેટાના વાળ

ઉતર્યા=ગયા

ભરવાડો=રખારી

કાતરી લે છે=કાપી લે છે

ગાંસડી=પોટલી

કાંતવું=લાંબા દોરા

કાઢવા તે

ગિઠવેઠ=માથાકુટ

વાંકડીઆ=ગુંચળીઆ

ભરાઉ=ખીચોખીચ

ટકાઉ=મજબુત

ફંફં=ગરમાવો

ટુઆ=ઝીણા જીવડાં

વારકુટ=ભાકીટ, એક

જાતનું બોય વગરનું

કુંકું બઢન

પાઠ દટમો.

પડવો=સુદ ૧

ચોધડીએ=વખતે

આંગણું=આરણ્યા આગ-

ળની છુટી જગા

બેઠક=બોંય તળીયાની

ઉંચાઇ

બેજ=મિનાશ

કુંભી=થાંભલા નીચેનો

ભાગ

સાગ=એક જાતનું લાકડું

કરા=ભીંત

છોએલા=છોથી પાલીસ

કરેલા

પરસાળ=ધરમાં પેસતાં

પહેલો ખંડ હોય તે

ઓસરી=ઓટલી

દેરાસર=દેવને રાખવાનું

ઠેકાણું

પૂજા=સેવા

રસોડું=રાંધવાની જગા

પાણિઆફં=પાણીના બેડા

રાખવાની જગા

કાકાર=અનાજ ભરવાની

જગા

ધુમાડીઉં=ધુમાડો જવા

માટે બનાવેલું જાળીઉં

અજવાળું=પ્રકાશ

વૈઢનાં પગલાં થતાં નથી=

કોઈ માંદું પડતું નથી

એટલે વૈઢની જરૂર

પડતી નથી

લાકડાં=માળવાની કાઠી

જાજર=સંડાસ

વાડો=ધરની પાછળની

પુછી જમીન

તુલસી કપારો=તુલસીને

વાવવા માટે બનાવેલું તે

છીંડી=ધરની પછાડી

છાપરાના નેવા પડ-

વાનો સાંકડો ભાગ

સીઠી=નીસરણી, દાદર

દિવાનખાનું=મેસવા

ઉડવાનો મુખ્ય ઓરડો

રંગબેરંગી=તરેહતરેહ

રંગના

જડયા=મઢયા

છખીઓ=ફેટાઓ

ખુખીથી=યુક્તિથી

તાકાંગંગ

મોભ=છાપરાની વચમાંનું

આકું લાકું

સાકટો=સાગતી લાંબી

અને જાડી ડાળી, વળી

પકવાસા=છાપરાની

સાકટી સાથે જડેલી

પાટીયાની ચીપો

કામડાં=વાંસના અડધીયા

સરડાવવું=છાપરા ઉપર

કામડાં બંધાવવાં

છત=શીલીંગ

નરફમ=તદન

ઝરખો=હજીવું, ગોખ

સગવડવાળું=સોધવાળાં,

વગવાળું

પાઠ ૭૦મો.

અસલી=જીના વખતની

ગોળો=પડછાયો

ધડિઆળ=વખત જાણુ-

વાનું યંત્ર

છાયાયંત્ર=પડછાયા

ઉપરથી વખત જા.

ણવાનું યંત્ર

સાધન=સાહિત્ય

ભેરવી=લગાડી

ગોઝાયો=પડછાયો

ચક્રર=ગોળ

મદારી=વાંદરા, રીંછ

વગેરે રમાડી ખેલ

કરનાર

કુગડુગી=કુમકુમી

ધીમેધીમે=હળવે હળવે

ચોટી=પહેરો

પાઠ ૭૧મો.

ચંદો=ધડિઆળ ઉપર

આંકડા માટેલું ગોળ

પતરું

જીની=અસલ

લિપિ=ભાષા

ગોળખતાં=પારખતાં

મિનિટ=૬૦ સેકન્ડ

કોરે=પડખે

અંતરે=છેટે

સામટ=ભેગા

જલદી=કિતાવળે

મધરાત=અડધી રાત

ઝડપથી=કિતાવળથી

ઉમેરીએ=વધારીએ

કમાન=પોલાદની પટ્ટી કે

તારનું ગુંછળું

કુચી=ચાવી

ઉકલતી=કિતરતી

સંબંધ રાખનાર=

જોડાણવાળા

ટકોરા=રણકા

કુંડાળું=ગોળ

પાઠ ૭૨મો.

ત્રાજવું=નોળવાનું સાધન

પડીકું=અંડલ

તોળવા=જોખવા

પલ્લામાં=ત્રાજવામાં,

છાખડામાં

સમતોલ=અરાઅર

વજનવાળું

છેતર્યો=હગ્યો

પાધરો=સીધો

વેરાધ=દોળાધ

કાટલાં=તોલાં

એકસરખાં=અરાઅર

વજન=કાટલા

સોદો=માલ

સમાન=સરખી	વચલા=મધ્ય	વાની રમત.
દાંડી=નાજવા બાધે છે	જોખ્યું=તોળ્યું	નમતું=નીચું જતું
તે લાકડી	ચીચવા=એક અણીવાળા	ફાયદો=લાભ
દોઢદાંડી=એક તરફની	લાકડા ઉપર બીજું	વહેમ=શંકા
દાંડી કરતાં બીજી	જાડું લાકડું આડું	ખાધ=તુકસાની
તરફની મોટી હોય તે	રાખી બે છેડે બેસ.	સહેજસાજ=કાંઈક

અધરા જોડણીવાળા ડીકટેશનના શબ્દો.

મૂળાક્ષરો	આહાણી	આવક	ધન્સાફ	વિશ્વસ્વામી
કવિતા	પાંડિતો	પસ્તાયા	વિજયનગર	પ્રભુ
શિખામણી	અજ્ઞુ	અક્ષલ	પૈસાદાર	દીનાનાથ
પદાર્થપાઠો	માત્રા	પરગણુ	અભ્યાસ	સંકટો
ચિત્રો	અનુસ્વાર	ધણિઆણી	નસીબદાર	અગ્નિ
હોશિયારી	લહીઓ	ધંધિરકૃપા	મિલકત	પ્રાર્થના
દિશાઓ	ધંધર	નરસિંહ ચૌહાણ	વર્તીશું	ભક્તિ
અધિકારી	શ્રદ્ધા	રવમાવ	વહેંચણુ	શક્તિ
માહિતી	ફક્કડ	સ્ત્રીઓ	દહાડોપાણી	નિવારો
વાર્તાઓ	અગ્નુકતું	અંતઃકરણુ	પરમેશ્વર	સિંહ
દરીઓ	વિદ્યાભ્યાસ	આશ્ચર્ય	સુશોભિત	જીવતઘન
સામાન્ય	ટકું	લગ્ન	સિપાઈઓ	મગરરી
વનસ્પતિ	વાતચીત	પ્રીતિ	પાછપૈસો	શિકારીઓ
વર્ણન	હડહડતો	આશિષ	વિશ્વપતિ	ફાંફાં માર્યા
પોપટીઉં	કળિયુગ	ખુંચેલો	જગત્તા	વિચાર્યું
આળખાધ	બુદ્ધિ	પરોપકારી	ધંધર સ્તુતિ	પ્રમાણિક
ત્રિપિ	જોસબંધ	સહીસલામત	જુજંગી	આમહ

परचुरथ
कुटुंभ
किमत
जैरांओ
हमेशां
मोहनभाजा
पोलीसबाण्ण
अमलदार
वृद्ध
प्रथम
कोलेरा
मुश्केली
विधवा
धन्य
जप्तो
तुरंग
धनवान
संध
विकट
योडीदारे
द्रव्य
लूटी
मिहध
तालेवंत
लुडुं
युधिष्ठिर
अर्जुन
कोध
पुंलुक
पीतराध

दुर्योधन
इसकावी
द्रोपदी
इयती
नीचपलुं
कौरवो
यित्रगुप्त
गंधर्व
भियारा
जहो
न्यायाधीश
कारभारीओ
छानीमानी
गणपडु
गृहस्थ
निसासो
अलागीआ
लगडो
कहापि
इपीआ
शिआण
विलासपुर
महोब्लाभां
भक्करी
नोतइं
पित्तण
शिरोध
स्वादो
सत्य
दुष्ट

क्षेश
चित्तन
निश्चय
अणकीत
वृक्ष
विशाण
आश्रय
परिताप
प्रगटे
भर्म
स्वर्ग
मुसाइर
रिवाज
वर्तमानपत्र
लक्ष्मी
पुस्तक
शिक्षके
पत्थरना
मीलनसार
परोआयाकरी
आमडीआ
विद्यार्थी
स्वच्छ
मोहोरम
रोशनपीपी
पुछडुं
स्थितिभां
रडारोड
आडोशीपाडोशी
भुक्षी

प्रसंग
परिणाम
छिद्रो
अकस्मात्
प्रभाषिक
विद्वान
भाधभांडु
करकसर
सोना महोरै
निर्णय
अंध भेसती
अर्घो
हिंदी
प्रख्यात
पराक्रमी
भजननयी
भागीदार
मुहवद
लांयिआ
गुरसो
द्रव्य
मच्छर
नम्र
करोणीओ
युक्तिथी
शब्द
अभिमानि
अहंकार
पत्र बहुवार
अज्ञेय

स्थापन
आदिसे
टिकिटवाणां
पत्तां
परमिडीआं
जेपीआ
तीर्थ इप
यिरंजीवी
राजश्री
प्रिय
कमवार
सुलतान
अयादी
अझाड
साधभावा
अवेरात
आश्चर्य
भिभारी
प्रधान
धर्माभोर
देशनिकास
तुर्त
वाहविवाह
स्वार
कूर
अयादी
श्रेष्ठ
निर्दोषी
नास
व्यापार

શુનેમાર	સતોષ	મહિમાય	મરતીઓટ	ચોર્યાશી
સદગુણી	નિર્ભળ	કોકિલા	કિનારા	કમિશનર
પ્રદર્શન	વિપતિઓ	ચિત્ત	ભૂશિર	અધિકારી
કન્યાઓ	ચિંતવ્યા	પ્રસારી	દ્વીપકલ્પ	ઓછોવતો
સીવણકામ	વંશપરંપરા	પ્રદુષ્ટ	ભૂગોળવિદ્યા	ડોખુટિ
રંભેરંગી	ભોમવટો	ઓળેરો	ઉપસાગર	ઇજનેર
તક્ષીન	ચોડખાઇ	કાટખુણો	વાંકોચુકો	લોકલખોડ
નૌતમલાલ	બેનપણી	ડહાપણુ	સામુદ્રધુની	મુન્સફ
સલાહસંપ	ખુણેખોચરે	પ્રહલાદ	કારીમરો	સિવલસળ
વિલાયત	ઝાડીઝુડી	કરખો	સરખોણુ	શાંતિલાલ
રાજધાની	દુર્ગંધ	બહાદુરી	વસવાયાં	કન્યાશાળા
કિલ્લો	કેકેયી	પશ્ચિમ	સજ્જડ	મુકરદ્દમો
આગગાડી	શત્રુન્ધ	વાયવ્ય	તાણાવાણા	કિરણો
પુષ્કળ	અયોધ્યા	ઐરંગા	હુદી	ગુંગળાઇ
જંતુઓ	કૌશલ્યા	રમણીય	મિલ્લીદંડા	લાલચોળ
મહિના	સુમિત્રા	આકૃતિ	અમદાવાદ	અગ્રેજ
પ્યાલા	લક્ષમણુ	દેવસ્થાન	ઓકિસ	ખેસ્વાદ
કઠિઆરા	રામચંદ્રજી	કાઠિઆવાડ	વરાળથંત્ર	બુઆળે
તરસ્થા	સદેહ	શિખર	દીવાસળી	સિંધવ
વિસામો	અણુસમજી	પાલિતાણા	મીણુબત્તી	વિરમય
ધર્માદાનાં	ધિકાર	લસુંદ્રા	ખૂટમોળાં	ચિનાઇ
આશીર્વાદ	મુકુદ	પૃથ્વી	મહેસુલ	વસ્તુઓ
શેખચલી	સરણાઈ	જન્મ	ઓવરસીઅર	વાંકીચુકી
તર્કપ્રસાદ	અંગકસરત	ગમ્મત	મામલતદાર	ખરખચડી
બચ્ચાં	ગુલાંટ	સમુદ્ર	અવલકારકુત	જુંમર
પ્રયાસ	ચક્રર ચક્રર	નિર્ભળ	તિજેરર	રફૂ
આસમાનમાં	ચમકાર	ચિત્ર વિચિત્ર	વિભાગ	રવેશ
મળારકે	ગ્રીષ્મ	પિછાણીએ	જિલ્લો	ધડીઆળ
તરવર	ઋતુ	પીર મોહમદ	કોટર	ચપુ
વિધવિધ	સ્થામ	પર્વતો	ઇન્ડેકટર	છિદ્રિયો

ઉત્પન્ન
મુળીઆં
અગત્યનું
સીસાપેન
દોગલીઓ
ખરસાણી
સાણુઓખા
યુદ્ધિકારક
દુડીઓ
સુખળાં
ઉખી
હિંદુસ્તાન
દાઉદખાની
હાંસોટી
ફાલ્લા
ગંજીદાનાં
શોષી
ચિરાએહું
ગુલમેર

પ્રકાશ
જીવજંતુ
અવસ્થા
પતંગીઆ
વૈતરી
સ્થિતિ
કીડિઆરા
કોશેટા
ધસારાખંધ
અણીદાર
ખાઉધરાં
ખીસકોલી
ભપકાદાર
રાખોડીઉં
કાખરચીતરી
ગુચ્છાવાળી
રવાંટી
ઓચીંતી

કૌવતવાળા
દુસ્મન
ઉપરાચાપરી
કલ્લામાં
પ્રાણીઓ
મખડી
મચેરજી
ભરોસાદાર
મમતાવાળું
ધર્મશાળા
શિઆળ
શ્રીધર
વિકારાળ
કાખરચીતરૂં
કીકિઆરી
લોકડી
ચાન
અમિ

ગર્જના
ધૂળતા
સિંહણ
ત્રંબકલાલ
કરોડવાળાં
હાડપિંજર
બિઆમાણું
માંસપેશી
સંરક્ષણ
સૂક્ષ્મદર્શક
અસંખ્ય
રાંપી
ચમારવાડા
વારકુટ
અખ્ખા
ઢોર ઢાંકર
વાંકડીઆ
જઠવેઠ

ભોંય તળીઉં
કુંભીઓ
ધુમાડીઉં
દિવાનખાનું
ઝરખામાં
સગવડવાળું
છાયા યંત્ર
મિનિટ
ધડિઆળ
ચક્ર
ડુગડુગી
પોણાપાંચ
કુંડાળું
ત્રાજવું
પક્ષામાં
એક સરખાં
યુક્તિઓ
ચીચવા

કોષ્ટકો.

વેપારી લોકોને હિસાબ
ગણવાનું કોષ્ટક.

૧૬ વીશવાશી	૧ બદામ
૧૬ બદામે	૧ દોકડો
૬૧ દોકડો	૧ આનો
૧૦૦ દોકડો	૧ રૂપિયો

સોના રૂપાના તોલનું કોષ્ટક.

૬ ચોખાભાર	૧ રતી
૩ રતીનો	૧ વાલ
૧૬ વાલનો	૧ ગદીઆણી
૨ ગદીઆણી	૧ તોલો

દક્ષિણમાં ચાલે છે તે.

૮ રતીનો	૧ માસો
૧૨ માસોનો	૧ તોલો

૩ તથા કપાસ તોલવાનું કોષ્ટક.

૪૮ શેરની	૧ ધડી
૨૦ ધડીનો	૧ ભાર

દક્ષિણમાં ચાલે છે તે

નાણાનું કોષ્ટક.

૧૦૦ રૈસનું	૧ પાવલું
------------	----------

૪ પાવલાનો	૧ રૂપિયો
૧૫ રૂપિયાની	૧ મોહોર

ગણતરીનું (કામળનું) કોષ્ટક.

૨૪ તાવ અથવા કામળનો	૧ ધા
૨૦ ધા	૧ રીમ

લીલાવતી પ્રમાણે અંતર

લરવાનું કોષ્ટક.

૮ આંગળવ	૧ આંગળ
૪ આંગળની	૧ મુઠી
૩ મુઠીની	૧ વેંત
૨ વેંતનો	૧ હાથ
૪ હાથનો	૧ દંડ
૨૦૦૦ દંડનો	૧ ગાઉ
૪ ગાઉનો	૧ જોજન

અંતર માપવાનું કોષ્ટક.

૧૨ ઇંચનો	૧ ફુટ
૩ ફુટનો	૧ વાર (યાર્ડ)

લુગડાં-લાકડાં-માપવાનું
કોષ્ટક.

૨ આંગળનો	૧ તમ્બુ
૨૪ તમ્બુનો	૧ ગજ

૧૥ ગજનો ૧ વાર

કાળદર્શક પરિભાષણું કોષ્ટક.

૬૦ વિપળની ૧ ધળ
૬૦ ધળની ૧ ધડી
૭૥ ધડીનો ૧ પહોર
૮ પહોરનો ૧ રાત્રી દિવસ
૭ દિવસનું ૧ અઠવાડીક
૧૫ તિથિનું ૧ પખવાડીક
૩૦ તિથિ અથવા

૨૯૫ દિવસનો ૧ ચંદ્રમાસ

૧૨ ચંદ્રમાસ તથા

૩૫૪ દિવસનો ૧ ચંદ્રવર્ષ

મુખ્યગણિત.

એક રૂપિયાની રેસ કેટલી ?
બે આનાના દોકડા કેટલા ?
૨૥ દોકડાની બદામ કેટલી ?
૩ બદામની વીશવાશી કેટલી ?
૦૥ ના દોકડા કેટલા ?
૦) ની રેસ કેટલી ?
૦૥૥ ખાંડીના મણુ કેટલા ?
૧ કળશીના મણુ કેટલા ?
૧ માણીની કેટલી ગાલ્લી ?

૧૥ બેડીયાની કેટલી કળશી ?
૦૥ ભારની ધડી કેટલી ?
૦૥૥ ધડીના શેર કેટલા ?
૧ તોલાના વાલ કેટલા ?
૧ તોલાની રતી કેટલી ?
૧ ગદીઆણીની રતી કેટલી ?
૨ રતીના ચોખાભાર ?
૧૥ ગદીઆણીના વાલ કેટલા ?
૨૥ તોલાના માસા કેટલા ?
૧ માસાની રતી કેટલી ?
૧ મુડીના આડાજવ કેટલા ?
૧ હાથના આંગળ કેટલા ?
૭ જોજનના ગાઉ કેટલા ?
૩ પુટના ઈંચ કેટલા ?
૧ વારના ઈંચ કેટલા ?
૧૥ ગજના તસુ કેટલા ?
૧ ગજના આંગળ કેટલા ?
૧ ચંદ્રવર્ષના દિવસ કેટલા ?
૧ ચંદ્રમાસના દિવસ કેટલા ?
૩ અઠવાડીયાના દિવસ કેટલા ?
૧૥ દિવસના પહોર કેટલા ?
૩ પહોરની ધડી કેટલી ?
૧ ધડીના વિપળ કેટલી ?
૧ ધળની વિપળ કેટલી ?

- એક શેર ફોલ રૂપિયાભાર મીઠું જોઈએ તો ૨૥ મણુ કેટલું ?
 માણસ દીઠ ૨૥ શેર ફોલ જોઈએ તો ૩ મણુ ૫ શેરમાં કેટલા માણસ જમશે ?
 એક રૂપિયાનું શેર ૧૧ થી મળે તો ૧ મણુનું શું ?
 એક રૂપિયાની શેર ૬૥૥ ખાંડ મળે તો ૧૫ રૂપિયાની કેટલી ?
 એક રૂપિયાનું શેર ૨૥ તેલ મળે તો ૩. ૦)~ આનાનું કેટલું ?
 એક રૂપિયાનો શેર ૮ ગાળ મળે તો ૩. ૦૦૦ નો કેટલો ?
 એક રૂપિયાનો શેર ૭ ગાળ તો ૩. ૦૦૦ નો કેટલો ?
 ૩. ૧૮ નું મણુ તો પાંચ શેરનું શું ?
 ૩. ૨૫ નું મણુ તો ૨૥ શેરનું શું ?
 ૩. ૩૦ નું મણુ તો એક શેરનું શું ?
 ૦)~ તોલો એલચી મળે તો ૦૧ શેરનું શું ?
 ૦)~ નું અધીણ મળે તો ૧ શેરનું શું ?
 ૦)~ તો નું અધીણ મળે તો શેર ૦૦૦ નું શું ?
 ૩. ૧૨ નું એક શેર તો ૦)~ (અધીણનું) શું ?
 ૩. ૨૫ નું શેર તો ૧ રૂપિયાભારનું શું ?
 એક તોલાના ૩. ૦૦૦ તો ૨૫ તોલાનું શું ?
 ૦)~ એક રતી સોનું મળે તો ૧ તોલાનું શું ?
 એક રૂપિયાનું ૨૥ ગજ લુમડું મળે તો ૫૨૥ ગજનું શું ?
 ૮૦ ગજ કપડામાંથી ૨૥ ગજની કેટલી ચાદરો થાય ?
 રોજના ૩. ૦૦૦ લેખે ૧૭ દિવસનું શું ?
 રોજના ૩. ૦૦૦ લેખે ૩. ૧૮ મળ્યા તો કેટલા દિવસ મજુરી કરી ?
 (૧) ૫ પૈસાના ૧ શેર જમરખને ૧ પૈસાનાં ૫ શેર ખોર મળે તો
 ૨૧ પૈસાનું ૨૧ શેર લાવે ?
 (૨) મણીકાને કાપી તેના ૫ ભાગ એવા કરો કે તેનાથી ૧ થી ૪૦
 શેર સુધીનું વજન જોખી શકાય તો તે પાંચ ભાગ કેટ કેટલા શેરના ?

(૩) અં ૧ પુરુષને ૨ શેર સ્ત્રી ૧૥ શેર ને ઓકરો ૦૥ શેર દુધ પીવે છે
તો ૨૦ શેર ૨૦ માણસને ખાવું છે તો પુરુષ, સ્ત્રી ને ઓકરાની
સંખ્યા કેટલી ?

જ ૧ આનાની ૪૦ પેન, ૩ આનાનું એક ૧ હોલર ને ૫ આનાની
એક ૧ સ્લેટ મળે છે તો ૧૦૦ આનાનાં ૧૦૦ નંગ લાવો ?

(૪) એક વખારમાં ૧૨૭ મણુ અનાજ છે તેની સાત ઢમલી એવી કરો
કે તોલ કર્યા સિવાય માગેલા દાણા (મણુ) આપી શકાય ?

૧ ૪૫ દશકમાંથી ૫૫ બાદ કરો ?

૨ ૭૫ સોમાં ૧૯ દશક ઉમેરો ?

૩ ૧૫૦ સોને ૦૥ સોએ ગુણો ?

૪ ૪ સાડી બાવીસોને અઢીસોએ લાગો ?

૫ સાડી બારસોને એક હજાર બસો પચાસ એ એમાં ફેર શો ?

૬ વીશ અઢીશીને સવામણુમાં ફેર શો ?

૭ ૧૧૮ પાવલાંના રૂપીઆ કેટલા ?

૮ ૩૨ આના ૨૮ પાવલા ને ૧૪ અડધા મળી કેટલા રૂપીઆ થાય ?

૯ મારી પાસે ૯ રૂપીઆ હતા તેમાંથી મેં ૬૪ પૈસા દાન કર્યા ૨૪
હજુની ફેરી લીધી ૨૦ એઆનીના ઘઉં લીધા ૮ પાવલાંની સાકર
લીધી તો મારી પાસે શું રહ્યું ?

૧૦ ૫૭ આનામાં શું ઉમેરીએ તો ર. ૪) થાય ?

૧૧ ૩૮ શેરમાં કેટલા ખાશોરા ઉમેરીએ તોમણુ થાય ?

૧૨ ૧૧૨૥ માં ૨૥ કેટલીવાર રહેલા છે ?

૧૩ ૨૨૥ માં ૦૧ કેટલીવાર રહેલો છે ?

૧૪ ૫૨૥ માં ૧૥ કેટલાવાર રહેલા છે ?

૧૫ ૭૩૥ માં ૧૧ કેટલીવાર રહેલો છે ?

- ૧૬ ૧૥ પૈસાનું ૧ શેર તો ૧૫ શેરનું શું આપવું ?
 ૧૭ ૧૧ પૈસાનું ૧ શેર તો ૭૫૫ આનાનું કેટલું ?
 ૧૮ ૦૫૫ આનાનું ૧૧ શેર તો ૧૧ મથુનું શું ?
 ૧૯ ૧૫૫ પૈસાનું ૨૧ શેર તો ૨૫૫ આનાનું કેટલું ?
 ૨૦ ૨૫૫ પૈસાનું ૬૧ શેર તો ૭૫૫ શેરનું શું ?
 ૨૧ ૦૫૫ આનાનું ૫૧ શેર તો ૫૫ આનાનું કેટલું ?
 ૨૨ ૨૫૫ પૈસાનું ૬૫૫ શેર તો ૫૫ આનાનું કેટલું ?
 ૨૩ ૨૫૫ પૈસાનું ૯ શેર તો ૧૧ પૈસાનું ?
 ૨૪ ૫૫૫ પૈસાનું ૨૫૫૫ શેર તો ૯ પૈસાનું ?
 ૨૫ એક રૂપિયાનું ૧૧ શેર થી મળે તો ૧૫ શેરનું શું ?

ગણિત.

કોષ્ટકોનો સમાવેશ ૪ વર્ગમાં કરેલો છે.

અર્થદર્શક પરિમાણ—સોનું-રૂપું-વગેરે નાણાના હિસાબ.

ભારદર્શક પરિમાણ—વજન-ખાંડી-મથુ-શેર-અઘોળ વગેરેના હિસાબ. તોલો-ગદીઆણો વગેરે. ગણતરીના-કાગળ-પેન્સીલ વગેરેના હિસાબ.

મહત્વદર્શક પરિમાણ—લુગડા-લાકડાં-જમીનની લંબાઈ વિગેરેના હિસાબ.

કાળદર્શક પરિમાણ—વખતનું માપ-દિવસ-ઘડી-પળ વિગેરેના હિસાબ.

ઉત્તરતી ભાંજણી એટલે ભારે રૂપ છે તેને હલકા રૂપમાં લાવવું તેને ઉત્તરતી ભાંજણી કહે છે જેમકે રૂ. ૭ છે તેની પાંચ કરો.

૫૨

૩. ૭ તેના આના

$\times ૧૬$

૧૧૨ આના

$\times ૧૨$ આનાની પાછ

૨૨૪

૧૧૨

૧૩૪૪ પાછ

ઉપર પ્રમાણે દરેક વર્ગમાં થઈ શકે છે. ૨ ખાંડી ૪ મણ ૨૦

૨ ખાંડીના ગણ

શેરના શેર કરો.

$\times ૨૦$

૪૦ મણ + ૪ = ૪૪ મણ થયા તેના શેર

$\times ૪૦$

૧૭૬૦ શેર + ૨૦ શેર = ૧૭૮૦ શેર

૧૭૮૦ શેર

૫ ગજ ૧૨ તસુના આંગળ કરો

૫ ગજ

$\times ૨૪$

૧૨૦ તસુ + ૧૨ તસુ = ૧૩૨ તસુના આંગળ

$\times ૨$

૨૬૪ આંગળ થયા

૨૬૪ આંગળ

૨૫ ઘડી ૧૫ પળ ને ૩૦ વિપળની વિપળ કરો

૨૫ ઘડીના પળ

× ૬૦

$$૧૫૦૦ પળ + ૧૫ પળ = ૧૫૧૫ પળ$$

× ૬૦

$$૯૦૬૦૦ વિપળ + ૩૦ વિપળ = ૯૦૬૩૦ વિપળ$$

૦

૯૦૬૩૦

ચઢતી ભાંજણી.

જેમ ઉતરતી ભાંજણીમાં ભારે રૂપને હલકા રૂપમાં લઈ જવાના છે તેમ ચઢતી ભાંજણીમાં હલકા રૂપને ભારે રૂપમાં લઈ જવાય છે. જેમકે ૮૬૫ પાઈ છે તેના રૂપિયા કરો.

૧૨)૮૬૫ પાઈને ÷ ૧૨ ભાગવાથી આના થશે ૭૨ આના

આવ્યાને ૧ પાઈ વધી હવે આનાને ૧૬ ભાગવાથી

૧૬)૭૨-૧ રૂપિયા થશે સોજો ભાગવાથી ૪ રૂપિયા આવ્યા ને ૮

આના ૧ પાઈ જવાય રૂ. ૪-૮-૧ પાઈ થયા.

૩૮૨૫ રૂપિયાભાર છે તેની કળશી કરો.

૪૦)૩૮૨૫ પ્રથમ રૂપિયાભારને ૪૦ ભાગવાથી શેર થશે ૯૫ શેર

આવ્યા ને ૨૫ રૂપિયાભાર રહ્યા. શેરને ૪૦ ભાગવાથી

૪૦)૯૫-૨૫ ૨ મણુ આવ્યા ને ૧૫ શેર રહ્યા મણુને ૧૬ ભાગ-

૧૬)૨-૧૫ વાથી ૦ કળશી ને ૨ મણુ આવ્યા

જવાય ૦-૨-૧૫-૨૫

૦-૨

૨૪૫ આંગળ છે તેના ગજ કરો

૨)૨૪૫ પ્રથમ આંગળને ૨ ભાગીને તસુ કર્યા તો ૧૨૨ તસુ
ને ૧ આંગળ થયા તેને ૨૪ ભાગીને ગજ કર્યા તો
૨૪)૧૨૨-૧ ૫ ગજ ને ૨ તસુ આવ્યા.

૫-૨

જવાબ ૫-૨-૧

વિવિધ પરિમાણના સરવાળા સાદા સરવાળાની માફકજ ગણવાના
પરંતુ ફેર એટલેજ કે પ્રથમ હલકા પરીમાણનો સરવાળો લઈ જેમાંથી
બારે પરીમાણ કાઢી લઈ વધે તે નીચે મૂકવા ને કાઢી લીધેલા તેના
પરીમાણમાં ઉમેરી તેનો સરવાળો કરવો જેમકે.

૩. આ. પા. ચાર રકમેનો સરવાળો કરવાનો છે તો પ્રથમ પાછનો
૨૫-૧૨-૬ સરવાળો કરો તે ૨૮ થયા તેમાંથી ૧૨ ભાગી આના
૩૭-૯-૪ કાઢ્યા તો ૨ આનાને ૪ પાછ થઈ પાછ નીચે મૂકી
૫૧-૮-૧૧ ને આનાને આનામાં ઉમેરી સરવાળો કર્યો તો ૭૫
૮૪-૪-૭

આના થયા તેને ૧૬ ભાગી રૂપિયા કર્યા તો ૨ રૂપિ-
૧૯૯-૩-૪ યાને ત્રણ આના થયા આના નીચે મૂકી ૩ ૨) રૂપિ-
આમાં ઉમેરી સરવાળો કર્યો તો ૧૯૯ રૂપિયા થયા
તેથી જવાબ ૩ ૧૯૯-૩-૪

ખાંડી મણુ શેર	તો. ગ. વાલ રતી	રીમ લા કાગળ
૪૪-૭-૧૪	૫૩-૧-૭-૧	૧-૫-૧૫
૭૬-૬-૧૮	૫૧-૧-૧૫-૨	૭-૩-૨૦
૭-૧૫-૩૫	૩૦-૦-૯-૧	૧૯-૧૧-૧૨
૧૯-૧૮-૨૮	૯૬-૧-૧૧-૨	૯-૧૧-૧૫
૧૦૮-૮-૧૫	૨૩૨-૧-૧૨-૦	૧૧૯-૧૨-૧૪

વિવિધ પરિમાણની બાદખાકી.

જે પ્રમાણે સરવાળા કરીએ છીએ તેજ પ્રમાણે બાદખાકી થાય છે
પ્રથમ હલકા પરીમાણની બાદખાકી કરી બારે રૂપમાં જવાનું છે જેમકે

૩. આ. પાઠ તેમાંથી બાદ ૩. આ. પા.

૪૫-૧૨-૬

૨૭-૧૫-૯

૨૭-૧૫-૯

પ્રથમ ૬ પાઠમાંથી નવ પાઠ બાદ કરવી તે જઈ શકે તેમ નથી. માટે પ્રથમના આનામાંથી

૧૭-૧૨-૯

૧ આનો લેવો તેની ૧૨ પાઠ + ૬ છે

તે મળી ૧૮ પાઠ થઈ તેમાંથી ૯ પાઠ બાદ કરી તો ૯ પાઠ રહી તે નીચે મુકવી લીધેલો આનો ૧૫ આનામાં ઉમેરવાથી ૧૬ આના થશે તે ઉપરના ૧૨ આનામાંથી બાદ કરવા બાદ થશે નહિ માટે પ્રથમના રૂપિયામાંથી ૧ રૂપિયો લેવો તેના આના ૧૬+૧૨ મળી ૨૮ આના થયા તેમાંથી ૧૬ બાદ કરવાથી ૧૨ રહે તે નીચે મુકવા લીધેલો રૂપિયો ૨૭ માં ઉમેરવાથી ૨૮ રૂપિયા થાય તે ૪૫ માંથી બાદ કરવાથી ૧૭ રૂપિયા રહે છે જેથી જવાબ ૩ ૧૭-૧૨-૯ તેજ પ્રમાણે નીચેના હીસાબ ગણવા.

બેડીડ મણુ શેર	તોલા વાલ રતી	વેત મુડી આંગળ
૪૫-૧૭-૨૫	૫૪-૫-૧	૧૨૫-૫-૨
૫-૨૬-૨૧-૨૯	૩૭-૧૭-૨	૪૭-૨-૩
૧૮-૨૭-૩૬	૧૬-૧૯-૨	૭૭-૧-૩

વિવિધ પરીમાણના ગુણુકાર પણ ઉપરની રીતેજ થાય છે જેમકે

૩. આ. પાઈ બારે ગુણુવાના છે જેથી પ્રથમ પાઈને ૧૨

૧૩-૪-૪ × ૧૨ ગુણુવાથી ૪૮ પાઈ આવી તેના આના કરો

૧૨

તો ૪ આનાને ૦ પાઈ આવી તે-પાઈ નીચે

મુકવી ને આનાને ૧૨ ગુણુવાથી ૪૮

૧૫૯-૪-૦

આના આવ્યા તેમાં ૪ આના ઉમેરવાથી ૫૨

આના થયા તેને ૧૬ ભાગવાથી ૩ રૂપિયા

આવ્યા ને ૪ આના રહ્યા તે નીચે મૂકવા ને ૩ રૂપિયા રહ્યા તે રૂપિયાને ૧૨ ગુણુવાથી ૧૫૬ આવ્યા તેમાં ૩ ઉમેરવાથી ૧૫૯ આવ્યા તે જવાબ રૂ. ૧૫૯-૪-૦ બીજા દિસાખ પણ એજ માફક થઈ શકે છે.

ખાંડી મથુ શેર	રૂ. પા. રેમ	તોલા સાલ રતી
૧૨-૫-૨૦x૮	૫-૧-૧૫x૧૫	૫-૧૨-૨x૨૦
૮	૧૫	૨૦
૬૮-૪-૦	૭૯-૧-૨૫	૧૦૭-૨૬-૧

ત્રિવિધ પરીમાણના ભાગાકાર પ્રથમનાથી ઉલટી રીતે થાય છે જેમકે રૂ. આ. પાઈ

$$૧૯૬-૧૩-૮ \div ૮$$

પ્રથમ ૧૯૬ રૂપિયાને ૮ ભાગો તો ૨૪ રૂપિયા આવ્યા ને ૪ શેષ

૮) ૧૯૬-૧૩-૮ (૨૪-૯-૮ વધી તે શેષને ૧૬ ગુણુવાથી આના

૧૬	૭૨	થશે તે ૬૪ આવ્યા તેમાં ૧૩ આના
—	—	છે તે ઉમેરો ૭૭ આના આવ્યા તેને
૩૬	૫	૮ ભાગવાથી-૯ આના આવ્યા ને ૫
૩૨	૧૨	શેષ વધી તો શેષને ૧૨ ગુણુવાથી
—	—	પાઈ થશે તે ૬૦ પાઈ થઈ તેમાં ૮
૪	૬૦	ઉમેરવાથી ૬૮ પાઈ થઈ તેને ૮
૧૬	૮	ભાગવાથી ૮ આના આવ્યા ને ૪ પાઈ
—	—	રહી નેથી જવાબ રૂ. ૨૪-૯-૮ પાઈ
૬૪	૬૮	ને શેષ ૪ રહી.
૧૩	૬૪	
—	—	
૭૭	૪	

ખાંડી મધ્ય શેર

૨૫૪-૧૨-૨૮ ÷ ૧૫

ખાંડી

૧૫) ૨૫૪-૧૨-૨૮ (૧૬-

૧૫

૧૦૪

૯૦

૧૪૪

૨૦

૨૮૦

૧૨

—

મધ્ય

૧૫) ૨૮૨ (૧૯

૧૫

૧૪૨

૧૩૫

૭

૪૦

૨૮૦

૨૮

—

શેર

૧૫) ૩૦૮ (૨૦

૩૦

૦૦૮

ખાંડી મધ્ય શેર

૧૬-૧૬-૨૦ ૮

તોલા વાલ રતી

૮૪-૬-૨ ÷ ૩૬

તોલા

૩૬) ૮૪-૬-૨ (૨

૭૨

—

૧૨૪

૩૨

—

૩૮૪

૬ વાલ

૩૬) ૩૮૦ (૧૦

૩૬

—

૩૦

૩

—

૯૦

૨

—

રતી

૩૬) ૯૨ (૨

૭૨

—

૨૦

તોલા વાલ રતી શેષ

૨-૧૦-૨ ૨૦

આણુપાણુના સરવાળાને બાદબાકી શીખવતાં પહેલાં પા—અડધાં—
પોણા ને એક પાણુની એક પાણુ વધ્યા કાંઈ નહિ. એ આંકો બરાબર
પાકા કરાવવા.

૨૪૧ = આ ૨૪મેનો સરવાળો કરો પ્રથમ આનામાં ઉભી પાણુ

૨૭૧ = છે તેનો સરવાળો કરો તે ૮ થાય છે. પા આનાના

૧૫૧૧ ૦૧૧ આખા બે આના આવ્યાને કાંઈ વધ્યું નહિ. જેથી એની

૧૮૧૧ ~ નીચે આવો) હોળાયો મૂકવો. બે આના આનામાં ઉમે-

૬૭૧ = રવાણી ૬ આના થાય છે તેમાંથી પાવલાં કાઢી લેવાથી

— ૨ પાવલાને એક આનો વધ્યો તે આના નીચે મૂકયો બે

૧૫૪૧ ~) વધેલા પાવલા પાવલામાં ઉમેરી સરવાળો કરવાથી ૧૩

પાવલાં થાય છે ૧૩ પાણુની એક પાણુ વધ્યા ત્રણ જેથી એક પાવલું

(પાણુ) નીચે મૂકવી ને ૩ વધ્યા એકમમાં ઉમેરી સરવાળો કરવો તો ૩૪

આવ્યો તેનો ૪ એકમનો આંકડો મૂકી બાકીની વધ્યા દશકમાં ઉમેરી

સરવાળો કરવો તો પંદર આવ્યા તે નીચે મૂકવા જેથી જવાબ ૩.

૧૫૪૧ થયો.

મણુ	શેર	અધીળ	ખાંડી	મણુ	શેર
૨૩૨૧	૭૧	=	૩૭૧	૪૧	૮૧
૧૫૧૧	૫૧	=	૨૪૧	૧૧	૫૧
૩૪૧	૯૧	=	૩૨૧	૩૧	૩૧
૫૬૧	૨૧	=	૨૯૧	૪)	૭૧
૪૩૧	૬૧	=	૨૧૧	૨૧	૬૧

૫૧૯) ૧૧૧ =

૧૪૬૧ ૨) ૧૧૧

બાદબાકી સરવાળાની માફકજ બાદબાકી થાય છે તે નીચે મુજબ.
 ૫૩૧૧ = ઉપરના બે આનામાંથી નીચેના અઢી આના બાદ કરે બાદ
 ૧૯૧ ના અઢ શકશેનહિ માટે રૂપિયામાંથી પાવલું લેવું તેના ૪ આનાને
 ————— બે આના મળી ૬ આના થાય તેમાંથી ૦) ના બાદ કર્યા તો
 ૩૪૧ ના ૩૧ આના રહ્યા તે નીચે મૂકવા. હીધિલું પાવલું ૧૯૧ માં
 ઉમેરવાથી ૧૯૧ થશે તે ૫૩૧૧ માંથી બાદ કરવા. બાદ કરવાથી ૩૪૧
 રહે છે જેમ ૨. ૩૪૧ ના જવાબ.

મળુ શેર	ખાંડી મળુ શેર
૧૫૧ ૪૧-	૭૫૧—૧૧—૨૧
૮૯૧ ૭૧૧=	૬૬૧—૩૧—૭૧
૬૧૧ ૬૧	૮૧—૨૧—૪૧

ત્રિરાશીના સહેલા હિસાબ.

કાઠપણ આવેલ ત્રણ પદ ઉપરથી ચોથું પદ શોધી કાઢવાની રીતને ત્રિરાશી કહે છે જેમકે ૪ રૂપિયાની ૩૦ શેર ખાંડ મળે તો ૧૦ રૂપિયાની કેટલી આવે.

સામાન્ય વિચાર કરીશું તો જણાશે કે દશ રૂપિયાની વધારે ખાંડ આવે, જેથી નીચે પ્રમાણે પદો મૂકવા-આમાં બે પદ એક જાતના આવશે તે ત્રીજું પદ જુદી જાતનું આવશે તે જવાબ આવશે તે ત્રીજા પદની જાતનો આવશે. જે જાતનો જવાબ લાવવાનો હોય તે હમેશાં ત્રીજા પદમાં મૂકાય છે. પદ નીચે પ્રમાણે—

$$\begin{array}{l} \text{પહેલું} \quad \text{બીજું} \quad \left\{ \begin{array}{l} \text{ત્રીજું} \\ ૩૦ \text{ શેર} \end{array} \right. \\ ૪ = ૧૦ \end{array}$$

ત્રીજા શેર ત્રીજે પદે મૂકવા પછી ૪ રૂપિયાનું ૩૦ શેર આવે છે તો દર રૂપિયાનું વધારે આવશે માટે વધારેનો જવાબ લાવવા માટે ઓછી રકમ પહેલે પદે ને બારે રકમ બીજે પદે ઉપર મુજબ મૂકવી બીજા અને ત્રીજા પદનો ગુણાકાર કરી પહેલે પદે ભાગવા જેથી જવાબ નીકળશે. જેમકે

$$30 \times 90 \div 4 = \frac{\text{શેર}}{135}$$

$$\begin{array}{r} 4 \ ) \ 300 \ (\ 75 \\ \underline{28} \\ 20 \\ \underline{20} \\ 00 \end{array}$$

એક માણસ ૨૪ દિવસમાં ૪૨ શેર અનાજ ખાય છે તો ૪ દિવસમાં કેટલું ખાશે.

$$24 = 4 \quad \left\{ \begin{array}{l} \text{શેર} \\ 42 \end{array} \right.$$

$$42 \times 4 \div 24 = \frac{\text{શેર ખાશે}}{7}$$

$$\begin{array}{r} 24 \ ) \ 168 \ (\ 7 \\ \underline{168} \\ 000 \end{array}$$

૨૫ રૂપિયાનું ૩૦૦ મણુ તો ૧ રૂપિયાનું કેટલું

$$\left. \begin{array}{l} ૨૫-૧ \\ ૩૦૦ \times ૧ \div ૨૫ \\ ૩૦૦ \\ ૧ \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{મણુ} \\ ૩૦૦ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{મણુ} \\ ૧ \overline{) ૧૨} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૨૫) ૩૦૦ (૧૨ \\ ૨૫ \\ \hline ૫૦ \\ ૫૦ \\ \hline ૦૦ \end{array}$$

૩૦ મણુ અનાજ ૩૨ માણુસોને ૩૫ દિવસ ચાલે તો તેટલુંજ અનાજ ૪૦ માણુસોને કેટલા દિવસ ચાલશે આમાં મણુનું વજન સરખું છે એટલે તેને ગણતરીમાં લેવાના નથી. દિવસને જવાબ માગ્યો છે માટે તે ત્રીજે પદે મૂકવા.

$$\left. \begin{array}{l} ૪૦ = ૩૨ \\ ૩૨ \times ૩૫ \div ૪૦ \\ ૩૫ \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{દિવસ} \\ ૩૫ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૧૬૦ \\ ૯૬ \\ \hline \end{array} \quad \begin{array}{l} \text{દિવસ} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૪૦) ૧૧૨૦ (૨૮ \\ ૮૦ \\ \hline ૩૨૦ \\ ૩૨૦ \\ \hline ૦૦૦ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{દિવસ} \\ ૨ \overline{) ૨૮} \end{array}$$

ભૂગોળ વિષય.

પ્રાંત. ઇલાકાના એક મોટા ભાગને, અથવા ધણી જુદા કે એજન્સિ મળવાથી જે ભાગ થાય તેને પ્રાંત કહે છે.—જેમકે ગુજરાત પ્રાંત. તેના ઉપરીને કમિશનર સાહેબ કહે છે.

ઇલાકો. દેશના એક મોટા ભાગને અથવા ધણી પ્રાંત મળવાથી જે ભાગ થાય તેને ઇલાકો કહે છે. જેમકે મુઘલ ઇલાકો.—તેના ઉપરીને ગવર્નર સાહેબ કહે છે.

દેશ. ખંડના એક મોટા ભાગને અથવા ધણી ઇલાકા ભેગા મળવાથી જે ભાગ થાય તેને દેશ કહે છે. જેમકે હિંદુસ્તાન દેશ. તેના ઉપરીને વાઇસરાય કહે છે. હિંદુસ્તાન દેશ એશિયા ખંડનો એક ભાગ છે.

જિલ્લો. ધણી તાલુકા ભેગા મળવાથી જે ભાગ થાય તેને જિલ્લો કહે છે. તેના ઉપરીને કલેક્ટર સાહેબ કહે છે.

તાલુકો. ધણી ગામ ભેગા મળવાથી જે ભાગ થાય તેને તાલુકો કહે છે. તેના ઉપરીને મામલતદાર કહે છે.

ગામ. જેમાં થોડી વસ્તી ને થોડાં ઘર હોય તેને ગામ કહે છે. ગામના ઉપરીને મુખી કહે છે.

એજન્સિ. ધણી સંસ્થાન ભેગા મળવાથી જે ભાગ થાય તેને એજન્સિ કહે છે. તેના ઉપરીને પોલિટિકલ એજન્ટ કહે છે.

સંસ્થાન. દેશી રાજાનું એક મોટું રાજ્ય હોય તેને સંસ્થાન કહે છે. તેમાં રાજ્યકર્તા રાજા હોય છે, ને તે પોલિટિકલ એજન્ટની દેખરેખ નીચે રાજ્ય ચલાવે છે.

દિશાઓ. સૂર્ય સમારે ને બાણુ ઉગે છે તે બાણુને પૂર્વ દિશા કહે છે. તેજ સૂર્ય સાંજે પાછો સાગી બાણુ આવશે છે તેને પશ્ચિમ દિશા કહે છે. પૂર્વ દિશા બણી મોઢું રાખીને ઉભા રહીએ તો ડાબા હાથ બણી ઉત્તર દિશા ને જમણા હાથ બણી દક્ષિણ દિશા આવે છે.

પૂર્વ સનમુખ મ્હોં કરો, પાછળ પશ્ચિમ વીર;

ડાબે કર ઉત્તર બણો, જમણે-દક્ષિણ-તીર.

ખૂણાઓ. દિશાઓ ચાર છે તેમ ખૂણાઓ પણ ચાર છે એક બાણુ બીજી બાણુને જ્યાં મળે તેને ખૂણો કહે છે. પૂર્વ અને દક્ષિણ વચ્ચે અગ્નિ ખૂણો, દક્ષિણ ને પશ્ચિમ વચ્ચે નૈઋત્ય ખૂણો. પશ્ચિમ ને ઉત્તર વચ્ચે વાયવ્ય ખૂણો, ને ઉત્તર ને પૂર્વ વચ્ચે ઈશાન ખૂણો.

પૂર્વ અને દક્ષિણ ચક્રી, અગ્નિ ખૂણો જાણ,

દક્ષિણ પશ્ચિમથી જાને, તે નૈઋત્ય પ્રમાણ;

પશ્ચિમ ઉત્તર દિશથી, જાને વાયવ્ય નિર્ધાર,

ઈશાન ઉત્તર પૂર્વથી, એમ ખૂણા છે ચાર.

આપણો પ્રાંત ગુજરાત કહેવાય છે, ને આપણે ગુજરાતી લોક કહેવાઈએ છીએ. ગુર્જર જાતની એક જાતના રાજા પ્રથમ અહીં અમલ કરતા હતા તેથી આ દેશનું નામ ગુજરાત પડ્યું છે. હાલમાં ગુજરાત પ્રાંતમાં અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય છે. પરંતુ તેમાં કેટલાક દેશી રાજાઓ પણ છે. તેઓમાંના કેટલાક તેમની દેખરેખ નીચે અને કેટલાક તેમની સલાહથી રાજ્ય કરે છે.

અતુરદિશા. ઉત્તરે આણુ પહાડ ને પેલી મેર રજપુત સંસ્થાન, દક્ષિણે કોંકણપ્રાંત અને ખાનદેશ જીલ્લો, પૂર્વે મધ્ય હિંદ એનન્સિ ને વરાહ, ને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર ને કચ્છનું રણ છે. આપણો પ્રાંત ઉત્તર વિભાગમાં ગણાય છે. તેનું ક્ષેત્રફળ ૫૮૬૨૫ ચો. માઈલ ને

વસ્તી પ્રિટિશ ૪૯ લાખ ને દેશી રાખ્ય ૩૭ લાખ સાથે ૮૬ લાખ માણસની છે. તેમાં નીચે લખેલા જિલ્લા તથા એજન્સીઓ છે.

ગિલ્લા.	એજન્સી.	સંસ્થાન.
અમદાવાદ.	કાઠિયાવાડ.	ગાયકવાડ.
ખેડા.	પાલનપુર.	ખંભાત.
પંચમહાલ.	મહિકાંડા.	જવાર.
ભરૂચ.	રેવાકાંડા.	
સુરત.	પંચમહાલ.	
થાણા.	સુરત.	

ભાષા. આ પ્રાંતના લોકોની ભાષા ગુજરાતી છે. પરંતુ ખેડીમાં કેટલેક ઠેકાણે ફેર પડે છે. કાઠિયાવાડના લોકો ચાલો ને બદલે હાલો, છે ને બદલે સે, કેમ ને બદલે ચેમ, બાને બદલે બા વગેરે શબ્દ વાપરે છે. તેમ સુરત બણી શ ને બદલે સ વાપરે છે. એમ કેટલેક ઠેકાણે ખેડીમાં ફેર પડે છે. તે સિવાય કેટલાક લોકો હુર્ ફારસી કે અરબી ભાષા વાપરે છે. બ્રાહ્મણોમાં કેટલાક સંસ્કૃત ભાષા કે જે આ અંધી ભાષાઓતું મૂળ છે તે વાપરે છે. હાલમાં રાખ્યમાયા ઇંગ્લિશ હોવાથી ઘણા લોકો તે બણે છે, ને ખેડી ચાલોમાં પણ તે સામાન્ય જેવી વપરાય છે.

ધર્મ. શિવ, વિષ્ણુ, સ્વામીનારાયણ, જૈન, ઇસ્લામી, ખ્રિસ્તિ અને જરથોસ્તી, એ ધર્મ મુખ્ય છે. દેવી ભક્ત પણ ઘણા છે. તે સિવાય નાનકશાહી, કમ્બીરપંથી, આર્યસમાજ, પરજુભી વગેરે ઘણા જુદા જુદા ધર્મ માનનારા લોકો આ પ્રાંતમાં છે.

૧. શિવધર્મ, માનનારાનો મોટો ભાગ બ્રાહ્મણોનો છે ને તે શંકરાચાર્યનો સ્થાપેલો છે. હાલમાં તેમની માદી દ્વારકા ને ધોળકામાં છે.

૨. વિષ્ણુધર્મ માનનારાનો મોટા ભાગ વાણિયાઓનો છે ને તે વક્ષમ સ્વામીએ સ્થાપેલો છે. તેમના આચાર્યો ધણા છે તેમ દરેક મોટાં શહેરમાં તેમનાં મંદિરો છે.
૩. સ્વામીનારાયણ. આ ધર્મ માનનારા કણ્ઠી, કાળી ને બારાટ લોકો છે, ને તે સહજનંદસ્વામીએ સ્થાપેલો છે. તેમનું મોટું મંદિર વડતાળ, અમદાવાદ ને ગઢડામાં છે.
૪. જૈનધર્મ. એમાં સદેહ કપડાં પહેરનાર સ્થાનકવાસી ને પીળાં કપડાં પહેરનાર દેરાવાસી એવા બે મુખ્ય મત છે. એ ધર્મ સ્થાપનાર વૃષભદેવજી હતા. તેમનાં દેરાં આણુ, ગિરનાર, શેત્રુંજી ઉપર છે. તેમ અંબાયતમાં ચિન્તામણીનું દેડું પ્રખ્યાત છે.
૫. ઇસ્લામી ધર્મ. આ ધર્મ માનનારા મુસલમાન લોકો છે. તેના સ્થાપનાર મહમદ પેગમ્બર સાહેબ છે. તેમનું જન્મનું ઠેકાણું આ પ્રાંતમાં નથી પરંતુ તેઓ મક્કા, મદીના ને કરમલા બધી જગ્યા જાય છે. તેમાં પણ બે ફાંટા છે. ૧. શિહા. ૨. સુન્ની.
૬. ખ્રિસ્તી. આ ધર્મ સ્થાપનાર ઇસુખ્રિસ્ત છે. તેઓનો જન્મ જરૂસલમ કરીને તુર્કસ્તાનમાં શહેર છે ત્યાં થયો હતો. તે ધર્મનો બોધ કરનાર પાહરી કહેવાય છે.
૭. જરથોસ્ત ધર્મ માનનારા પારસી લોકો છે. તેઓ અગ્નિને પુજે છે, તેમ ગાય અને દરિયાને નમે છે. તેઓ મૂળ ધરાનમાંથી આ દેશમાં આવી વસેલા છે. તેઓ સાહસિક ને મોટા વેપારી છે. તેમના જૂના અગ્નિનું દેવળ ઉદવાડમાં છે.
૮. દેવી ભક્ત દેવીને માને છે. તેમનાં દેરાં ધણાં છે. મુખ્ય દેરામાં આરાસુર ઉપર અંબાજીનું, પાવાગઢ ઉપર કાળકાજીનું, સુવાળમાં

બહુચરાણું ને અમદાવાદમાં બદકાળીઆતાનું દેર વધારે પ્રસિદ્ધ છે. બીજાં ધણાં ગામોમાં દેવીનાં દેરાં છે.

૯. આર્યસમાજ-દયાનંદ સરસ્વતીએ થોડાં વર્ષ ઉપર સ્થાપ્યો છે. તે ધર્મમાં હાલ ઉત્તર હિંદુસ્તાનના ધણા લોકો છે. તેમના તરફથી એક ચુરકુળ દેવલાલીમાં સ્થાપવામાં આવ્યું છે.

આખો હવા. આ પ્રાંત સમશીતોષ્ણ કટિબંધમાં આવેલો છે. તેથી બહુ તાપ તેમજ બહુ ઠાઠ પડતી નથી. નાના નાના ડુંગરો ધણા આવેલા છે તેમ જંગલો પણ ધણાં છે અને કેટલોક ભાગ દરિયા કિનારે આવેલો હોવાથી ઘણે ઠેકાણે વરસાદ માફકસર આવે છે. પરંતુ, કાઠિયાવાડની અંદરના ભાગમાં વરસાદ કમી પડે છે. પાલનપુર બહુ તાપ વધારે પડે છે, તેમ કચ્છનું રણ નજીક હોવાથી વરસાદ કમી પડે છે. હવા સુકી પરંતુ નિરોગી છે. જંગલવાળા ને કેટલાક ડુંગરી પ્રદેશની હવા રોગિષ્ઠ છે.

વનસ્પતિ. આ પ્રાંતની હવા સારી હોવાથી, તેમ વરસાદ માફકસર પડતો હોવાથી ધણી જાતની વનસ્પતિ, છોડ, વેલા, ટુલ, ને ફળ થાય છે. સામાન્ય રીતે આંબા, ફણસ, કેળ, બાવળ, રાયણ, જાંબુડા, ગુંદી, આમલી, પપૈયા, મહુડા, લીમડા, પીપળા, વડ, કોઠી, ખરસાણી, તાડ, નાળીએરી વગેરે ધણી જાતના ઝાડ, છોડ, ને વેલા થાય છે. તેમ જંગલમાં સાગ, સીસમ, વાંસ, હળદરવો ને બીજો વગેરે ધમારતી લાકડાં પણ થાય છે.

જાનવરો. વસ્તીમાં રહેનારાં જનાવરો, ગાય, બેંસ, ફૂતરાં, બિલાડાં, બળદ, ઘોડા, ઉંટ, ગધેડાં, વાંદરા, ઘેટાં, બકરાં વગેરે દરેક ઠેકાણે દીકામાં આવે છે. ગિરના જંગલમાં સિંહ છે. પાવાગઢ, આણુ ને રાજપીપળા વગેરે ડુંગરોમાં વાઘ, દીપડા, ચિત્તા, સાબર, રીંછ,

હરણુ, હુકર, વર, સસલાં, શિયાળ, શાહુડી, વગેરે જણાય છે. ખંભાતની નજીક, રોઝ, હરણુ, શિયાળવાં વગેરે છે. કાઠિયાવાડની ઘોડીઓ વખણાય છે, ને કડી પરગણાના બળદ સરસ ગણાય છે.

પક્ષીઓમાં. પથુ, કાગડા, પોપટ, ચકલી, કચુતર, હોલા, મોર, ચામાચેણુ, વાગેળો, કાયલ વગેરે શહેરમાં રહેનારાં તેમજ સમગ્રી, ગીધ, શકરાખાજ, ધુવડ, ચાસ, સારસ, તીતર, બગ, વગેરે શિકારી પક્ષીઓ પથુ ધણાં છે.

ધંધો. આ પ્રાંતમાં મુખ્ય ધંધો ખેતીનો છે. વરસાદ માફકસર આવે છે, તેમ નદીઓ પથુ સારી હોવાથી આ પ્રાંત આખા હિંદુસ્તાનમાં એક ફળદ્રુપ બગીચા જેવો છે. પાક સારો ઉતરે છે તેમ દરેક જાતની ઉપયોગી વસ્તુઓનો પાક થતો હોવાથી કાચું સોનું પાકે છે, એવું ધણા લોકો કહે છે. તમામ જાતનું અનાજ, ઘઉં, બાજરી, ડાંગર, તમામ કઠોળ, અળશી, સરસવ, તલ, દીવેલી, મહુડા, તમાકુ, રૂ, મકઈ, મીઠું, તેમજ ઇમારતી લાકડાં, સાગ, સીસમ, હળદરવો, વાંસ, વગેરે થાય છે. ને તે બધું પરમુલ્યક જાય છે. દોરોની નીપજ સારી હોવાથી દુધ, ઘી, વગેરે પુષ્કળ થાય છે. ખેતી સિવાય બીજો ધંધો મજૂરીનો છે. કેટલાક લોકો હાથે વણવાની શાળેથી પોતાનું પોષણ કરે છે, તેમ વરાળયંત્રથી ચાલતી લગભગ ૭૫ કાપડ તથા સુતર વણવાની મીત્રો છે. તેમાં ધણા લોકોને રોજી મળે છે. તેમ કપાસ પીલવાના પથુ દરેક મોટાં શહેરમાં સંચાઓ છે જેને જીન કહે છે. તેમાં પથુ ધણા લોકોને રોજી મળે છે. કારીગરીમાં અકોક, સોના રૂપાનું નકશી કામ, રેશમી અને કસબી ભરતનું કામ, વગેરેથી પથુ ધણા લોકોને રોજી મળે છે. લોકો મહેનતુ, અને ચાલાક હોવાથી આ પ્રાંતના લોકો દુનિયાના ધણા દુર દુરના દેશ સુધી વેપારને માટે

જઠ વસેલા છે, અને તેથી ઘણે દુર દેશ સુધી અહીંના માલની આપ લે ચાલ છે.

ખનિજ. પોરબંદર અને ધ્રાંગધ્રામાંથી પથ્થર નીકળે છે તે ઇમારત બાંધવાના કામમાં આવે છે તેમ આરાસુરમાંથી પથ્થર નીકળે છે તે આરસપહાણુ નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે સદાકાલે તેમ ચળકતા હોવાથી ને ઓછા મળતા હોવાથી મોંઘા છે. રાજપીપળા ડુંગરમાંથી અકીક નીકળે છે. તેને પકાવીને ખંબાચતમાં તેની ઉપયોગી વસ્તુઓ ચાક, એરીંગ, બટન, રમવાની રમતોની વસ્તુઓ વગેરે બનાવે છે. પાવાગઢમાં મેગેનીઝ નામની ધાતુ તેમજ લોહું નીકળે છે. બર્ડા પર્વતમાંથી આરસ ને લોખંડ નીકળે છે. ખંભાણીઆમાંથી ત્રાંચું નીકળે છે.

વેપારના માર્ગો. અગાઉના વખતમાં જ્યારે રેલ નહતી તે વખતે દરિયામાં વહાણ વડે વેપાર ચાલતો. તે કાંઠાપરજ ચાલતો, ને ત્યાંથી વણુઝારા લોકો દેશની અંદરના ભાગોમાં પોડો મારફતે લઈ જતા હતા. પરંતુ તેમાં તે લોકોને ઘણી મુશ્કેલીઓ વેઠતી પડતી હતી. હાલમાં આગગાડી થવાથી એક ઠેકાણાનો માલ બીજે ઠેકાણે તત્કાળ ને સહેજમાં જઈ શકે છે, તેમ વહાણને બદલે સ્ટીમરો થવાથી તે રસ્તે પણ ધાર્યા પ્રમાણે માલ લાવ, લઈ જઈ શકાય છે તેથી લોકોને ઘણું સુખ થયું છે. જે વસ્તુ ઘણી કિંમત ખર્ચવાથી પણ મળતી નહોતી, તે આજ સહેજમાં મળે છે.

નિકાશ. આપણા દેશમાં જે વધારાનો માલ હોય ને તે બહાર દેશાવર જાય તેને નિકાસ કહે છે. અનાજ, ધી, ને ઇમારતી લાકડું, પથ્થર, તેમજ મીઠામાં થતું કાપડ હાથના વણાટનું રેશમી અને કસબી

કાપડ, મીઠું, રૂં, તમાકુ, મહુડા, મકક, વગેરે માલ અહીંથી પરમુલક બન્ય છે.

આયાત. પરમુલકથી આપણે અહીં જે સામાન આવે છે તેને આયાત કહે છે. મીથોને માટે લોખંડનો સામાન, ઉન, રેશમ, કાચનો સામાન, કરીઆણું, દવાઓ, કામળો, વગેરે સામાન, પરદેશથી અહીં આવે છે.

રાજકિય વિભાગ. કુદરતી વિભાગ પ્રમાણે ઉપર જે જીલ્લા તથા એજન્સિ બતાવી છે તેમાં ચાલ્યા જીલ્લો જુદો પડે છે. ત્યાંના લોકોની બોલી, પહેરવેશ વગેરે મહારાષ્ટ્રના લોકોને મળતી આવે છે. છતાં રાજકિય વિભાગમાં તેને ગુજરાત પ્રાંતમાં ગણ્યો છે. એટલે તે ગુજરાત પ્રાંતના કમિશનર સાહેબની દેખરેખ નીચે છે. તેથી તેની હકીકત પણ આમાં લખી છે, આપણા ગુજરાત પ્રાંતને રાજ્યકિય વિભાગમાં ઉત્તર વિભાગ કહે છે.

રાજ્યસત્તા. આ પ્રાંત મુંબઈ ઇલાકાનો ભાગ હોવાથી કેટલાક ખાતાનો સંબંધ મુંબઈ સાથે છે. તેમ આ રેઝ્યુલેશન પ્રાંત છે તેથી તમામ વ્યવસ્થા કાયદા કાનુન મુંબઈ આવે છે. ગાયકવાડનું રાજ્ય તેમજ કાઠિયાવાડ એજન્સિ બાદ કરતાં બાકીના વિભાગ પર કમિશનર સાહેબ દેખરેખ રાખે છે, ને તે ઉત્તર વિભાગના કમિશનર સાહેબ કહેવાય છે. તેમના તાબામાં કલેક્ટરો, મામલતદારો, તલાટી, વગેરે હોય છે. તેઓ આ પ્રાંતની બધી ઉપજ વસુલ કરી ખર્ચ બાદ જતાં મુંબઈ સરકારને મોકલાવે છે, ને સુલેહની વ્યવસ્થા બળવે છે. કાઠિયાવાડ રાજ્યને માટે મુંબઈના ગવર્નર સાહેબ તરફથી એક અસાયદો અમલદાર નિમાધને આવે છે. તે એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નર કહેવાય છે, ને તે બધી બાબતોનો બારોબાર મુંબઈ સરકાર

સાથે સંબંધ રાખે છે. તેમ ગાયકવાડના રાજ્યને માટે એક રેસીડેન્ટ લશ્કરની જાવણી સાથે રહે છે તે હિંદુસ્તાન દેશના વાઇસરાય તરફથી મોકલવામાં આવે છે. કમિશનર સાહેબની ઓફીસ અમદાવાદમાં શાહીબાગ છે.

પોલિસખાતું. આખા મુંબાઇ ઇલાકાના પોલિસ ખાતાના ઉપરી. પોલિસ કમિશનર સાહેબના હાથ નીચે આ પ્રાંતમાં એક પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર રહે છે. તે તમામ જિલ્લાઓની અને એજન્સિઓની પોલિસનો વડો છે. તે પોલિસ કમિશનરની મંજૂરીથી તેમાં ફેરફારી કરે છે અને રાજ્યનો બંદોબસ્ત રાખે છે, તેમ કમિશનર સાહેબને રાજ્યની વ્યવસ્થા જાળવવામાં મદદ કરે છે.

ન્યાયખાતું. નાના ગામડામાં મુખી અને તલાટી ન્યાયનું કામ કરે છે. તાલુકામાં મુનસફ હોય છે ને જિલ્લાઓમાં સેપ્ટેરડીનેટ જડજની કચેરીઓ હોય છે. આ પ્રાંતને માટે મોટી અદાલત અમદાવાદમાં છે. પરંતુ તેમાં પણ નારાજ થયેલા પક્ષકારો મુંબાઇની હાઇકોર્ટમાં જાય છે. ત્યાંની હાઇકોર્ટમાં જડજ સાહેબ હોય છે, તે ચુકાદો આપે છે તે છેવટનો ગણાય છે. છતાં પણ કેટલાક કેસ પ્રિવિ કાઉન્સીલમાં પાર્ટીમેન્ટમાં જાય છે. મોટાં દેશી રાજ્યોમાં ન્યાયને માટે અદાલતો હોય છે ને છેવટનો ન્યાય ત્યાંના રાજા કરે છે. નાનાં રાજ્યોમાં પણ અદાલતો હોય છે, પરંતુ છેવટનો ન્યાય પોલિટિકલ એજન્ટ પાસે જાય છે.

મુખાકારીખાતું. રૈયતની આરોગ્યતા જાળવવાને આ ખાતું છે. દરેક જિલ્લામાં તેમ મોટાં શહેરોમાં મોટી મોટી ઇન્સ્પેક્ટોર હોય છે ને તેમાં પાસ થયેલા ચીફ મેડીકલ ઓફીસર હોય છે. તાલુકામાં તેમ મોટાં ગામમાં એકેડ ડીસ્પેન્સરી હોય છે ત્યાં પણ ડોક્ટરો હોય છે. તેઓ રોગીને મફત દવા આપે છે. તે સિવાય ગામમાં કોઇ પણ

રામ ફેલાવા ન પામે તેને માટે સાવચેતીના ઉપાય લે છે. સૌથી મોટા અધિકારી મુંબઈમાં રહે છે.

સુધરાઈ ખાતું. જીલ્લામાં તેમજ મોટા શહેરોમાં રૈયતના વહીવટ તળે આ ખાતું ચાલે છે. તેમાં સરકાર તરફથી તેમજ શહેર તરફથી પ્રતિનિધિ નીમે છે, અને તે રૈયતને સુખ થાય તેને માટે રસ્તાઓ સાફ કરાવવા, દીવા કરાવવા, પાણી છંટાવવું, નિશાળો ચલાવવી, દવાખાનાં ચલાવવાં, રસ્તા સુધરાવવા, વગેરે લોકોપયોગી કામ કરે છે. તેના ખર્ચને માટે કેટલેક ઠેકાણે વેરા (કર) નામે છે ને કેટલેક ઠેકાણે જગત લે છે.

કેળવણી ખાતું. નાનાં બાળકોને બંણીવી તેમને બુદ્ધિશાળી બનાવવાનું કામ આ ખાતું કરે છે. મોટાં મોટાં શહેરોમાં પ્રાથમિક શાળાઓ ને કન્યાશાળા ઉપરાંત હાઈસ્કૂલો હોય છે. નાનાં નાનાં ગામોમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં પ્રાથમિક શાળાઓ, કન્યાશાળાઓ ને એંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલો પણ કેટલેક ઠેકાણે છે. તેમાં સારા ટ્રેન્ડ થયેલા શિક્ષકો રાખી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. અમદાવાદ, વડોદરા, રાજકોટ, ભાવનગર, જૂનાગઢ ને ગોંડળમાં મોટી મોટી કોલેજો છે. પ્રાથમિક શાળાઓ, કન્યાશાળાઓ ને એંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલોની દેખરેખ રાખવાને દરેક જીલ્લામાં ડેપુટી એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબો હોય છે. તેઓ દરેક સ્કૂલમાં વર્ષમાં એકવાર પરીક્ષા લે છે ને શિક્ષણમાં સુધારો કરાવે છે. તેમના ઉપરી આ પ્રાંતમાં એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ હોય છે, તે ઉપરની સ્કૂલોની દેખરેખ રાખવા ઉપરાંત હાઈસ્કૂલોની અને કોલેજોની દેખરેખ રાખે છે. તેમના ઉપરી ડાયરેક્ટર સાહેબ છે. તે આખા મુંબઈ હિલાકાના કેળવણી ખાતાના વડા છે. તેમનો મુકામ પુનામાં છે.

જંગલખાતું. દરેક જંગલ માટે અકેક ઇન્સ્પેક્ટર હોય છે તે જંગલમાંના નિરૂપયોગી ઝાડ કાઢી નાંખાવે છે, તેમ બીજા ઉપયોગી હોય તેને સાચવી રાખે છે. કુદરતી નિયમ પ્રમાણે જ્યાં જંગલો અને પહાડો હોય ત્યાં વરસાદ વધારે પડે છે. બધા ઇન્સ્પેક્ટરને માથે મુંબાઈ ઇલાકાનો એક મોટો ઇન્સ્પેક્ટર છે તે ફોરેસ્ટ ઇન્સ્પેક્ટર કહેવાય છે, અને તે મુંબાઈમાં રહે છે.

પોસ્ટખાતું. આ ખાતું સરકારથી જૂદું છે એટલે એક કમ્પની છે. આ ખાતાથી વેપારને ધણો લાભ થયો છે. આગળના વખતમાં કાગળો બીજા ગામ મોકલવા માટે ખેપીઆઓ રાખવા પડતા હતા, અને ધણે લાંબે દહાડે તેઓનાથી કાગળો મળતા હતા. હાલમાં નાના નાના ગામથી તે મોટાં શહેર સુધી દરેક ઠેકાણે અકેક પોસ્ટ ઓફીસ ઉઘાડેલી છે. તેમાં કાગળો લઈ જવા લાવવાનું તેમ મનીઓરડર, બેંગ્લીઓ, પારસલો, રજીસ્ટર, કાગળો, વગેરે લાવે છે ને લઈ જાય છે. થોડા ખર્ચમાં વધારે કામ અને નિયમસર કામ આ ખાતું બગાડે છે. આની સાથે તાર ઓફીસ પણ જોડેલી છે, તેથી થોડી મિનિટમાં દુર દુરના દેશોની ખબર મળી શકે છે. પોસ્ટખાતાનો સૌથી મોટો અમલદાર પોસ્ટમાસ્ટર જનરલ કહેવાય છે ને તેમની ઓફીસ મુંબાઈમાં છે.

કસ્ટમખાતું. મીઠા ઉપર અંગ્રેજ સરકારે કર નાંખ્યા પછી જ્યાં જ્યાં મીઠું પાકતું હતું ત્યાં ત્યાં કાંઈ મીઠું પકવે નહિ તેને માટે અકેક ઓફીસર તે ઠેકાણે રાખેલો છે. તેઓ કાંઈ મીઠું પકવે નહિ તેની દેખરેખ રાખે છે. હાલમાં આ પ્રાંતમાં ખારાધોડામાં મીઠું પાકે છે ને ત્યાંથી દુર દેશાવર મોકલે છે. સૌથી મોટા કસ્ટમ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ઓફીસ મુંબાઈમાં છે.

રેલવેખાતું. સને ૧૮૫૩ માં આ પ્રાંતમાં પ્રથમ રેલવે ચાલુ

ચર્ધ. હાલ આખા પ્રાંતમાં ધણે ઠેકાણે રેલવે ચમેલી છે. તેમાં ધણી કમ્પનીઓ છે. તેમાં માણસોને એક ગામથી બીજે ગામ લઈ જાય છે, તેમ સામાન પણ લઈ જાય છે. એન્જીનને ચલાવનાર ફાઈવર કહેવાય છે, તે છેક છેલ્લા ડગામાં લોકોનું તેમજ સામાનનું રક્ષણ કરનાર રહે છે, તેને ગાર્ડ કહે છે. દરેક ગામની આમજ એકેક સ્ટેશન બાંધેલું છે. ત્યાં સ્ટેશન માસ્તર, તાર માસ્તર, ગુડસ માસ્તર વગેરે હોય છે.

બોમ્બે બરોડા એન્ડ સેન્ટ્રલ ઇન્ડિયા રેલવે. આ લાઇન મુંબઈથી નીકળી સુરત, વડોદરા, અમદાવાદ થઈ વીરમગામ સુધી જાય છે.

તામીવેલી રેલવે. આ લાઇન સુરતથી નીકળી ખાનદેશમાં જાય છે.

રતલામ-દિલ્લી-રેલવે. આ લાઇન મુંબઈથી વડોદરા થઈ ત્યાંથી ગોધરા, રતલામ, મથુરા થઈ દિલ્લી જાય છે. તેનો બીજો ફાંટો આણંદથી નીકળી ગોધરા થઈ દિલ્લી જાય છે.

રજપુતાના માળવા રેલવે. આ લાઇન અમદાવાદથી નીકળી મેસાણા, પાલનપુર થઈ અજમેર બણી જાય છે.

ખંભાત સ્ટેટ રેલવે. આ લાઇન આણંદથી નીકળી પેટલાદ થઈ ખંભાત જાય છે.

નાંદોદ સ્ટેટ રેલવે. અંકલેશ્વરથી નીકળી નાંદોદ જાય છે.

વડોદરા સ્ટેટ રેલવે. વડોદરાથી નીકળી ડભોઈ થઈ ચાંદોદ જાય છે. તેનો બીજો ફાંટો મીયાંગામથી નીકળી ડભોઈ થઈ સંખેડા, બાધરપોર જાય છે. તેમ ચાંદોદ જનારી લાઇન પાછી વળી વડોદરાથી પાદરા થઈ મેસરોડ જાય છે.

પ્રાંતિજ રેલવે. અમદાવાદથી પ્રાંતિજ જાય છે, ત્યાંથી આગળ ઇડર ભણી જાય છે.

ધોળકા રેલવે. અમદાવાદથી ધોળકા ધંધુકા થઇ પોરબંદર અને ભાવનગર જાય છે.

ભાવનગર-ગુનાગઢ-ગોંડળ-પોરબંદર-મોરબી-રેલવે.

કાઠિયાવાડની અંદરના ભાગમાં દરેક મોટાં રાજ્યે પોતાને ખર્ચે રેલવે બંધાવી છે.

ઉપર પ્રમાણે આખા ગુજરાત પ્રાંતમાં ઘણું ઠેકાણું ચાલુ થઇ છે. તેથી મુસાફરોને જવા આવવાને તેમ માલ લાવવા લઇ જવાને ઘણું સુગમ પડે છે.

અધિકારીઓ. નાના ગામમાં મુખી ને તલાટી હોય છે. તાલુકામાં મામલતદાર, મુનસિફ ને ફાજદાર હોય છે. જિલ્લામાં ન્યાયાધીશ, પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર, કલેક્ટર, ડેપુટી એન્જીન્યુકેશનલ, ચીફ મેડિકલ ઓફીસર વગેરે દરેક ખાતાના વડા અધિકારી હોય છે.

ઉપર પ્રમાણે ગુજરાત પ્રાંતમાં હાલ રાજ્યસત્તા ચાલે છે. આ પ્રાંતમાં ધણી નદીઓ, પર્વતો, બંદરો, ખેટ, કીપકલ્પ, બૂશિર, અખાત, સરોવર, વગેરે આવેલું છે.

નદી. મીઠા પાણીની રેસો પર્વતમાંથી કે, સરોવરમાંથી નીકળી ઢગળી જગ્યામાં થઇ સમુદ્રને મળે તેને નદી કહે છે.

પર્વત. જમીન ઉપરના ઉંચા ટેકરાને ડુંગર કહે છે, ને વધારે ઉંચા ટેકરાને હાર ને પર્વત કહે છે.

શહેર. જે ગામમાં મોટાં સારાં મકાનો હોય ને વસ્તી વધારે હોય તેમ વસ્તીનો ઘણો ભાગ કારીગરી ઉપર આધાર રાખતો હોય તેને શહેર કહે છે.

બંદર. જે શહેર નદી કે દરિયા કિનારે આવેલું હોય તે ન્યાં વહાણથી વેપાર ચાલતો હોય તેને બંદર કહે છે.

ઘેટ. જેની ચારે બાજુએ પાણી આવેલું હોય તેને ઘેટ કહે છે.

દ્વીપકલ્પ. જેની એક બાજુ જમીન હોઈ ત્રણે બાજુએ પાણી આવેલું હોય તેને દ્વીપકલ્પ કહે છે.

ભૂશિર. જમીનની અણી લાંબી થઈને સમુદ્રમાં ગયેલી હોય તેને ભૂશિર કહે છે.

સમુદ્ર. મહાસાગર કરતાં નાનો હોય તેને સાગર કે સમુદ્ર કહે છે.

અખાત. સમુદ્રનો ફાંટો લાંબો થઈને ઘણા ગાઉ સુધી ગયો હોય તેને અખાત કહે છે.

સરોવર. જમીનથી વીંટાયલા પાણીના ભાગને સરોવર કહે છે. તે નાનું હોય તો તળાવ કહેવાય છે.

ઉંચ પ્રદેશ. જે પ્રદેશમાંથી ઘણી નદીઓ નીકળતી હોય તેને ઉંચ પ્રદેશ કહે છે.

અમદાવાદ જિલ્લો.

ચતુરદિશા. આ જિલ્લો સૌ જિલ્લાથી ઉત્તરે છે. એની ઉત્તરે ગાયકવાડનો મુલક, દક્ષિણે તે પશ્ચિમે કાઠિયાવાડ, પૂર્વે અને અગ્નિ ખૂણામાં ખેડા જિલ્લો, તે અંભાતનું સંસ્થાન છે.

ક્ષેત્રફળ ૩૮૨૪ ચો. માઇલ છે. તે ભરૂચ જિલ્લાથી ૨૩૩ ગણું છે. તેમ વસ્તી ૯ લાખ માણસની છે. તે ભરૂચ જિલ્લાથી ૨૩૩ ગણું છે.

નિકાશ. ઘઉં, ડાંગર, બાજરી, જુવાર, રૂ, ચણા, ઈમારતી લાકડું વગેરે.

નદીઓ. સાબરમતી, હાથમતી, વાત્રક, માળુમ, ખારી વગેરે.

સાબરમતી. અરવલી ડુંગરમાંથી નીકળી અંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર અમદાવાદ ને સાદ્રા મોટાં શહેર છે.

વાજક એ અરવલ્લીના ડુંગરમાંથી નીકળી સાયરમતીને મળે છે. એના ઉપર મહેમદાવાદ છે.

બંદર. ઘોષા.

લશ્કરની છાવણી. અમદાવાદ.

તાલુકા.

તાલુકાનાં મોટાં ગામ.

પ્રાંતજ...ઝોરાણુ, ગાબટ, ધનસુરા, ને ચોપલા.

વિરમગામ...પાટડી, માંડળ, આરાધોડા, દેત્રોજ, ગોરૈયા, સીતાપુરા.

ઘોળકા...ચલોડા, ગાંગડ, કેઠ, વૌઠા.

દસકોઈ...અમદાવાદ, ઉવારસદ, નરોડા, જેતલપુર.

ધંધુકા...ધોલેરા, રાણપુર, ખસ, ગાંધ.

સાણુંદ...સર્ખેજ, કાસિંદ્રા, મોડાસર.

પેટા તાલુકા.

ઘોષા.....વાલુકડ, ને કમળેજ.

મોડાસા.

પેટા તાલુકામાં મામલતદાર નથી હોતા પણ મહાલકરી તેમનાથી ઉતરતા દરજ્જાના હોય છે.

અમદાવાદ. (૨૭૪૦૦૦) એ ગુજરાત પ્રાંતની રાજ્યધાનીનું શહેર ઇ. સ. ૧૪૧૨ માં અહમદશાહે સાયરમતી નદીના કાંઠાપર વસાવેલું છે. આજે પણ મુસલમાન લોકોની મસીદો, કબરો, રોજ વગેરે જોવામાં આવે છે. પ્રાંતના કમિશનર સાહેબનો મુકામ શાહીમાગમાં છે અને કલેક્ટર સાહેબનો મુકામ ભદ્રના કિલ્લામાં છે. શહેરથી થોડે દુર લશ્કરને રહેવાની જગ્યા છે, તેને કમ્પ કહે છે. તેમાં ગોરા આદમીનું લશ્કર રહે છે. દૂધેશ્વર આગળ નદીના બાકામાં કૂવા ખોદેલા છે. ત્યાંથી

નળવાટે આખા શહેરને પાણી પુરું પાડે છે. સ્વામીનારાયણનું તેમ વૈશ્વનાનાં મોટાં મંદિરો આ શહેરમાં છે. આ શહેરમાં આશરે ૫૦-૬૦ મીલો હોવાથી તેમજ રેલવેનું મોટું જંકશન હોવાથી મજુરીઆત લોકોને સારો રોજગાર મળે છે. તેમ રેશમી અને કસબી કારીગરીનું કામ પુષ્કળ ચાલે છે. તેથી તેમ પુસ્તકો છાપવાના પણ ધણા પ્રેસ છે તેથી લોકોને સારી રોજ મળે છે. આ પ્રાંતમાં આ શહેર આપારને માટે પહેલા નંબરનું ગણાય છે. કેળવણીને માટે પણ અહીં ધણી કોલેજો તેમ હાઈસ્કુલો, પ્રાથમિકશાળાઓ ને કન્યાશાળાઓ છે. દવાખાનાંઓ પણ ધણાં છે. તેમ હોસ્પિટાલ આસિસ્ટન્ટની એક કોલેજ પણ છે. દર શુક્રવારે ત્રણ દરવાજા આગળ ગુજરી બરાય છે તેમાં ધણી જાત જાતનો માલ વેચાય છે. વર્તમાનપત્રો ને માસિકો પણ ધણાં નીકળે છે. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની ઓફીસ તેમજ મકાન અહીં ત્રણ દરવાજા આગળ છે. આ શહેરના લોક સાહસિક, ઉમંગી, ઉદ્યોગી ને ચાલાક હોવાથી અહીં વેપાર ધણો સારો ચાલે છે. જોવા લાયક જગ્યાઓ પણ ધણી છે. બદ્રકાળી માતાનું દેર ને પાસે નદી ઉપર એલિસબ્રિજ (પુલ) તેમજ કાંકરીડું ને ચંડોલા તળાવ, શાહઆલમનો ને સરખેજનો રોજો, દાદાહરીની ને માતર ભવાનીની વાવ, હડીસોંગનાં દેહેરાં, જુમામસીદ વગેરે જગ્યાઓ જોવા લાયક છે. આને કેટલાક લોક રાજનગર પણ કહે છે.

પ્રાંતિજ. (૯૦૦૦) આ તાલુકો મોટો હોવાથી એમાં મોડાસા પેટા મહાલ છે. અહીં જંગલ હોવાથી સાગ વગેરે ધર્મારતી લાકડું થાય છે. અહીં ચણીનો પાક વધારે થાય છે.

ચિરમગામ. (૨૬૩૦૦) ગામની બહાર મુનસર ને મંગાસર બે તળાવ, સિદ્ધરાજની મા મીનળદેવીનાં બંધાવેલાં છે તે જોવાલાયક છે.

અહીં રેનો પાક વધારે છે તેથી કપાસ પીલવાનાં કારખાનાં છે. પાટડી અને માંડલ મોટા કસબા છે. તે ઠાકોરના તાખામાં છે.

જ્ઞારાણીડા. (૮૦૦૦) અહીં મીઠું પાકે છે તે વરાગડું કહેવાય છે. કરટમ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની અહીં એક આશીસ છે, અહીંથી એક રેલવે વિરમગામ સુધી જાય છે.

ઘોઝઝા. (૧૨૫૦૦) આગળના વખતમાં આને વૈરાટ નગરી કહેતા હતા. એમાં મીનજદેવીનું બંધાવેલું મલાવ તળાવ છે, તેમ નળનામે ખારા પાણીનું મોટું તળાવ પણ છે. અહીં દાડમ, જમરખ, કેળાં વગેરે ધણું પાકે છે. કોઠ વગેરે કેટલાક ગામ તાલુકદારી છે. કોઠમાં ઠાકોરનો દરબાર છે. વૌઠા ગામમાં સાત નદીઓનું પાણી ભેગું થાય છે તેથી ત્યાં કારતક શુદ્ધ ૧૫ ના રોજ મોટો મેળો ભરાય છે ને લાખ માણસ ભેગું થાય છે.

ઘોલેરા. (૧૦૦૦૦) ધંધુકા તાલુકામાં રેના વેપારને માટે પ્રસિદ્ધ ગામ છે. અહીંનું રે સાફ છે ને તે બહાર ગામ ધણું જાય છે. ગાંદે નામે ગામ તાલુકદારી છે.

ઘોઘા. (૪૨૦૦) આ બંદર પ્રથમ નામીયું હતું. અહીંથી અશોક રાજનો ભાઇ વહાણમાં ખેસી લંકામાં જઈ ત્યાંના રાજની કુંવરી વરણી લાવ્યો હતો તેથી આજ પણ કહેવત છે કે લંકાની લાડી ને ઘોઘાનો વર.

ભાલ. અમદાવાદથી દક્ષિણ બહુ સાબરમતીના કાંઠાની બંને બાજુના ભાગને ભાલ કહે છે. તેમાં ઘઉંનો પાક ધણો થાય છે.

ખેડા જિલ્લો.

ચતુર દિશા. ઉત્તરે અમદાવાદ જિલ્લો, ગાયકવાડ, મહીકાંઠા ને રેવાકાંઠા, પૂર્વે અને દક્ષિણે મહી નદી, પંચમહાલ અને ગાયકવાડ,

પશ્ચિમે ખંભાતનું સંરચાન અને અમદાવાદ જીલ્લો છે.

ક્ષેત્રફળ. આ જીલ્લાનું ક્ષેત્રફળ ૧૬૦૯ ચો. માઇલ છે તે પંચ-મહાલ જીલ્લાની બરાબર છે. તેમ વસ્તી સાત લાખ અગીઆર હજાર માણસની છે તે પણ પંચમહાલ જીલ્લાની લગભગ છે.

નિકાશ. આ જીલ્લો ઝાડોથી ભરપુર છે. તેમ ખેતી સારી થતી હોવાથી બાજરી, જાર, ડાંગર, કઠોળ, કોદા, શેરડી, રૂ, તમાકુ, આવટો વગેરે પુષ્કળ થાય છે. તમાકુનો મહાલ આ જીલ્લો કહેવાય છે.

નદીઓ—મહી, વાત્રક, મેશ્વો, શેઠી, મોહોર, ખારી.

મહી. માળવાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર ખંભાયત, પાલી, વાસદ ને લુણાવાડા છે.

શેઠી. એ માળવાના ડુંગરમાંથી નીકળી વાત્રક નદીને મળે છે. તેના ઉપર ડાકોર, નડીઆદ છે.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—ડાકોર, વડતાલ.

ઉના પાણીના કુંડ. લસુંદ્રા.

તાલુકા. તાલુકાનાં ગામ.

કપડવંજ.....આંત્રેલી, કઠલાલ, છીપડી, તોરણા ને લસુંદ્રા.

ઘસરા.....ડાકોર, જનોડ, પડાળ ને કાળસર.

નડીઆદ.....મહુધા, અલીણા, ઉતરસંડા, ચકલાસી, ને વડતાલ, મહેમદાવાદ...ખેડા, સિંહજી, સરસ્વણી, રદણુ.

માતર.....રૂડ, લોંબારી ને ત્રાજ.

આણંદ.....ઉમરેઠ, નાપાડ, કરમસદ, ઝોઠ, બોરીઆની, વાસદ.

ખોરસદ.....વીરસદ, રાસ, દહેવાણુ, સુણાવ, ને પીપળાવ.

સ્વેદા. (૮૨૭૭) વાત્રક અને શેઠીના સંગમ ઉપર છે. કલેક્ટર સાહેબ વગેરે અધિકારીઓ અહીં રહે છે. ગામને ફરતો કોટ છે મહેમદાવાદ સ્ટેશનથી ૭ ગાઉ દુર છે. ત્યાં સુધી સડક કરેલી છે.

કપહવંજ. (૧૪૮૦૦) એમાં કાચ અને સાથુ બનાવવાના કારખાનાં છે, ને તે પરદેશ બહુ જાય છે. તેઓ ખંતથી કામ કરે તો આ કારખાનાંને સારી પાપરી ઉપર લઇ જઇ શકે એમ છે. લાસુંદ્રા ગામમાં ઉના પાણીના કુંડ છે.

ઢાકોર. (૮૦૦૦) કાસરા તાલુકામાં આ ગામ છે. તેમાં રણુછોડજીનું મોટું મંદિર ને ગોમતી નામે તળાવ છે. અહીં ઘણા દુર દુરના લોકો દર પુનમે દર્શન કરવા આવે છે. આશરે ૭૦૦ વર્ષ ઉપર બોડાણો ભક્ત દ્વારકામાંથી રણુછોડજીને ચોરી લાવ્યો ને તેણે અહીં સ્થાપના કરી છે, કાર્તિકી, ચૈત્રી, ને માણેકકારી પુનમે તથા રથજત્રા ઉપર આશરે લાખ માણસ ભેગું થાય છે.

નહોઝાદ. (૩૧૯૦૦) જીલ્લામાં આ મોટું ગામ શેઠી નદી ઉપર છે. અહીં હાઇસ્કુલ છે. આ સ્ટેશન છે. અહીં એક મીલ છે. તળાવો પુષ્કળ છે. કપાસના કારખાના છે, ને સંતરામનું મંદિર છે. આ જીલ્લાના ડેપ્યુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ઓફીસ અહીં છે. અહીં વેપાર સારો ચાલે છે. ગામમાં વડતાલ ગામમાં સ્વામીનારાયણનું મોટું મંદિર છે. ત્યાં ઘણા લોકો જત્રા કરવા જાય છે.

મહેમદાવાદ. (૬૨૦૦) ઇ. સ. ૧૪૭૫માં મહમદ એગઝએ વાત્રક નદી ઉપર વસાવ્યું છે. અહીં ભમરીઓ ફૂવો જોવા લાયક છે. કહે છે કે ફૂવામાં અમદાવાદ સુધી સુરંગ છે. અહીં પારીજાતકનાં ફુલ થાય છે. અહીંથી ખેડા સુધી સાત માઇલની સડક બાંધેલી છે.

ઝાળંદ. (૧૧૧૦૦) એ મોટું રેલવેનું જંકશન છે. અહીંથી ચારે બાજુએ ગારીઓ જાય છે. અહીં ખિસ્તી લોકોનું દેવળ છે. તેમ તે લોકોની ડીસ્પેનસરી છે. તેમ પ્રેમચંદ રાયચંદની બધાવેલી ધર્મશાળા પણ નજીકમાં છે.

ઉમરેઠ. (૧૪૦૨૪) આણંદ તાલુકામાં મોટું ગામ છે. આણંદથી ડાકાર ને ગોધરે જનારી ગાડી અહીં યાદને જાય છે. અહીં તેમજ થોડે દુર ઓઠ ગામ છે. ત્યાંના કુવા ધણી ઉંડા છે. તેથી કહેવત છે કે “ઓઠ, ઉમરેઠના ઉંડા કુવા, ને દીકરી દે તેના માઆપ મુઆ.” અહીં અનાજનો મોટો વેપાર ચાલે છે. તેમ પંચમહાલ જિલ્લામાંથી ખાખરાના પાંદડા લાવી તેનાં પત્રાળાં, દડીઆ વગેરે બનાવી વેચે છે.

બોરસદ. (૧૧૮૫૮) આણંદથી બીજી લાઇન ખંભાત જાય છે તેમાં રસ્તામાં અગાસ રોડને યાદને બોરસદ જવાય છે. આ તાલુકાનાં ગામ ખંભાતના અને ગાયકવાડના રાજ્ય સાથે સેજસેજ છે. દહેવાણી ગામ તાલુકાદારી છે. પીપળાવ ગામમાં આશાપુરી માતાનું દેવળ છે ને સામે મોટું તળાવ છે.

ચરોતર. મહી નદી અને સાબરમતી નદીના વચ્ચેના ભાગને ચરોતર કહે છે. તેમાં બાજરી, જીર, કડોળ, તમાકુ, વગેરે પાક થાય છે.

પંચમહાલ જિલ્લો.

ચતુરદિશા. દેવગઢ બારીયાના રાજ્ય વડે આ જિલ્લાના બે ભાગ થાય છે. એક નૈઋત્ય ખૂણનો ને બીજો ઇશાન ખૂણનો ભાગ. નૈઋત્ય ખૂણના ભાગની ઉત્તરે ને પૂર્વે રેવાકાંઠા, પશ્ચિમે ગાયકવાડનો મૂલક ને મહી નદી, ને દક્ષિણે ગાયકવાડનો મૂલક છે.

ઇશાન ખૂણના ભાગની ઉત્તરે કિરોળી ને કિશનગઢનાં રાજ્યો, પૂર્વે માળવા ને બનાસ નદી, દક્ષિણે માળવાનો પશ્ચિમ ભાગ ને પશ્ચિમે રેવાકાંઠા છે.

ક્ષેત્રફળ. આ જિલ્લાનું ક્ષેત્રફળ ૧૬૧૩ ચો. માઇલ છે તે ખેડા જિલ્લાની બરોબર છે. તેમ વસ્તી પોણાચાર લાખ માણસની છે તે પણ ખેડા જિલ્લાની લગભગ અર્ધી છે.

નિકાશ. આ જીલ્લાનો કેટલોક ભાગ પહાડી તેમ સપાટ છે. તેમાં ખાખર, ટીમરૂં, ને મહુડાના ઝાડ તેમ મકાઈ અને હલકું સાગવાન, તથા ચણી વગેરે થાય છે.

હવા. અહીંના કેટલાક ભાગની હવા જંગલોને લીધે ખરાબ છે. તેમ કેટલાક ગામતું પાણી રોગિષ્ઠ છે અને કેટલોક ડેકાણે તો પાણી ખીલકુલ મળતુંજ નથી.

નદીઓ. મહી.

મહી. માળવાના કુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર ખંભાત, વાસદ ને લુણાવાડા છે.

પૂર્વત. પાવાગઢનો પ્રખ્યાત કુંગર છે. તે ૨૫૦૦ ફુટ ઉંચો છે. તેને પવનગઢ પણ કહે છે.

જત્રાનું ડેકાણું. પાવાગઢના કુંગર ઉપર કાળા માતાનું દેરું છે. ત્યાં માગશર તેમ ભાદરવામાં ધણી લોક જત્રાએ જાય છે.

ઊના પાણીના કુંડ ટુવા ગામમાં છે. આણંદથી ગોધરે જતાં રસ્તામાં તે રેલવેનું સ્ટેશન છે.

જાનવર. જંગલમાં વાઘની વસ્તી ઘણી છે.

આ જીલ્લો પ્રથમ સિધિયા સરકારને તાબે હતો તે વખતે માડી દશામાં હતો. તેને બદલે બીજો મુલક આપીને અંગ્રેજ સરકાર ૧૮૬૧ માં પોતાને કબજે લીધો છે, ને હાલ સુધારે છે. જંગલમાં બીલ શોધા ઝાડની લાખ, શુદર, ભેગા કરી વેચી પોતાનું શુજરાન ચલાવે છે.

તાલુકા. મોટાં ગામ.

એમાં પાંચ મહાલ હોવાથી પંચ-મહાલ નામ પડ્યું છે.

ગોધરા. સહેરા.

ગોધરા.

કાલોલ. હાલોલ-વેળલપુર. કાલોલ.
 હાલોલ.
 દાહોદ. અલોદ. દાહોદ.
 અલોદ.

ગોધરા. (૨૭૦૦૦) આ જિલ્લાનું મોટું શહેર છે. ડોક્ટર સાહેબ, વગેરેની ઓફીસો અહીં છે. અહીં એક હાઈસ્કૂલ છે, ને ગોધરેક નામે તળાવ છે. અહીંની ચારોલી તેમજ ચણી વખણાય છે ને તે પરદેશ બણી જાય છે. અહીં મકાન, મહુડા, ખાખરના તે ટીમરના પાંદડાની નીપજ ધણી છે. આ મોટું સ્ટેશન છે. આણંદથી તેમ વડોદરથી ઉપરેલી ગાડીઓ અહીં થઈને માળવામાં જાય છે. ટુવા ગામમાં ઉના પાણીના કુંડ છે.

દાહોદ. (૧૬૦૦૦) એ દિલ્લીના મુગલખાદશાહ ઔરંગઝેબની જન્મભૂમિ છે. નજીકમાં છાપ તળાવ છે. તે સિદ્ધરાજ જયસિંહનું અંધાવેલું કહેવાય છે. રજપુતસ્થાનની સરહદની નજીક હોવાથી વેપાર ધણો સારો ચાલે છે. આ મોટું સ્ટેશન છે. ગુજરાત અને માળવા એ બે હદો જોડાવાથી દોહદ એટલે હાલનું દાહોદ નામ પડેલું છે.

ચાંપાનેર. હાલ આ શહેરનું ખરેખર છે. તે ઇ. સ. ૭૪૬ માં વનરાજના પ્રધાન ચાંપા વાણીઆએ અંધાવેલું તેથી તેનું નામ ચાંપાનેર પાડ્યું છે. હિંદુ રાજાઓના વખતમાં તે પૂર્ણ જહોજલાલીમાં હતું. પરંતુ મહમદ બેગડાએ ઇ. સ. ૧૪૧૦ માં ત્યાંના રાજા પતાઇ રાવળને માર્યો, ને તે લઈ લીધું. આ શહેર પાવાગઢના ડુંગર ઉપર છે.

ભરૂચ જિલ્લો.

ચતુરદિશા. ઉત્તરે મહી નદી, પૂર્વે ગાયકવાડનો મુલક, દક્ષિણે કીમ નદી ને પશ્ચિમે ખંભાતનો અખાત છે.

ક્ષેત્રફળ. આ જિલ્લાનું ક્ષેત્રફળ ૧૪૬૩ ચો. માઇલ છે. તે સુરત જિલ્લાથી ૬૬ ગણું છે ને વસ્તી ૩ લાખ માણસની છે. તે સુરત જિલ્લાથી ૬ લગભગ છે.

નિકાશ. નર્મદા કાંઠાની ભૂમિ રસાળ છે તેમ કાળી ધરતી હોવાથી રૂ, ધર્ણ, તલ, ચણા, દીવેલી, તમાકુ, કઠોળ, બાજરી વગેરે પાકે છે. અહીંના તમાકુ પોંકીઆને નામે પ્રસિદ્ધ છે.

નદીઓ. નર્મદા, કીમ, ને ઢાદર છે.

નર્મદા. અમરકંટકના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર નાંદોદ, ચાંદોદ, કન્યાલી, સીનોર, ને ભરૂચ છે.

કીમ. રાજપીપળાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે.

બંદર. ભરૂચ, ટંકારીઆ, દહેજવારા, કાવી, દેગામ.

ખેટ. ધંતુરીઆ ને કાસવા.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં. શુકલતીર્થ, તવરા, ને ભાડબુજ.

તાલુકા.

તાલુકાનાં ગામ.

ભરૂચ.....શુકલતીર્થ, ટંકારીઆ, ચમારગામ, પાલેજ,

ભાડબુજ ને તવરા.

અંકલેશ્વર...હાંસોટ, કતપુર, સીસોદરા.

વાધરા.....દહેજવારા, ગંધાર.

આમોદ...કેરવાડા, રોજાટંકારીઆ.

જંબુસર...ટંકારીઆ, દેગામ, કાવી, સારોદ.

મરુચ. (૪૨૬૦૦) એ મોડું રેલવે સ્ટેશન છે તેમ બંદર પણ છે. આ શહેર પહોળાઇમાં નથી. પરંતુ લાંબુ પાઘડી પને છે. ધણા જુના વખતમાં તે ભૂગુ ઋષિનું ઠેકાણું હતું. તે ઉપરથી તેનું નામ

ભૃગુક્ષેત્ર અથવા હાલનું ભરૂચ એ નામ પડેલું છે. આ જિલ્લામાં રૂની નીપજ વધુ હોવાથી અહીં તેમ ચમારગામ ને પાલેજના સ્ટેશનપર કપાસ પીલવાનાં ઘણાં કારખાનાં છે. નર્મદા નદી ઉડી અને મોટી હોવાથી તેમ આ શહેર તેના મુખ ઉપર હોવાથી ઘણા મૈત્ર સુધી વહાણો ચાલી શકે છે. તેથી તેમજ રૂ. વગેરેના પાકને લીધે વેપારની સવળતા સારી છે. અહીં એક હાઇસ્કુલ છે. તેમ ક્લેક્ટર સાહેબ વગેરે અધિકારીઓનાં ઓફીસો છે. નર્મદા નદી ઉપર રેલવેને જવાને ધણે મજબુત પુલ બાંધેલો છે, તે જોવા લાયક છે. આ જિલ્લાના કેટલાક ભાગને કાનમ કહે છે. નર્મદા નદીના મુખ અગળ ધંતુરીઆ ને કાસવા એ બે બેટ છે. તેમાં માણસો વસે છે.

શુકલતીર્થ. (૯૨૪૩) ભરૂચથી નદીને સામપાર આ જગ્યાનું કેકાણું છે. દર વરસે કારતક સુદ ૧૫ ઉપર અહીં મોટો મેળો ભરાય છે. અહીં આગળ નજીકમાં કળીરવડ કરીને મોટો વડ છે. તે ધણેજ મોટો છે. એટલો મોટો છે કે તેની નીચે ૫૦૦૦ માણસ ખુશીથી રહી શકે છે.

અંકલેશ્વર. (૧૧૮૦૦) આ સ્ટેશન છે, અહીંથી એક ગાડી નાંદોદરસ્ટેટમાં જાય છે. આમાં હાંસોટ પેટા મહાલ છે. તેથી તેમાં મહાલકરી રહે છે.

વાઘરા. (૪૦૦૦) આ તાલુકામાં મુખી નામે એક ખાડી છે, ને હહેજવારા નામે કર્મો છે તે બંદર છે.

આમોદ. (૪૦૦૦) આ તાલુકામાં કેરવાડા ગામ તાલુકદારી છે.

જંબુસર. (૧૨૦૦૦) આ તાલુકામાં ટંકારીઆ બંદર છે ને આરોહ તાલુકદારી ગામ ઠાકોરનું છે, તેમાં આશરે ૧૫૦૦ માણસની વસ્તી છે ને ૫૦ હજારની ઉપજ છે. ઠાકોર કેળવણી છે ને રાજ્ય-

પદ્ધતિ સુધરેલી રીત પ્રમાણે ચલાવે છે. દેગામ ને કાવી એ દરિયા-કાંઠે બંદર છે. આ ગામથી ૪ ગાઉ દુર મેસરરોડ સુધી ગાયકવાડ સરકારે પાદરાથી રેલવે આણી છે. તેથી વેપારની સવળતા સારી થઈ છે. કાવીથી થોડે દુર દરિયામાં એક ગંગાનાથની ટેકરી છે, તે ટેકરી ઉપર મીઠા પાણીનો એક કૂવો છે. કાવીમાં સાસુ વહુના દેહેરાં સામ-સામી સારી બાંધણીનાં બાંધેલાં છે તે જોવાલાયક છે.

કાનમ. આ જિલ્લાના ધણા ભાગની જમીન કાળી છે. તેથી તેને કાનમ કહે છે. તેમાં કપાસનો મુખ્ય પાક થાય છે.

સુરત જિલ્લો.

ચતુરદશિ. ઉત્તરે કીમ નદી, બરચ જિલ્લો ને ગાયકવાડનો મુલક, પૂર્વે ગાયકવાડનો મુલક વાંસદા ને ધરમપુરનાં રાજ્યો, દક્ષિણે દમણગંગા નદી, પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર ને ખંભાતનો અખાત છે.

ક્ષેત્રફળ. આ જિલ્લાનું ક્ષેત્રફળ ૧૬૬૨ ચો. માઈલ છે, તે લગ-લગ ખેડ જિલ્લાની બરાબર છે, ને વસ્તી ૬૫ લાખ માણસની છે, તે ખેડ જિલ્લાથી સહેજ ઓછી છે.

નિકાશ. જર, રૂ, ઘઉં, ડાંગર, બાજરી, ને કઠોળ, દીવેલી, નાગલી, કોદા, શેરડી, કેળાં, તમાકુ, બીંદી, શાક ને સાગ પુષ્કળ થાય છે.

નદીઓ. તાપી, કીમ, મીઠોળા, પૂર્ણા, અંબિકા, પાર, કોલક ને દમણગંગા.

તાપી. એ સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી, અરબી સમુદ્રને મળે છે. તેના ઉપર સુરત ને રાંદેર છે.

બંદર સુરત ને વલસાડ છે.

બાત્રાનું ઠેકાણું. ઉદવાડ એ પારસી લોકોનું જાત્રાનું ઠેકાણું છે.

તાલુકા.

તાલુકાનાં મોટાં ગામ.

પારડી.....બગવાડા, કુંતા, ઉદવાડા, કોલક.

વલસાડ.....હરવાડા, ખીંચરી, કોસંબા ને હરિયા.

ચીકલી.....દેગામ, ખેરગામ, આલીપોર.

જલાલપોર.....મટવાડ, અમલસાડ, પનાર ને સીસોદરા.

બારડોલી.....કડોદ, વાલોડ, દેગામ, વાંકાનેર ને કસવાસ.

માંડવી.....બહુધાન, મંટોળી, ને તડકેશ્વર.

ચોર્થાશી.....સુરત, રોંદેર, કતારગામ, કુંભારીઆ.

ઝોરપાડ.....કુડસદ, અમરોલી, કોસાડ, વરાછા.

સુરત. (૧૧૭૪૦૦) પ્રથમના વખતમાં આ મોટું બંદર હતું, તેથી યુરોપીયન લોકો પહેલવહેલા આ બંદરેથી વેપાર કરતા હતા; તેથી તેમની તે વખતની નાખેલી કોડીઓ હજુ પણ છે. એ તાપી નદીના મુખ ઉપર છે. નદીમાં પુરાણ થવાથી મોટાં વહાણો આવતાં અટકી પડ્યાં, તેમ મોટી રેલ આવવાથી ને બે ત્રણ વખત રાહેરમાં અગ્નિ લાગવાથી વેપાર રોજગાર કમી થઈ ગયો છે. અંગ્રેજ સરકારે ઈ. સ. ૧૮૦૦ની સાલમાં ત્યાંના નવાબને વર્ષાસન બાંધી આપી પોતાને કબજે લીધું છે. કચેકટર સાહેબની તેમ ખીજા અધિકારીઓની ઓફીસો અહીં છે. અહીં એક હાઈસ્કૂલ છે, ત્રણ મીસો છે, તેથી તેમ રેશમી અને કસબી કામના ભરતને લીધે સાધારણ વેપાર ચાલે છે, અહીંના લોકો મોજાશ અને આનંદી છે. અહીંથી રેલવેનો એક ફાંટો બારડોલી થઈ ખાનદેશ તરફ જાય છે તેને તામીવેલી રેલવે કહે છે. અહીંની બરફી સારી બને છે, અને પાપડીઓ પુષ્કળ થાય છે. તે આખા ઈલાકામાં વખણાય છે, ને દુર દેશાવર જાય છે. અહીં અશ્વિનીકુમારનું દેં નદીના કાંઠાપર છે તે જોવાલાયક છે.

પારડો. (૪૦૦૦) આ તાલુકામાં પાર નદી ને પારનેરાનો ડુંબરી કિલ્લો ગાયકવાડનો આધિક્ષે છે તે જોવાલાયક છે.

ઉદવાઢા. (૪૦૦૦) એ પારસી બ્રોકાનું જત્રાનું ઠેકાણું છે. ધરાનથી એ લોકો આવેલા તે વખતે જે અગ્નિ સાથે લાવેલા તે અગ્નિ એ દેવળમાં હજી કાયમ છે. કુંતા ગામમાં હર વરસે કુતેશ્વર મહા-દેવની જત્રા ભરાય છે.

વલસાડ. (૧૯૮૦૦) એ મોટા કર્મો તેમ અંદર ને રેલવેનું સ્ટેશન છે. અહીંથી અનાજ, ગોળ અને સાગ પરદેશ ખડુ જાય છે. છરવાડ ગામમાં મીઠું પાકે છે.

બારડોલી. (૫૦૦૦) એ રેલવે સ્ટેશન છે. તાપતીવેલી રેલવે સુરતથી ઉપડી અહીં થઈને ખાનદેશમાં જાય છે. એમાં વાલોડ પેટા તાલુકો છે. ત્યાં મહાલકરી રહે છે.

માંડવી. (૪૦૦૦) આ ગામમાં પહેલા બીલ રાજનો અમલ હતો. તે પછી ઉદેપુરના રાણાના કોઇ કુમારનો અમલ થયો, ને ઇ. સ. ૧૮૪૨માં અંગ્રેજ સરકારના અમલમાં આવ્યું. ખડુધાન ગામમાં હર બાર વર્ષે સિંહસ્થના વર્ષમાં જત્રા ભરાય છે.

ઔરપાડ. (૫૦૦૨) આ તાલુકામાં હજીરા ગામ છે તે હવાખાવાનું ઠેકાણું છે. તેમ ત્યાં હીવાદાંડી છે.

રાંદેર. (૧૦૫૪૭) સુરતથી સામે કિનારે હોપ પુલને રસ્તે ત્યાં જવાય છે. અહીંના વહોરા સાહસિક વેપારી છે. અહીં ખોર થાય છે, તેને સુકવવાથી ઘણાં દિવસ સુધી ખગડતા નથી. તેને સુરતીખોર કહે છે.

થાણા જીલ્લો.

કુદરતી રીતે આ જીલ્લો મહારાષ્ટ્ર પ્રાંતમાં આવેલો જણાય છે. રાજકિય વિભાગમાં એને ગુજરાત પ્રાંતમાં ગણ્યો છે. અહીંના લોકોના

રીતરિવાજ મહારાષ્ટ્રના લોકોને મળતા છે. અહીં મોટા સભાદ્રિ પર્વન આવેલો છે, તેથી ધણી જમીન પથ્થરની છે તેમ વરસાદ ધણો પડે છે તેથી બીજા પાક કરતાં ડાંગરનો પાક ધણો થાય છે.

અતુરદિશા. ઉત્તરે પોર્ટુગીઝનું દમણ ને સુરત જુલો, પૂર્વે નાશિક, અહમદનગર, ને પુના, દક્ષિણે કોલાબા ને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર છે.

ક્ષેત્રફળ. આ જિલ્લાનું ક્ષેત્રફળ ૩૯૩૫ ચો. માઇલ છે તે અમદાવાદ જિલ્લાની બરાબર છે. ને વરતી લગભગ સાડાસાત લાખ માણસની છે.

નિકાશ. ડાંગર, નાગલી. આગામત પેદાશમાં શેરડી, કેળાં, ખાન, આદુ ને નાળિયેર છે.

નદીઓ. મોટી નદીઓ એકે નથી.

પર્વત. સાભાદ્રિ કે પશ્ચિમઘાટ.

ગુફા. કેનેરી.

ખેટ. સાષી.

તાલુકો. ડાહાણું, માહીમ, વસઇ, સાષી, ભીંવડી, વાડે, શાહપુર, મુરવાડ ને કચાણ.

થાળા. (૨૨૬૦૦) એ મુંબઇની નજીક છે. તેથી ધણા લોકો ત્યાંથી દરરોજ રેલવેમાં મુંબઇ જ આવ કરે છે. ફલેકટર વગેરે અધિકારીઓની ઓફીસો અહીં છે. અહીં એક મોટું મહાદેવનું પ્રસિદ્ધ દેરું છે. તેનું લિંગ એટલું મોટું છે કે ગોળ કુંડાળામાં પહોળા હાથ કરી ત્રણ ચાર માણસ ઉભા રહે તો તેની આસપાસ વીંટળાઇ વળે. મુંબઇની એક જિલ્લ અહીં છે. આ સાષી. ખેટમાં આવેલું છે.

માહોબ. (૩૦૪૭૬) આ મુંબઈનો એક ભાગ ગણાય છે. અહીંનો હલવો આખા ઇલાકામાં સારો ગણાય છે. એ સ્ટેશન પણ છે.

વસદ્. (૧૦૪૦૦) સ્ટેશન છે. અહીં પાન, શેરડી, કેળાં ને નાળીએરનો પાક થાય છે.

વાંદરા. (૬૦૦૦) મુંબઈથી નવ માઈલ દૂર છે. રેલવે સ્ટેશન છે. અહીં તમાકુ ઉપર જગત નહીં હોવાથી સીગાર બનાવવાનાં કારખાનાં છે.

કલ્યાણ. (૧૭૬૦૦) આ જૂનું ગામ તેમ સ્ટેશન છે. ચોખાના વેપારને માટે પ્રસિદ્ધ છે. મુંબઈથી ઉપડતી બે ટ્રેનો આ ઠેકાણે જુદી પડે છે. એક નાશિક થઈ કલકત્તે જાય છે, ને બીજી પુણે થઈ મદ્રાસ જાય છે.

કેનેરી. (૩૦૦૦) આ બોરીવલી તાલુકામાં યુકાને માટે પ્રસિદ્ધ છે. તે બોરીવલીના સ્ટેશનથી ૧૧ માઈલ દૂર છે.

કાઠિયાવાડ એજન્સિ.

ચતુરદિશા. આ પ્રાંતમાં આ મોટામાં મોટી એજન્સિ છે. એની ત્રણ બાજુએ દરિયો આવેલો છે. એટલે દક્ષિણે અરબીસમુદ્ર, પૂર્વે અંબાતનો ને પશ્ચિમે કચ્છનો અખાત છે, ઉત્તરે કચ્છનું રણ ને અમદાવાદ જલ્લો, તેમ ગાયકવાડનો મુલક છે.

ક્ષેત્રફળ. આ એજન્સિનું ક્ષેત્રફળ ૨૨૦૦૦ ચો. માઈલ છે, ને લગભગ ૨૫ લાખ માણસની વસ્તી છે. એમાં નાનાં મોટાં મળીને આશરે ૨૨૫ દેશી રાજ્યો છે. તેઓ ઍંગ્રેજ સરકારને કે ગાયકવાડને અંડણી આપે છે. એ ૧૭૫ મૈલ લાંબોને ૨૦૦ મૈલ પહોળો દ્વીપકલ્પ છે.

નિકાશ. મુખ્ય ધધો ખેતીનો છે, પરંતુ કેટલેક ઠેકાણે મલાલ, કંકુ, મીઠું, કીનખાખ, વગેરે બનાવે છે. કેટલેક ઠેકાણે પથ્થર નીકળે છે, તેમ કેટલેક ઠેકાણે અનાજ, રૂ, વગેરે પાકે છે ને કેટલેક ઠેકાણે ધી થાય છે.

નદીઓ. ભાદર, શેત્રુંજી, મચ્છુ, યોગાત ને આજી.

માવર. જસદણ પાસેના મદાવનના ડુંગરમાંથી નીકળી અરબી સમુદ્રને મળે છે. તેના ઉપર જસદણ. જ્યેતપુર, ધોરાજી ને નવીખંદર છે.

શેત્રુંજી. ગિરનારના પર્વતમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર પાલીતાણા ને ગારીઆધાર છે.

મચ્છુ. ચોટીલાના ડુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણમાં જાય છે તેના ઉપર મોરબી, માળીઆ ને વાંકનેર છે.

પર્વતો. ગિર, ગિરનાર-૩૫૦૦, બર્ડા-૨૦૦૦, ચોટિલા, મદાવન, શેત્રુંજી-૧૫૦૦, મોરધાર.

હિંદુસ્તાનમાં ફક્ત ગિર ડુંગરમાં સિંહ નજરે પડે છે. આ પર્વતમાં તુળશીરયામમાં ઉના પાણીનાં ઝરણુ છે.

ગિરનાર પર્વત ઉપર ચંદ્રગુપ્તના પ્રધાને બંધાવેલું સુદર્શન તળાવ હજી કાયમ છે. તેમ આ પર્વત ઉપર ને શેત્રુંજી પર્વત ઉપર જૈન લોકોનાં બંધાવેલાં દેરાં ઘણાં છે.

ખંદર. પોરખંદર, નવીખંદર, વેરાવળ, માંગરોલ, ભદરામાદ, ભાવનગર, નવાનગર, વવાણીઆ ને મહુવા.

ખેટ. દીવ, દારકા, શંખોદાર, ગોપનાથ ને પીરમ.

દ્વીપકંડપ. કાઠિયાવાડ.

જાનવર. સિંહ, હરણ, તેમ કાઠિયાવાડી ઘોડીઓ વખણાય છે. ઝલાવાડ પ્રાંતમાં હરણનાં ટોળાં માલમ પડે છે.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં. હિંદુનાં:-દ્વારકાં ને સોમનાથપટણ, જૈનનાં:-
પાલીતાણા, શેત્રુંજી ને ગિરનાર.

હવા ખાવાની જગ્યા. ગોપનાથ, આલાચડી.

છાવણીઓ. રાજકોટ ને વઢવાણ.

આખો હવા. દરિયા કાંઠાપર તાપ કમી છે, ને મધ્યભાગમાં વધારે છે. દરિયાકાંઠાની હવા લીની પણ નિરોગી છે. વરસાદ આછો પડે છે, પરંતુ ખેતીને માફક છે. સામાન્ય રીતે હવાપાણી સારાં છે.

રેલવે. મોટાં રાજ્યોએ પોતપોતાની હદમાં પોતે રેલવે બંધાવી છે, અને અરસપરસ સંધાણુ કર્યું છે, તેથી ઘણા ભાગમાં રેલવે પ્રસરી ગઇ છે, અને તેથી કરીને વહાણ અને સ્ટીમરને રસ્તે આવેલો માલ ભાવનગર અંદરેથી રેલવે મારફતે આખા પ્રાંતમાં જાય છે.

રાજ્યવ્યવસ્થા. આ મોટી એજન્સિ હોવાથી તેમ ઘણાં રાજ્યો હોવાથી મુખ્યાર્થ સરકાર તરફથી એક અલાયદો અમલદાર નિમાઇને આવે છે, તે એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નર કહેવાય છે. તે આખા કાઠિયાવાડ ઉપર દેખરેખ રાખે છે ને વ્યવસ્થા જાળવે છે. અહાં રાજ્યોના ચાર પ્રાંત કરી દરેકને માથે અકેક પોલિટિકલ એજન્ટ રાખેલા છે. તે અહા એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નરની સત્તા નીચે છે. આમાં કેટલાંક ગામ ગાયકવાડનાં, પોર્ટુગીઝનાં અને હાવરી રાજનાં છે. બાકીના રાજ-ઓમાં ઘણા રજપુત, મેમણ, મીઆણાં પઢાણ વગેરે છે. આમાંનાં કેટલાંક રાજ્યો પહેલા વર્ગનાં છે, તેમને દીવાની અને ફાજદારીની કુલ સત્તા છે. બીજા વર્ગવાળા રાજ્યોને દીવાની કામમાં કુલ સત્તા છે તેમ ફાજદારી કામમાં મોતની શિક્ષા માટે પોલિટિકલ એજન્ટની મંજુરી માગવી પડે છે. ત્રીજા વર્ગવાળાને દીવાની કામમાં ૨૦ હજાર સુધીના દાવા ચુકવવાનો તેમ ફાજદારીમાં ૭ વર્ષના કેદની સજા કરવાનો અધિ-

કાર છે. ચોથા વર્ગવાળાને ૧૦ હજાર સુધીના દાવા ચુકવવાનો ને ૩ વર્ષના કેદની સજા કરવાનો અધિકાર છે પાંચમા, છઠ્ઠા, ને સાતમા વર્ગ વાળાને અતુક્રમે ઓછી સજા છે.

પ્રાંતનાં નામ.	પહેલો વર્ગ.	બીજો વર્ગ.	ત્રીજો વર્ગ.	ચોથો વર્ગ.
ઝાલાવાડ.....	ધ્રાંગધ્રા.	વઢવાણ.	લખતર.	બખાણ.
		લીંબડી.	સાયલા.	પાટડી.
		વાંકાનેર.	ચુડા.	મૂળી.
ગોહિલવાડ.....	ભાવનગર.	પાલીતાણા.	વળા.	લાડી.
			જસદણ.	
સોરઠ.....	ગુનાગઢ.		ખાટવા.	જેતપુર.
	પોરબંદર.			
હાલાર.....	નવાનગર.	દ્રોણ.		માળીઆ.
	મોરબી.	રાજકોટ.		વીરપુર.
	ગોંડળ.			કોટડા સાંગાણી.

ઉપર પ્રમાણે પહેલા વર્ગમાં ૭, બીજા વર્ગમાં ૬, ત્રીજા વર્ગમાં ૬ ને આઠીના ચોથા, પાંચમા, છઠ્ઠા ને સાતમા વર્ગમાં મળી આશરે ૨૨૫ રાજ્ય છે. કાઠિયાવાડને કેટલાક લોક સૌરાષ્ટ્ર પણ કહે છે. ઝાલાવાડ પ્રાંતના પોલિટિકલ એજન્ટનો મુકામ વઢવાણ કાંપમાં છે.

ગોહિલવાડ પ્રાંત	„	સોનગઢમાં છે.
સોરઠ પ્રાંત	„	જેતલસરમાં છે.
હાલાર પ્રાંત	„	રાજકોટમાં છે.

પહેલા વર્ગનાં રાજ્યો.

ધ્રાંગધ્રા. (૧૭૫૦૦) આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૧૧૫૬ ચો. માઇલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૩૧ ગણું વધારે છે, ને વસ્તી

આશરે પોણા લાખ માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યનો અરાખર છે; છે; ને ઉપજ આશરે ૬૫ લાખ રૂપિયાની છે. અહીંના રાજ્ય ઝાલા રજપુત છે. અહીંના પથ્થર વખણાય છે. તે કઠણ છે ને ખરસડ ખીડવાના કામમાં આવે છે. તેમ ધંટીઆ, ખલ વગેરે ઉપયોગી વસ્તુઓ ખનાવવાના કામમાં આવે છે. તેમ અનાજ, રૂ, તાંબાપીતળનાં વાસણ વગેરે થાય છે. ખીજું મોટું ગામ હુળવઢ છે.

“ભાવનગર. (૫૯૪૦૦) આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૨૮૬૦ ચોરસ માઈલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૮ માણું છે. ને વસ્તી ૪૫ લાખ માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૬ ગણી વધારે છે. ઉપજ આશરે ૩૦ લાખ રૂ. ની છે. એ શહેર ઈ. સ. ૧૭૨૩ માં રાવળ ભાવસીંહજીએ વસાવ્યું છે. આ મોટું અને શોભીતું બંદર છે. અહીંના રાજાને મહારાજા કહે છે. તે ગોહિલ જાતના સૂર્યવંશી રજપુત છે. અહીંની ખાડીમાં મોટામાં મોટી સ્ટીમરો આવે છે. તે વડે પરમુલકનો માલ અહીં આવે છે, ને અહીંથી રેલ રસ્તે કાઠિયાવાડની અંદરના ભાગમાં તેમ ખીજે મુલક જાય છે. કપાસની નીપજ સારી છે, તેથી ત્યાં તે પીલવાનાં કારખાનાં ધણું છે, તેમ એક મીઠા છે જેથી કરીને શહેરનો વેપાર સારો ચાલે છે. અહીં એક કોલેજ તેમજ હાઈ-સ્કુલ છે. અહીંથી થોડે દુર અહીંના તાખાનું સિદ્ધાર ગામ છે ત્યાં રાજાના ઇષ્ટ દેવ સાલીઆમનું દેરું છે. તેમ નજીકમાં મહુવા મોટું બંદર છે. મઢઢા મોટું ગામ છે. તેમાં સ્વામીનારાયણનું મોટું મંદિર છે.

જૂનાગઢ. (૩૩૨૦૦) આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૩૨૮૪ ચો. માઈલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી નવગણું છે ને વસ્તી ૨ લાખ માણસની છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૩ ગણી વધારે છે ને ઉપજ ૨૭ લાખ રૂ. ની છે. આ શહેર ધણા જુના વખતનું

છે. અહીંના રામડંડીક રામને મહમદ બેગડાએ ઇ. સ. ૧૪૮૦ માં કેદ પકડી લીધા પછી તે મુસલમાનોના તાબામાં આવ્યું. હાલના નવાબ ખાખી જાતના મુસલમાન છે, અને તે નવાબ કહેવાય છે. અહીં એક કોલેજ તેમજ હાઈસ્કૂલ છે. રામનો મહેલ વગેરે કેટલીક જગ્યાએ જોવા લાયક છે. શ્રીકૃષ્ણનો ભક્ત નરસિંહ મહેતા આ ગામમાં થઈ ગયો તેનો ચોરો હજુ પણ અહીં છે. તે આખા પ્રાંતમાં પ્રસિદ્ધ છે. અહીંની નજીક ગિરનાર પર્વત ઉપર જૈન લોકોનાં દેરાં તેમ ચંદ્રગુપ્ત રામના પ્રધાને બંધાવેલું સુદર્શન તળાવ જોવાલાયક છે. અહીંના તામાના વેરાવળ અને માંગરોળ બંદરમાં સોપારી પાકે છે. સોમનાથ પદ્મજીમાં મહાકાળેશ્વર મહાદેવનું મોટું દેરું છે. તે દરિયા કાંઠા પર છે. ઇ. સ. ૧૦૨૪ માં મહમદસુલતાને આ દહેરા ઉપર સ્વારી કરી ત્યાંની મૂર્તિને બાંગી નાંખી હતી. એ દેરું કુમારપાળે સમરાવ્યું હતું.

પોરબંદર. (૨૮૭૦૦) આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૬૩૬ ચો. માઈલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ બમણું છે. તેમ વસ્તી ૮૬ હજાર માણસની છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી સહેજ વધારે છે, ને ઉપજ આશરે ૮૫ લાખ રા. ની છે. શ્રી કૃષ્ણના ભક્ત સુદામાજી આ શહેરમાં રહેતા હતા. તેથી આજે પણ કેટલાક લોક એને સુદામાપુરી કહે છે. આ મોટું બંદર છે. અહીંના રામને રાણા કહે છે. તે જોવા રજપુત છે. અહીંની જમીનમાંથી પથ્થર ધણી નીકળે છે, તે પોરબંદરી પથ્થર કહેવાય છે. તે મકાન બાંધવાના ખપમાં આવે છે, ને પરદેશ બહુ જાય છે. તેમ અહીંનું ધી પણ સાફ થતું હોવાથી પરદેશ બહુ જાય છે. નવીબંદર દરિયા કિનારે છે.

નવાનગર. (૪૨૫૦૦) આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૩૭૯૧ ચો. માઈલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૧૧ ગણું છે. ને વસ્તી ૩૫ લાખ

માણસની છે, તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૫ ગણી વધારે છે. ઉપજ આશરે ૩. ૩૨ લાખની છે. અહીંના રાજાને જમસાહેબ કહે છે તેથી દેડલાક લોક એને જામનગર પણ કહે છે. એ ઇ. સ. ૧૫૩૯ માં જમ રાવળજીએ વસાવ્યું છે. તે જડેજ રજપુત છે, તે કચ્છ પ્રાંતના રાજાના વંશના છે. આ શહેર કચ્છના અખાતપર બંદર છે, ને આ અખાતમાંથી મોતી નીકળે છે. અહીંનું કંકુ સાફ બને છે. તે આખા દેશાકામાં પ્રસિદ્ધ છે. આ શહેરમાં પરજીયામી ધર્મના લોકોનું મોટું મંદિર છે. આ રાજ્યના તાબાના બર્ડા પર્વતમાંથી આરસના પથ્થર તથા લોખંડ નીકળે છે. એમાં જોડીઆ, આમરણ ને ખંભાળીઆ મોટાં શહેર છે. ને બાલાચડી હવાખાવાનું ઠેકાણું છે.

મોરલી. (૧૩૧૦૦) આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૮૨૨ ચો. માઈલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૨૧ ગણું છે, ને વસ્તી ૮૭ હજાર માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી સહેજ વધારે છે, ને ઉપજ ૧૨ લાખ ૩, ની છે. આ શહેર મચ્છુ નદી ઉપર છે. નદી ઉપરનો પુલ જોવા જેવો છે. અહીંના રાજાને ઠાકોર કહે છે. તે જડેજ રજપુત છે ને કચ્છના રાજાના વંશના છે, પ્રથમ અહીં મીઆણી લોકોનો ગહુ ત્રાસ હતો, પરંતુ ઠાકોર સાહેબે સખ્ત બંદોબસ્ત કરવાથી રાજ્યમાં શાન્તિ છે. અહીંના તાબાના વવાણીઆ બંદરે થઈ કચ્છ પ્રાંતમાં જવાય છે. મોરખીથી વવાણીઆ સુધી દ્વામને ચાલે છે.

ગોંડલ. (૧૭૪૦૦) આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૧૦૨૪ ચો. માઈલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી ૩ ગણું વધારે છે, ને વસ્તી ૧૧૧ લાખ માણસની છે, તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ બમણી છે, ને ઉપજ ૧૬ લાખ ૩. ની છે. અહીંના રાજાને ઠાકોર કહે છે. તે જડેજ રજપુત છે. અહીં એક હાઈસ્કુલ તેમ ગરાશીયાના બાળકો માટેની

એક કોલેજ છે. અહીંનું મોટું શહેર ધીરાજી છે તેમાં મેમણ સોફાની વસ્તી વધારે છે.

ખીજ વર્ગનાં રાજ્ય.

ઘઢવાળ. (૧૬૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૨૩૮ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી પોણા ભાગની છે, ને વસ્તી આશરે ૦૫ લાખની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી ઓછી છે. ને ઉપજ સાડા ત્રણ લાખ રૂ. ની છે. આ શહેર ભોગાવો નદીના કાંઠાપર છે. ઝાલાવાડ પ્રાંતના પોલિટિકલ એજન્ટની ઓફીસ અહીં છે. તેમ અહીં લશ્કરની ઝાવણી રહે છે. અહીંના રાજાને કાકોર કહે છે. તે ઝાલા રજપુત છે. સિદ્ધરાજ જુનાગઢના રાજા રાખેંગારને મારીને રાણકદેવીને પકડી લાગ્યો હતો તે રાણી અહીં આગળ સતી થઈ હતી. તે ઠેકાણે સિદ્ધરાજે એક મોટી વાવ બંધાવી છે, તેને સતીની વાવ કહે છે. અહીં સાચુ સારો બને છે, ને તે પરદેશ જાય છે.

લીંમહી. (૧૨૨૯૪) આ રાજ્યમાં ૩૪૪ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યની બરાબર છે, ને વસ્તી ૩૨ હજારની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી અડધી છે, ને ઉપજ ત્રણ લાખ રૂ. ની છે. અહીંના રાજાને કાકોર કહે છે. તે ઝાલા રજપુત છે. અહીં સુડીઓ સારી બને છે.

પાલોતાણા. (૧૨૮૯૦) આ રાજ્યમાં ૨૬૦ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી થોડીક ઓછી છે ને વસ્તી ૦૫ લાખ માણસની છે તે પણ ખંભાતના રાજ્યથી પોણી છે, ને ઉપજ ૫ લાખ રૂ. ની છે. અહીંના રાજાને કાકોર કહે છે. તે ગોહેલ રજપુત છે. આ શહેર શેત્રુંજી નદી ઉપર છે. તેમ નજીકમાં શેત્રુંજીનો પહાડ છે. તે

ઉપર તથા શહેરમાં જૈન લોકોનાં દેરાં ઘણાં છે. તેથી દુર દુરથી જાત્રા કરના ઘણા લોકો આવે છે. અહીં કાળા આરસના પથ્થર નીકળે છે. આ રાજ્યમાં ગારીઆધાર મોટું ગામ છે.

વાંકાનેર. (૮૫૯૬) આ રાજ્યમાં ૪૧૫ ચો. માઈલ જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી વધારે છે ને વસ્તી આશરે ૩૦ લાખની છે, તે ખંભાતના રાજ્યથી અડધી કરતાં પણ ઓછી છે, ને ઉપજ ત્રણ લાખ રા. ની છે. અહીંના રાજા ઝાલા રજપુત છે. આ શહેર મધ્ય નદીના કાંઠાપર વાંકી બાંધણીનું છે તેથી એને વાંકાનેર કહે છે.

ધોલ. (૮૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૨૮૨ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી ઘણી છે. ને વસ્તી ૧૧ લાખ માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી અડધી કરતાં પણ ઓછી છે—ત્રીજા ભાગની છે. ને ઉપજ ૧૧૧ લાખ રા. ની છે. અહીંના રાજાને કાકોર કહે છે, ને જાડેજ રજપુત છે. એમાં મોટું ગામ સરપદડ છે.

રાજકોટ. (૩૬૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૨૮૨ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી ઓછી છે ને વસ્તી ૧૧ લાખ માણસની છે તે પણ સહેજ ઓછી છે. ને ઉપજ ૪૧ લાખની છે. આ શહેર આજ નદી ઉપર છે, અહીંના રાજાને કાકોર કહે છે, તે જાડેજ રજપુત છે. હાલાર પ્રાંતના પોલિટિકલ એજન્ટની કચેરી અહીં છે, તેમ લશ્કરની છાવણી રહે છે. વળી કાઠિયાવાડ પ્રાંતના એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નર સાહેબનો મુકામ પણ અહીં છે. અહીંની હવા સારી છે. અહીં એક હાઇસ્કુલ તેમ કોલેજ પણ છે, અને રાજના કુંવરોને માટે રાજકુમાર કોલેજ છે. આ કાઠિયાવાડના મધ્ય ભાગમાં આવેલું છે. એમાં મોટું ગામ સરનાર છે.

ત્રીજા વર્ગનાં સંસ્થાન.

લલતર. સાયલા. ચૂડા. વઢા. બાટવા. જસદણ.

ચોથા વર્ગનાં સંસ્થાન.

બજાણા. પાટડો. લાઠી. જેતપુર. માઠીયા. ચોરપુર.
કોટહાસાંગાળી. અને મૂઢી.

આ સિવાય ત્રીજાં સંસ્થાન ધણાં છે. ને તેમાં ચીતળ, ખીલખા, જોતલસર, ડાણ, વગેરે છે. તેમાં જોતલસરમાં સોરઠ પ્રાંતના પોલિટિકલ એજન્ટની ઓફીસ છે.

ગાયકવાડનું રાજ્ય. અમરેલી મહાલ એમાં ધારી મોટું ગામ છે ને ઓખામંડળ મહાલ એમાં દ્વારકાં પ્રસિદ્ધ ગામ છે.

પોર્ટુગીઝના રાજ્યમાં દીવ ખેટ એ દરિયાકાંઠા પર છે.

હાવરીનાં રાજ્ય જાફરાબાદ એ દરિયા કાંઠા પર બંદર છે. અહીંનું ધી ખડુ વખણાય છે. આ રાજ્ય જાંજીરાના હાવરી નવાબને તાબે છે.

પાલનપુર એજન્સિ.

અતુરદિશા. આ એજન્સિ ગુજરાત પ્રાંતની ઉત્તરે છે. એની ઉત્તરે મારવાડ અને શિરોઈ, દક્ષિણે ગાયકવાડનો મુન્શક, પૂર્વે શિરોહી અને મહીકાંઠા, પશ્ચિમે કચ્છનું રણ છે.

ક્ષેત્રફળ. ૮૦૦૦ ચો. માઇલ તથા વસ્તી પા લાખ માણસની છે. એમાં મુખ્ય ૧૩ સંસ્થાન છે. બાકીનાં ધણાં નાનાં છે.

નિકાશ. બાજરી, જીર, ઘઉં, કડોળ, કપાસ, ડાંગર ને શેરડી વગેરે પાકે છે.

નદીઓ. બનાસ અને સરસ્વતી.

ચનાસ. શિરોહીના ડુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણમાં જાય છે. તેના ઉપર પાલનપુર, ડીસા ને રાધનપુર છે.

સરસ્વતી. એ શિરોહીના ડુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણમાં જાય છે. તેના ઉપર દાંતા, સિદ્ધપુર ને પાટણ છે.

છાવણીઓ. ડીસા.

આબોહવા. કચ્છનું રણ નજીકમાં હોવાથી ઉનાળામાં અહીં સખ્ત ગરમી પડે છે, ને વરસાદ કभी પડે છે. એકંદરે હવાપાણી સારા છે.

રેલવે. રજપુતાના માલવા રેલવેનો એક ફાંટો અમદાવાદથી નીકળી પાલનપુર ઉપર થઈ અજમેર જાય છે.

રાજ્યવ્યવસ્થા. આ એજન્સિ આ પ્રાંતના કમિશનરના તાબા હેઠળ છે. તેમના તરફથી એક પોલિટિકલ એજન્ટ ડીસામાં છાવણી રાખી રહે છે, ને બધા સંસ્થાન ઉપર દેખરેખ રાખે છે. પાલનપુર અને કચ્છના ગાયકવાડને ખંડણી આપે છે. આકીના અગ્રેજ સરકારને ખંડણી આપે છે.

મોટાં સંસ્થાન. પાલનપુર, રાધનપુર, વારાધ, થરાદ, મેરવાડા, તેરવાડા, વાવ, સુધગામ, દેવદર, ચારચટ, સાંતલપુર, બાબરને કાકેર.

પાલનપુર (૧૭૮૦૦) આ રાજ્યમાં ૩૧૭૭ ચો. મા. જમીન છે, તે ખંભાતના રાજ્યથી ૯ ગણી છે, ને વસ્તી ૨૧ લાખ માણસની છે, તે ૩ ગણી છે, ને ઉપજ ૬૧૧ લાખ રૂ. ની છે. અહીંના રાજાને દીવાન કહે છે. તે જાતે પકાણુ ને ધર્મે મુસલમાન છે. એ મોટું સ્ટેશન છે. શહેરને ફરતો કોટ છે. અહીં એક લાઇસ્કુલ છે. અહીંથી થોડે દુર આ રાજ્યનું **હોસા (૭૨૦૦)** ગામ છે ત્યાં લશ્કરની છાવણી રહે છે. તેમ પોલિટિકલ એજન્ટનો મુકામ છે. પાલનપુર તેમજ ડીસા બંને ગામ

ખનાસ નદી ઉપર છે. પાલનપુરમાં પાંચ તો તાલુકા છે. ધાનધોર,
ડીસા, ધાનેરા, પાધાવાડા, દાંતીવાડા.

રાધનપુર. (૬૯૦૦) આ રાજ્યમાં ૧૧૫૦ ચો. માઇલ
જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી ૩ ગણી છે, ને વસ્તી ૬૨ હજાર
માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી સહેજ ઓછી છે, ને ઉપજ ૬૫૫
લાખ રૂ. ની છે. અહીંના રાજાને નવાખ કહે છે. તે બાપી પકાણુ
છે. આ શહેર ખનાસ નદી ઉપર છે, પરંતુ તે ખારી જમીનમાં થઇને
વહે છે, તેથી તેનું પાણી પીવા લાયક નથી. પીવાના પાણી માટે તળાવો
ખોદેલાં છે. તેમાં વાઘેલ તળાવ સુંદર છે, ને તે વાઘેલા રાજાએ બના-
વેલું કહેવાય છે. અહીં કપાસ, સુરોખાર ને ચણાની નીપજ મુખ્ય છે,
તેથી કપાસ પીત્રવાના કારખાનાં ઘણાં છે. મોટાં કરખામાં સમી અને
મુજપર છે.

બાળાં સંસ્થાન નાનાં છે. તેમાં બારાદ સંસ્થાન જટ રાજાને
તાબે છે. ને તેરવાડા બહુય કાકોરને તાબે છે. બાકીનામાં થરાદ,
મોરવાડા વાઝ, સુદગામ, દેવદર, ચારચટ, સાંતલપુર, એ
૭ રજપુત રાજાઓનાં છે, ને મામર અને કાંકેજ એ કોળી કાકોરોનાં છે.

મહીકાંઠા એજન્સિ.

ચતુરદિશા. આ એજન્સિ ગુજરાતના પશ્ચિમ ખુણામાં છે. એની
ઉત્તરે આબુ પર્વત, પૂર્વે મેવાડ, દક્ષિણે ગાયકવાડનો દહેગામ તાલુકો,
અમદાવાડ, ખેડા, ને રેવાકાંઠા, પશ્ચિમે ગાયકવાડનો મુલક ને પાલનપુર છે.

ક્ષેત્રફળ. આ એજન્સિનું ક્ષેત્રફળ ૧૮૬૧ ચો. માઇલ છે તે
ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ પાંચ ગણું છે. ને વસ્તી ૩૫૫ લાખ માણ-
સની છે, તે ખંભાતના રાજ્યથી ૫ ગણી છે. તેમાં નાનાં મોટાં ઘણાં
રાજ્યો છે.

નિકાશ. અનાજ, તલ, શેરડી, અરીણુ, અખરખ, મકાઈ વગેરે.
 નદીઓ. સાબરમતી, વાત્રક, હાથમતી, ખારી, મેશ્વો, માગુમ,
 હાથમતીની નહેર.

સાબરમતી. એ અરવલી ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખા-
 તને મળે છે, તેના ઉપર અમદાવાદને સાદરા છે,

હવા ખાવાની જગા. આપુ આ હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે,
 અહીંની હવા સારી છે જેથી શ્રીમંત લોકોના ખંગલા ત્યાં છે. તે ઉના-
 ળામાં ત્યાં આવીને રહે છે.

પર્વત. આપુ ને આરાસુર,

જાત્રાનાં ઠેકાણાં. અંબાજી, સામળાજી, ને ખેડબ્રહ્મા,

તળાવ. નખી.

આખોહવા. આ ડુંગરી પ્રદેશ હોવાથી હવા ઉત્તમ નથી.
 અહીં જંગલી અને ભીલ લોકો રહે છે.

જાનવર. વાઘ. પહાડોમાં વાઘની વસ્તી ઘણી છે.

રાજ્યવસ્થા. આ એજન્સિ ગુજરાત પ્રાંતના કમિશનરના તાબા
 હેઠળ છે. તેમની તરફથી એક પોલિટિકલ એજન્ટ સાબરમતી નદી
 ઉપર સાદરા ગામમાં રહે છે. અહીંના કેટલાક રાજ્યો ગાયકવાડને
 અને કેટલાક અંગ્રેજ સરકારને ખંડણી આપે છે.

મોટાં સંસ્થાન. હડર, દાંતા, માલપુર, મોહનપુર, માલુ-
 સળા, સતલાસળા, માળસા, ઘોઢાસર, ને આમલીખારા.

હડર. (૪૯૦૦) આ રાજ્યમાં ૧૬૯૫ ચો. માઈલ જમીન છે
 તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૫ ગણી છે, ને વસ્તી ૧૫૫ લાખ
 માણસની છે, તે ખંભાતના રાજ્યથી બમણી ઉપર છે, ને ૫ લાખ
 રૂ. ની ઉપજ છે. અહીંના રાજાને મહારાજા કહે છે, ને તે જ્ઞેષ્ઠપુ-

રના રાજ્યના કુટુંબી છે, અને તે રાડોડ રજપુત છે. અહીંના કેટલોક મુલક કુંગરાણ છે, અને તેમાં મહુડા, રાયણ વગેરે પાકે છે. હાથમતી નદીના કિનારા ઉપર અમનગર મોટું ગામ છે, તે ઇ. સ. ૧૪૨૭ માં અહમદશાહે ઇડરના રાજ્યને હાતો રાખવાને ત્યાં કિલ્લો બંધાવ્યો હતો, તે હાલ પણ છે, એની પાસેની ખાણોમાંથી પથ્થર નીકળે છે. બીજાં ગામ વડાલી, ખાયડ, ગાખર ને ચોઈલા મોટાં છે.

દાંતા. (૪૦૦૦) આ રાજ્યને તામે ૭૦ ચો. માઈલ જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યના ચોથા ભાગ કરતાં પણ ઓછી છે, તેમ વસ્તી પણ ઓછી છે, ને અડધા લાખ રા. ની ઉપજ છે. અહીંના રાજા પરમાર વંશના છે, તેમના તાબામાં આરાસુર પર્વત ઉપર અંબાજી માતાનું દેવું છે, ત્યાં આગળ માનસરોવર ને ગાખર નામે પહાડ છે. એ દેરાની ઉપજ રાજ્યને મળે છે. અહીં શેરડીનો પાક ઘણો થાય છે, આખું ઉપર વિમળશાનાં બંધાવેલાં જૈન દેરાં ઘણાં છે.

માલપુર. (૪૦૦૦) એ રજપુત કાકોરોનું નાનું રાજ્ય છે, તેમાં ગંગર ઘણી પાકે છે.

મોહનપુર. (૩૦૦૦) આ પણ નાનું સંસ્થાન છે. તેમાં અર-પોદ્રા ગામમાં અખરખની ખાણ છે.

માણસા. (૪૦૦૦) આ નાના રાજ્યમાં આવડા જાતના રજપુત રાજા રાજ્ય કરે છે. બાકીના કોણી કાકોરોનો સંસ્થાન છે.

રૈવાકાંઠા એજન્સિ.

ચતુરદિશા. આ એજન્સિ ગુજરાતની પૂર્વે છે. એની વાઘ્ય ઉત્તર ને ઇશાનમાં મહીકાંઠા અને રજપુતસ્થાન પ્રાંત છે. પૂર્વે મધ્ય

હિંદુસ્થાન ને ખાનદેશ છે, દક્ષિણે ગાયકવાડનો મુલક અને સુરત જીલ્લો, પશ્ચિમે ગાયકવાડનો મુલક, ખેડા ને પંચમહાલ જીલ્લો છે.

ક્ષેત્રફળ. એન્જનિસનું ક્ષેત્રફળ ૩૧૫૩ ચો. માઇલ છે. તે

ખંભાતના રાજ્યથી ૯ ગણું છે, ને વસ્તી ૧૫૫ લાખ માણસની છે તે પણ ખંભાતના રાજ્યથી ૯ ગણી છે. એમાં નાનાં મોટાં ધણાં રાજ્યો છે, પરંતુ મુખ્ય રાજ્ય ૬ છે.

નિકાશ. ડાંગર, જીર, કપાસ, મકાઈ, ચણા, અકીકના પથ્થર, મહુડા, સાગ, હળદરવો, ને તેલ બીજાં, વાંસ, ખેર, સીસમ, વગેરે.

નદીઓ. મહી, નર્મદા, પુનમ, ગોમા, ઢાઢર, વિશ્વામિત્રી, હરેણ, કરજણ ને એર.

મહી. માળવાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર ખંભાત, વાસદ, પાલી ને જુણાવાડા છે.

નર્મદા. અમર કંટકના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે, તેના ઉપર નાંદોદ, આંદોદ, સિતોર, કન્યાલી ને ભરૂચ છે.

પર્વત. રાજપીપળા અને બીજા નાના ડુંગરા ધણા છે.

જનવર. વાઘ, ચિત્તા, હીપડા, રીંછ, હુકર, વગેરે જંગલી જનાવરો માલમ પડે છે.

રાજ્યવસ્થા. આ એન્જનિસનો પોલિટિકલ એજન્ટ પંચમહાલ જીલ્લાનો કલેક્ટર છે.

રાજપીપળા. આ રાજ્યમાં ૧૫૧૪ એરસ માઇલ જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી ૪૫ ગણી છે ને વસ્તી ૧૫ લાખ માણસની છે તે ખંભાત કરતાં લગભગ બમણી છે, ને ઉપજ રૂ. ૭૫ લાખની રૂ. ની છે. અહીંના રાજા ગોહેલ રજપુત છે. રાજપીપળાના ડુંગરમાંથી કીમ નદી નીકળે છે તેમ ત્યાંથી અકીકના પથ્થર લાલ, પીળા ને ઘોળા

રંગના જડે છે. તે ખંભાતના અકીકીયા લઘ જઈ તેના તરેહવાર ઘાટ બનાવી વેચે છે. અહીં બીલ અને કોળી લોકોની વસ્તી વિશેષ છે. અહીંનું મુખ્ય શહેર નાંદોદ (૧૧૧૦૦) છે. ત્યાં રાજ્ય રહે છે. તેમાં એક હાઇસ્કૂલ છે. અહીંના રાજ્ય તરફથી એક રેલવે અહીંથી અંકલેશ્વર સુધી બાંધવામાં આવી છે.

છોટાહલદેપુર. (૫૫૦૦) આ રાજ્યમાં ૮૭૩ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૨૧ ગણી છે ને વસ્તી લગભગ ખંભાતના રાજ્યની બરાબર છે એટલે પોણા લાખની છે, ને ૩ લાખ ૩૧ ની ઉપજ છે. અહીંના રાજ્ય ચોહાણ રજપુત છે ને તે પાવાગઢના પતઈ રાવળના વંશના છે. અહીં ડુંગરા હોવાથી હવા ખરાબ છે તેમ જંગલોમાં વાઘ, ચિત્તા, દીપડા, રીંછ, ડુક્કર વગેરે જનાવરોની વસ્તી છે. ઇમારતી લાકડું પુષ્કળ થાય છે.

દેવગઢવારીઆ. (૫૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૮૧૩ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૨૧ ગણી છે, ને વસ્તી ૮૧ હજાર માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી સહેજ વધારે છે, ને ઉપજ ૪૧ લાખ ૩૧ ની છે. અહીંના રાજ્ય પણ ચોહાણ રજપુત છે ને તે પતઈ રાવળના વંશના છે. અહીં પણ જંગલો હોવાથી હવા ખરાબ છે. તેમ જંગલોમાં હિંસક પશુઓ વાઘ, રીંછ, ચિત્તા, ડુક્કર, વગેરે છે.

લુનાવાઢા. (૧૦૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૩૮૮ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી સહેજ વધારે છે, ને વસ્તી ૬૪ હજાર માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી ઓછી છે. ને ઉપજ ૨૧ લાખ ૩૧ ની છે, અહીંના રાજ્ય સોલંકી રજપુત છે, અહીં અનાજ ને ઇમારતી લાકડું થાય છે. અહીં પણ હિંસક પશુઓની વસ્તી છે.

હુંથ. (૭૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૩૯૪ ચો. મા. જમીન છે,

તે ખંભાતના રાજ્યથી સહેજ વધારે છે. તેમ વસ્તી ૪૦ હજાર માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી અડધી કરતાં વધારે છે, ને ઉપજ પાા લાખ રા.ની છે. અહીંના રાજા પવાર રજપુત છે. અહીં ઈમારતી લાકડું અને અનાજ થાય છે.

વાઢાસિનોર. (૮૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૧૮૯ ચો. મા. જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ અડધી છે ને વસ્તી ખંભાતના રાજ્યથી અડધી એટલે લગભગ ૩૩ હજારની છે, ને ઉપજ રા લાખ રા. ની છે. અહીંના રાજાને નવાબ કહે છે, તે આખી પકાણ છે. એમાં અનાજ અને કપાસ પાકે છે.

પંચમહાલ એજન્સિ.

આ એજન્સિ પંચમહાલ જિલ્લામાં ગોધરાથી થોડે દુર, પાવાગઢના હુગર પાસે છે. એમાં મુખ્ય સંસ્થાન નારુકોટ ને જાંબુઘોડા છે.

નારુકોટ. (૨૦૦૦) આ રાજ્યમાં ૧૪૩ ચો. મા. જમીન છે ને વસ્તી ૬ હજાર માણસની છે તેમ દશ હજાર રા. ની આશરે ઉપજ છે. એમાં ભીલ, કોળી ને નાયકા લોક રહે છે. નાયકા લોક જંગલી ભીલને મળતા છે. અહીંની હવા ખરાબ છે. અહીં થોડું અનાજ ને ઈમારતી લાકડું થાય છે. અહીંના રાજકર્તા જાતે રજપુત છે. જાંબુઘોડા નાનું સંસ્થાન છે. અને સંસ્થાન ઉપર પંચમહાલ જિલ્લાનો કલેક્ટર દેખરેખ રાખે છે.

સુરત એજન્સિ.

આ એજન્સિ સુરત જિલ્લાની પાસે છે. તેમાં સચીન, વાંસદા, ને ધરમપુરનાં રાજ્યો ને ડાંગનો મુલક આવેલો છે.

સચીન. (૪૦૦૦) એમાં ૪૨ ચો. માઈલ જમીન ને ૨૦ હજાર માણસની વસ્તી છે. ને ૨ લાખ રૂ. ની ઉપજ છે. અહીંના રાજા હવેથી જાતના નવાખ કહેવાય છે, ને તે જજીરાના રાજાના કુટુંબી છે. શહેરને ફરતો કોટ છે. મુખ્ય નીપજ જાર, કપાસ, ડાંગર, શેરડી, ને રતાળુ છે. આ રાજ્યનું મોટું ગામ **હુમસ** કરીને છે. તે દરિયા કાંઠા પર હવાખાવાનું ટેકાણું છે. ઘણા લોકો હવાપાણી ફેર કરવાને માટે મુંબઈથી અહીં આવે છે.

વાંસદા (૩૫૦૦) આ રાજ્યમાં ૨૧૫ ચો. મા. જમીન ને ૪૦ હજાર માણસની વસ્તી, ને ૩ લાખ રૂ. ની ઉપજ છે. અહીંના રાજા સોલંકી રજપુત છે. એમાં ડુંગર અને જંગલ ઘણાં છે. તેમાં ઇમારતી લાકડાં, સીસમ વગેરે થાય છે. એમાં કાવેરી ને અંબીકા એ બે નદી છે. ખીનાર અને કાંબલા મોટાં ગામ છે. આ રાજ્યની હદમાં દેવકાઈ ડનાઈ કરીને જગા છે, લાં ઉના પાણીના કુંડ છે. અહીં ચૈત્રી પુનમે મેળો ભરાય છે. અહીંથી ખીલીમોરા રોડને જવાને ૨૯ માઈલની પાકી સડક છે.

ધરમપુર. (૬૨૩૩) આ રાજ્યમાં ૭૦૪ ચો. માઈલ જમીન છે તે ખંભાતના રાજ્યથી જમણી છે, ને વસ્તી એક લાખ માણસની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી વધારે છે ને ઉપજ ૫ લાખ રૂ. ની છે, અહીંના રાજા સિસોદિયા રજપુત છે. એમાં જંગલ અને ડુંગર ઘણાં છે તેથી હવા ખરાબ છે. તેમાં કઠોળ, શેરડી, ડાંગર, નાગલી, સીસમ. ને ઇમારતી લાકડા થાય છે. એમાં રૂમલા, આછાવણી, ને ગોડથલ મોટાં ગામ છે. ખરેશ, ચોરંગા, પાર, કોલક, ને દમણુગંગા નદી છે. વલસાડ રોડનથી અહીં સુધી ૧૮ માઈલની પાકી સડક છે.

હાંગનો મુલક. પ્રથમ આ ભાગ ખાનદેશ એજન્સિમાં હતો,

પરંતુ હાલમાં તેને સુરતના કલેક્ટરના ઉપરીપણા નીચે સુરત એજન્સિમાં ગણ્યો છે. તે વાંસદા અને ધરમપુરના રાજ્યની લગભગ છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૬૬૦ ચો. માઇલ છે. તે ખંભાતના રાજ્યથી લગભગ ૧૧૧ ગણું વધારે છે. તેમ વસ્તી ૩૩૦૦૦ માણસની છે, તે ખંભાતના રાજ્યથી ૬ કરતાં પણ સહેજ ઓછી છે. એના ઉપર બીલ સરકારનો અમલ છે. તેમાં પર્વતો ને ખીણો તેમ જંગલો પુષ્કળ છે. તેથી કરીને નિપજમાં સાગ, થોડું અનાજ ને ઘટાટા થાય છે. ખીજા ભાગ કરતાં ગુજરાત જોડે વેહેવારનો સંબંધ વધારે હોવાથી ગુજરાતીઓની વસ્તી વિશેષ છે. તેમાં ગુજરાતી, મરાઠી, ને હિંદુસ્તાની ત્રણ ભાષા બોલાય છે.

ગાયકવાડનું રાજ્ય.

આખા મુંબઇ ઈલાકામાં આ મોટામાં મોટું દેશી રાજ્ય છે. આ રાજ્ય એક જથે નથી, પરંતુ વીખરાતું છે. મુખ્ય ભાગ ખેડા, રેવાકાંઠા, પંચમહાલ ને ભરૂચની વચ્ચે છે. તેમાં રાજ્યધાનીનું મોટું શહેર વડોદરા છે. ખીજો ભાગ મહીકાંઠા, પાલનપુર, અમદાવાદ ને કાઠિયાવાડની વચ્ચે છે. તેને કડી પ્રાંત કહે છે. ત્રીજો ભાગ કાઠિયાવાડમાં છે તેને અમરેલી પ્રાંત કહે છે. ને ચોથો ભાગ સુરત જીલ્લામાં છે તેને નવસારી પ્રાંત કહે છે. એમાં ૮૨૨૬ ચો. માઇલ જમીન છે, ને ૨૦ લાખ માણસની વસ્તી છે, ને ૧૧ કરોડ રૂ. ની ઉપજ છે.

આ રાજ્ય મુંબાઇ સરકારની દેખરેખમાં નથી પરંતુ હિંદુસ્તાનના ઉપરી વાઇસરાયની સત્તા નીચે છે. તેમના તરફથી એક રેસિડેન્ટ લશ્કર રાખી રહે છે.

નદી. વિશ્વામિત્રી ને સરસ્વતી.

વિશ્વામિત્રી. પાવાગદના ડુંગરમાંથી નીકળી હાદરને મળે છે. તેના ઉપર વડોદરા છે.

સરસ્વતી. શિરોહીના ડુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણમાં જાય છે. તેના ઉપર દાંતા, સિદ્ધપુર, ને પાટણ છે.

બેટ. દારકા ને શંખોદાર.

નિકાશ. વડોદરા પ્રાંતમાં ૩ ને તમાકુ, કડી પ્રાંતમાં, અજશી, તેલ, ખીયાં ને અશીણુ, અમરેલીમાં ૩, ને નવસારીમાં શેરડી, અનાર, ફણસ વગેરે મેવો થાય છે.

લશ્કરની છાવણી. વડોદરા.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—સિદ્ધપુર ને દારકાં.

રાજ્ય સરત્તા. તમામ સરત્તા રાજના કમળમાં છે. તે જાતે ગાય-કવાડ જાતના મરાઠા છે. હાલના રાજનું નામ સયાજીરાવ છે. તેમને સેના ખાસખેલ શમશેર બહાદુરનો ઇલકામ છે. તેમના હાથ નીચે દીવાન છે. દીવાનના હાથ નીચે સરસુખો હોય છે. તેમના હાથ નીચે દરેક પ્રાંતમાં અઠેક સુખો હોય છે. સુખાના હાથ નીચે વહીવટદાર હોય છે, ને તેમના હાથ નીચે મુખી, તલાટી છે. તમામ વ્યવસ્થા અંગ્રેજી પદ્ધતિ પ્રમાણે છે. પરંતુ નામમાં ફેર છે. આપણે અહીં મામલતદાર કહે છે તેને ગાયકવાડમાં વહીવટદાર કહે છે. તેમ કલેક્ટરને બદલે સુખા છે, ને કમિશનરને બદલે સરસુખા છે. મહારાજા વિદ્વાન હોવાથી રાજ પદ્ધતિ સુધરેલી રીત પ્રમાણે ચાલે છે, ને તેથી રૈયતને ધણું સુખ મળે છે. કેળવણી ફરજિયાતને મફત કરી છે. તેથી નાનામાં નાના ગામમાં પશુ નિશાળ છે. મોટાં શહેરોમાં અદ્વતા દરજ્જાની સ્કુલો તેમ હાઈસ્કુલો છે ને વડોદરામાં તો કૉલેજો, ઉદ્યોગ શાળાઓ, ડ્રેઈંગ શાળાઓ વગેરે છે. ડીરપેન્સરી ને હોસ્પિતાલો પણ ધણું ગામોમાં છે.

પ્રાંત. વડોદરા, કડી, અમરેલી, નવસારી.

વડોદરા. (૯૪૭૦૦) ગાયકવાડી રાજ્યનું મુખ્ય શહેર, વિશ્વામિત્રી નદી ઉપર છે. મહારાજા અહીં રહે છે. તેમાં મોતીઆગ, મસ્તુઆગ, નજરઆગ, કામાડીઆગ, (આ આગમાં ઘણા જુદી જુદી જાતનાં જાનવર તેમ સંગ્રહસ્થાન છે.) લક્ષ્મિવિલાસ મહેલ વગેરે જેવા લાયક છે. આખા ગુજરાત પ્રાંતમાં આ શહેરમાં ઘોડાની ટ્રામ ચાલે છે. આ મોટું સ્ટેશન છે. અહીંથી એક ફાંટો ગોધરા ઉપર થઇ રતલામ થઇ દીક્ષી જાય છે. શહેરમાં પીવાનું પાણી ખૂં પાડવા માટે પાવાગઢના ડુંગર નજીક **આજવાનું** મોટું ૧૨ મૈલ દૂરનું તળાવ અધાવી તેમાંથી નળ મૂકી આખા શહેરમાં તે વડે પાણી આપે છે. ગામની વચ્ચે સુરસાગરનું મોટું તળાવ છે, તેની પાસે ન્યાયમંદિર જેવા લાયક છે. ગામની પૂર્વે પાણીના દરવાજે પણ મોટું તળાવ છે. ત્યાં આગળ જનાવરની સાડમારીનો અખાડો છે. સ્ટેશનથી થોડે દુર ડફીન હોસ્પિટાલ, તેમજ કોલેજનાં મકાન પણ જેવા જેવાં છે. ગામની વચ્ચેવચ્ચ માંડવી છે તેમાં ચાર બાજુ ચાર દરવાજા છે. તેના ઉપર મોટું ધડીઆલ છે. તે બધા શહેરમાં સંલગાય છે. એમાં ઉમોઇ અને પેટલાદ મોટાં ગામ છે.

હમોઈ. (૧૪૦૦૦) વડોદરાથી ૧૮ માઇલ દુર છે. તેમાં સિદ્ધરાજના વખતનો જુનો કિલ્લો જેવા લાયક છે. વડોદરાથી એક ગાડી ઉપડી ઉમોઇ થઇ, ચાંદોદ જાય છે, ને પાછી તેજ ગાડી, વડોદરા આગળ વિશ્વામિત્રીના સ્ટેશને થઇ, પાદરા થઇ મેસરરોડ જાય છે. પાદરામાં શાકભાજી ઘણાં થાય છે. બીજો એક ફાંટો મીઆંગામથી નીકળી ઉમોઇ થઇ સંખેડા બાધરપુર જાય છે. ચાંદોદ નર્મદા નદીના ઉપર જનાનું ટેકાણું છે. તેનું બીજું નામ રેવાજી છે. ત્યાં તેમજ

તેની સામે નદીને કાંઠે કર્નાલી ગામ છે ત્યાં પણ પુષ્કળ દેરાં છે.

પેટલાદ. (૧૫૧૫૯) આશુદ સ્ટેશનથી ખંભાત જતાં આવે છે. અહીં તમાકુનો પાક ધણો થાય છે અને આગુખાગુ આ રાજ્યના ધર્મજ, વીરસદ, સોજિત્રા, રંગપોર વગેરે મોટાં ગામ આવેલાં હોવાથી અહીં ધણો સારો વેપાર ચાલે છે.

કઢી. (૧૩૦૦૦) આ પ્રાંતની હવા સારી ગણાય છે. આ પ્રાંતના બળદ સરસ ગણાય છે. આ પ્રાંતમાં સિદ્ધપુર, પાટણ, મેસાણા, વડનગર, વીસનગર, બહુચરાજી, ઉંજા, એ મોટાં શહેરો છે.

સિદ્ધપુર. (૧૬૧૮૭) એ સરસ્વતીના કાંઠાપર જત્રાનું ધામ છે. માતૃશ્રાદ્ધ અહીં કરે છે. મગરાજ ચોલાંકીએ બંધાવેલું રૂદ્રમહાલનું દેરું આ ગામમાં છે.

પાટણ. (૩૧૦૦૦) આ શહેર ઇ. સ. ૭૪૬ માં વનરાજે બંધાવ્યું હતું. પ્રથમ તે ઘણું પ્રખ્યાત હતું. હજુ પણ અહીં વનરાજની મૂર્તિને સિદ્ધરાજનું સહસ્ત્રલીંગ તખાવ છે; અહીંનાં પટોળાં, સુડીઓ, તરવાર, તે માટીના વાસણ વખણાય છે.

ઉંજા. કડવા કણુખીઓની કુળદેવીનું સ્થાનક છે.

વડનગર. નાગર આલિયોનું મૂળ ગામ ઘણું જૂનું છે.

બહુચરાજી. ઝીંઝુવાડા પાસે પંચાસર નજીક બહુચરામાતનું દેરું છે, ત્યાંના આગુખાગુના ભાગને ચુંવાલ કહે છે.

અમરેલી. (૧૭૭૯૩) આ પ્રાંત કાઠિયાવાડની હદમાં છે. એમાં અમરેલી તે ઓખામંડળ છે. ઓખામંડળમાં દ્વારકા (૪૦૦૦) જત્રાનું ઠેકાણું છે. પ્રથમ દ્વારકામાં જાદવો રાજ્ય કરતા હતા. અહીં રણછોડજીની મૂર્તિ હતી તે સાતસો વર્ષ ઉપર બોડાણો કરીને ભક્ત હતો તેણે ઉપાડી લઈ જઈ ડાકરમાં તેની સ્થાપના કરી છે. દ્વારકાની

પાસે બેઠ છે. ત્યાં જનાર પાસેથી સરકાર કર લે છે. ઝોખામંડળમાં વાઘેર લોકોની વસ્તી છે. અમરેલી પ્રાંતમાં મોટું ગામ ધારો છે. બીજું મોટું ગામ કોહીનેર છે.

નવસારી. (૨૧૦૦૦) આ પ્રાંતમાં વજ્રાવી, ગણદેવી, બલે-શ્વર, ને તેલારી મોટાં ગામ છે. બધાં ગામ સુરત જીલ્લાની નજીક છે. નવસારીમાં પારસી લોકોની વસ્તી વિશેષ છે. અહીંની હવા સારી છે. આ પ્રાંતના સુખાસાહેબ અહીં રહે છે. ગણદેવી (૧૧૦૦૦) ગામમાં ગોળ સારો ને ઘણો થાય છે.

આ રાજ્યનું વજ્રપુર તરાફ કરીને ગામ ખાનદેશ જીલ્લામાં છે.

ખંભાતનું રાજ્ય.

ચતુરદિશા. ઉત્તરે ને પૂર્વે ખેડા જીલ્લો, અમિખૂણામાં ગાય-વાડનો મુલક, દક્ષિણે મહીનદી ને ખંભાતનો અખાત, પશ્ચિમે સાગર-મતી નદી ને અમદાવાદ જીલ્લો છે.

ક્ષેત્રફળ. આ રાજ્યમાં ૩૫૦ ચો. મા. જમીન ને પોણા લાખ માણસની વસ્તી છે, ને ૭ લાખ રૂ. ની ઉપજ છે.

નદીઓ. મહી ને સાગરમતી.

મહી. માળવાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર લુણાવાડા, વાસદ, પાળી ને ખંભાત છે.

સાગરમતી. એ અરવલીના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે, તેના ઉપર અમદાવાદ ને સાદરા છે.

ખંદર. ખંભાયત.

જાત્રાનું ઠેકાણું. ખંભાયત, જૈન લોકોનું ચિંતામણીનું પ્રખ્યાત દેરું છે. નિકાશ ઘઉં, બાજરી, જર, ડાંગર, કઠોળ, કપાસ, તેલ, દીવેલી, અળશી, તમાકુ, વગેરે પાકે છે.

જાનવર, હરણુ, રેઝ, શિયાળ, ગાહર વગેરે.

સંભાલસ. (૨૭૨૦૦) આ રાજ્યધાનીનું પુરાતનાં શહેર મહી નદીના કાંઠાપર છે. નજીકમાં દરિયો છે તેને ખંખાયતનો અખાત કહે છે આ રેલવે સ્ટેશન છે. અહીંથી ગાડી ઉપડીને આણંદ જાય છે. અહીંના રાજાને નવાખ કહે છે. તે શિયા જાતના મુગલ છે. તેમને હિંદ હાઇનેસનો ખિતાબ છે. અહીં એક હાઇસ્કૂલ છે. જૈન લોકોના પ્રાચીન દેરાંને લીધે તે લોકોને જાત્રાનું સ્થાન છે, અહીં જૈન લોકોના ધર્મના પુસ્તકોનો મોટો મંડાર છે, અહીંના વેપારી રાજપીપણામાંથી અકીક લાવી તેના તરેહવાર જાત જાતના રૂપ બનાવી દુર પરદેશ મોકલે છે. હાથના વથાટનું કાળું કાપડ ને શેત્રંજી પણ દેશાવર જાય છે, અહીંની મુત્રફેણી, ગાંગડી ને હળવાસન વખણાય છે ને તે પરદેશ જાહુ જાય છે છે. અહીંના આરાના ભાગમાં કપાસ વધુ પાકતો હોવાથી કપાસ પીલવાનાં ૪ કારખાનાં છે, તેમ એક મીલ પણ છે. આ રાજ્ય ઉપર ખેડા જિલ્લાના કલેક્ટર સાહેબ દેખરેખ રાખે છે. પ્રથમ આ મોટું બંદર હતું, પણ દરિયો પુરાઇ જવાથી વહાણો નજીક આવી શકતા નથી. હાલમાં તેને સુધરાવે છે, ને સ્ટીમરો આવી શકે તેમ ખોદાણ કરી સ્ટીમરો લાવવાની ઝાઝવણુ ચાલે છે. આ રાજ્યનાં મોટાં ગામ તારાપુર ને ઉંદેલ છે.

જવાર સંસ્થાન.

જવાર. આ સંસ્થાનની આજુબાજુ થાણા જીલ્લો છે તેથી અને તે થાણા જિલ્લાના કલેક્ટરના ઉપરીપણા નીચે હોવાથી આને પણ ગુજરાત પ્રાંતમાં ગણ્યું છે. પહેલાં તે મધ્યવિભાગના કેાકણ પ્રાંતમાં હતું. એનું ક્ષેત્રફળ ૩૧૦ ચો. માઇલ છે. તે ખંખાતના રાજ્યથી થોડુંક

ઓછું છે તેમ વસ્તી અડધા લાખની છે તે ખંભાતના રાજ્યથી કુદ છે. ને ઉપજ ૧૧૧ લાખ રા. ની છે. અહીંયાં રાજ્ય જતે કોળી છે. અહીંના મુલક જંગલવાળો ને પહાડવાળો છે. તેમાં સાગવાન, થોડું અનાજ કઠોળ, ડાંગર, તલ વગેરે પાકે છે.

સંક્ષિપ્ત વર્ણન.

ગુજરાત પ્રાંતની નદીઓ. મહી, નર્મદા, સાયરમતી, તાપી, બનાસ, સરસ્વતી, ભાદર, મચ્છુ, શેત્રુંજી, વિશ્વામીત્રી, કીમ, મીઠોળા, વાત્રક, શેદી, ખારી, હાથમતી, પાર, કોલક, દમણગંગા વગેરે.

ખંભાતના અખાતને મળનારી નદીઓ. મહી, સાયરમતી, નર્મદા, શેત્રુંજી,

અરબી સમુદ્રને મળનારી નદીઓ. તાપી, ભાદર,

કચ્છના રણમાં જનારી નદીઓ. બનાસ, સરસ્વતી, મચ્છુ.

પર્વતો. ગિર, ગિરનાર, શેત્રુંજી, બર્ડા, મદાવન, પાવાગઢ, આયુ, રાજપીપળા.

જનના ઠેકાણાં. ડાકોર, વડતાલ, શુક્લતીર્થ, સોમનાથપટ્ટણ, દારકા, ખેડબહા, શામળાજી, બહુચરાજી, કાળકાજી ને સિદ્ધપુર. જૈન લોકોનાં:-પાલીતાણા. ગિરનાર, આયુ, ખંભાત. પારસીનું:-ઉદવાડા.

ખંદરો. દારકા, પોરબંદર, નવીબંદર, વેરાવળ, માંમરોળ, જાફરાબાદ, ભાવનગર, મહુવા, ઘોઘા, ઘોજેરા, ખંભાત. ટંકરીઆ, ભરૂચ, સુરત, વલસાડ, નવાનગર ને વવાણીઆ.

હુવા ખાવાની જગ્યા. કુમસ, ગોપનાથ ને આયુ.

લશ્કરની છાવણીઓ. અમદાવાદ, રાજકોટ, વઢવાણ ડીસા, ને વડોદરા.

દ્વીપકલ્પ. કાઠિયાવાડ.

બેટ. દારકા, દીવ, પીરમ, શંખોદ્ધાર, ગોપનાથ ધતુરીઆ ને કાસવા.
નહેર. હાથમતીની ને ખારીની.

ઉના પાણીના કુંડ. ગોધરામાં ડુવા, કપડવંજમાં લસુંદ્રા, વાંસદા
રોટમાં દેવકીઉનાઈ ને ગિરના કુંગરમાં તુલશીસ્થામ.

તળાવ. નખી, નળ, મુનસર, ગંગાસર, સુદર્શન, છામ, ગોધ-
રેક, ચંદોલા. કાંકરીક ને નારેસર મુખ્ય છે.

ઉત્તરમાંથી દક્ષિણમાં જનારી નદીઓ. મહી, સાપ્તરમતી,
શેઠી, વાત્રક, ભાદર, વિશ્વામિત્રી,

દક્ષિણમાંથી ઉત્તરમાં જનારી નદીઓ. મચ્છુ.

પૂર્વમાંથી પશ્ચિમમાં જનારી નદી. તાપી, નર્મદા, બનાસ,
સરસ્વતી, છેલી બે નદીઓ પ્રથમ ઉત્તરમાંથી દક્ષિણમાં થઈ પછી
પશ્ચિમ તરફ જાય છે.

પશ્ચિમમાંથી પૂર્વમાં જનારી નદીઓ. શેત્રુંજી.

કૈસરેહિંદ તરફથી ગુજરાત પ્રાંતનાં મોટાં મોટાં રાજ્યોને બાદ-
શાહી વાવટો મળ્યો છે તે નીચે પ્રમાણે:—

ગાયકવાડ	પાલીતાણા	પાલનપુર	વાડાસીનોર
જૂનાગઢ	ધ્રોળ	રાધનપુર	સુથ
જામનગર	લીંબડી	પ્રડર	ધરમપુર
ભાવનગર	રાજકોટ	રાજપીપળા	વાંસદા
ધ્રાંગધ્રા	ગોંડળ	છોટાઉદેપુર	સચીન
મોરબી	વઢવાણ	દેવગઢબારીઆ	ખંભાત
વાંકાનેર	પોરબંદર	લુણાવાડા	

ગુજરાત પ્રાંતની નજીક કચ્છ પ્રાંત છે ત્યાંના રાજ્યને પણ આ
વાવટો મળેલો છે.

સૃષ્ટીજ્ઞાન કે પદાર્થપાઠ.

ધોરણ ત્રીજું.

પાઠ ૧ લો. પાણી અને તેના ઉપયોગ.

સાધન—કાચનો પ્યાસો, તપેલી ઢાંકણ સાથે, પાણી, અરક, દેવતા સાથે સંબંધી વગેરે.

સ. પાણી ક્યાંથી આવે છે ?

જ. આકાશમાંથી વરસાદ રૂપે પડે છે.

સ. આકાશમાં પાણી ક્યાંથી આવે છે ?

જ. પૃથ્વી ઉપરનાં નદી, તળાવ, અને સમુદ્રનાં પાણીની સૂરજના તાપે તપીને વરાળ બને છે તે ઉચે આકાશમાં જાય છે ત્યાં તેના વાદળો બંધાઈને વરસાદ રૂપે નીચે પડે છે.

સ. વરસાદ વરસવાથી શું શું ફેરફાર થાય છે ?

જ. ખેતરમાં ખેડૂત લોકો જમીનને ખેડીને પોચી કરે છે તે માટે વાવે છે. તેથી અનાજ વગેરે પાકે છે રસ્તાઓ ધોવાઈને સાફ થાય છે. નદી નાળાં તળાવ વગેરેમાં પાણી ભરાઈ જાય છે.

સ. પાણીનો સમાસ કેમ થાય છે ?

જ. તળાવો ભરાઈ જાય છે. નદીઓ ભરાઈ જાય છે તે તેમાંથી નીચાણ બણી પાણી વહી, સમુદ્રમાં તે પાણી જાય છે ઢેટલુંક પાણી જમીનની અંદર ઉતરી જાય છે (જ્યારે આપણે કુવા ખોદીએ છીએ ત્યારે ઝરણુ રૂપે તેમાં પાણી આવે છે તે જમીન નીચે ઉતરેલું પાણી છે).

સ. વરાળ કેને કહે છે ?

જ. પાણીની તપેલી ચૂલા ઉપર મૂકી હોય ત્યારે તેમાંથી ધુમાડા જેવું નીકળે છે. ને ઉંચે ચઢે છે તે વરાળ કહેવાય છે.

સ. વરાળને ઠંડી લાગવાથી શું થાય છે ?

જ. પાણી થાય છે ને તેનાં જુદા જુદા રૂપ બને છે.

સ. વરાળ ને ઠંડી લાગવાથી તેના જુદા જુદા રૂપ બને છે તે સમજાવો ?

કરા—કોઈ વખતે આકાશમાંથી લપોટીઓ જેવડા પાણીનાં ઢેફાં પડે છે તેને કરા કહે છે. આકાશમાં વરાળને ઠંડક લાગવાથી પાણી બધાઈ જાય છે ને નીચે પડે છે તેને કરા કહે છે. તે મ્હોમાં રાખ્યા હોય તો બહુ ઠંડા લાગે છે ને ઓગળી જાય છે.

બરફ. એજ કરાને વધારે ઠંડક લાગે ને મોટા ચોસલા જેવા બધાઈને નીચે પડે તેને બરફ કહે છે. ઠંડા મુઝકોમાં બરફ બહુ વાર પડે છે. બહુ મોટા ચોસલા પડે છે ત્યારે માણસોને દાબી દે છે. ને કેટલીકવાર બરફના તોફાનમાં માણસો, ઢોરા વગેરે મરી પણ જાય છે. તે તાપથી પીગળી જાય છે.

ઉનાળામાં જે બરફ આપણે ખાઈએ છીએ તે બનાવટી છે. પાણીને સંચાની મદદથી ઠંડક આપે છે. તેથી પાણીના ગટ્ટા બધાય છે તે બરફ તરીકે વેચાય છે.

હીમ. કેટલીક વખત વરાળ એકદમ કઠણ થવાને બદલે ધીમે ધીમે બધાય છે અને તેમાંથી ૩ જેવી સફેદ પોચી કરચો નીચે પડે છે તેને હીમ પડ્યું કહે છે તે વખતે તમામ જમીન-ગ્રાડ વગેરે ઘોળું ઘોળું દેખાય છે. હીમ પડવાથી ઘણા કુમળા છોડ ખેતરમાં હોય છે તે બળી જાય છે. ને તેથી પાકને બહુ નુકસાન થાય છે.

ઝાકળ. વરાળ ઉંચે ચઢતાં ચઢતાં કેટલીકવાર ઝાડનાં પાંદડાં કે
કે ઘાસ ઉપર તે ઠરી જાય છે ને તેના પાણીનાં ટીપાં બધાયલા જોવામાં
આવે છે તેને ઝાકળ કહે છે.

ધુમસ. વરાળ ધુણી રૂપે જ્યારે આપણને દેખાય છે તે વખતે
આપણી આબુબાબુ તેમ ઉંચે જ્યાં જોઈએ ત્યાં ધુણી જ ધુણી દેખાય
છે તેને ધુમસ વરસી કહે છે.

સ. પાણીના કયા કયા રૂપ બને છે ?

જ. કરા-ગરફ-હીમ-ઝાકળ ને ધુમસ વગેરે રૂપ બને છે.

સ. પાણીનો ઉપયોગ શો ?

જ. પીવાના કામમાં ઘણું આવે છે. હરેક પ્રાણીને ઉપયોગી સાધન
તરીકે તે છે. તે ન મળે તો કંઈ સુકાઈ જાય છે, ને વખતે મોત પણ
થાય છે. ખેતરોમાં પાણી વરસાદ રૂપે આવવાથી ખેતી થાય છે. ને
તેનાથી ધાન્યને ઘાસ ચારો પાકે છે.

નહાવા ધોવા માટે તેની ઘણી જરૂર છે. નહાવા ધોવાને પુરતું
પાણી ન મળે તો લુગડાં તથા શરીર મેલાં રહે છે શરીર મેલું રહેવાથી
અનેક જાતના રોગ થાય છે.

સ. સમુદ્રના પાણીનો શું ઉપયોગ છે ?

જ. સમુદ્રના ખારા પાણીથી-મીઠું પકવે છે. તે બધાના અપમાં
આવે છે તેના ઉપર વહાણો ચાલે છે. તેથી એક દેશનો માલ બીજા
દેશમાં સહેલાઈથી લઈ જવાય છે.

સ. નદીના પાણીનો ઉપયોગ શો ?

જ. નદીનું પાણી ડુંગર ઉપરથી આવે છે તે પાણી પીવાના,
નાહવાને ધોવાના અપમાં આવે છે. કેટલીક મોટી મોટી નદીઓમાંથી
નહેરો ખોદેલી હોય છે તે નહેરો વાટે ખેતરોમાં પાણી લે છે. ને તેનાથી

અનાજ, ધાસ વગેરે પકવે છે. કેટલીક મોટી નદીઓમાં નાના વહાણ ચાલે છે તેથી એક ગામનો માલ બીજે ગામ લઈ જવાય છે. નદી જ્યાંથી નીકળે છે તેને મૂળ કહે છે. ને તે જ્યાં આગળ દરિયામાં મળે છે તેને મુખ કહે છે.

પાઠ ૨ જો દેવતા

સાધન—દેવતા, આગીઓ કાચ, ચક્રમક, ૩. મીણમત્તી, દીવાસળી, કાચનો પ્યાલો વગેરે.

સ. દેવતા શું છે ?

જ. લાકડાં-છાણાં કે અડાયાંને સળગાવવાથી તે સળગે છે તેને દેવતા કહે છે.

સ. દેવતા કેમ સળગાવે છે ?

જ. ચીથડું કે ૩ ને તેલ કે દીવેલમાં બોળી પ્રથમ તેને દીવાસળીથી સળગાવે છે ને પછી તેનાથી લાકડાં છાણાં અડાયાં કે કોલસા સળગાવે છે તે સળગે છે તેને દેવતા કહે છે.

સ. દીવાસળી નહોતી ત્યારે દેવતા કેમ પાડતા હશે ?

જ. ચક્રમકના પથ્થરથી; ચક્રમકના પથ્થરને મજબૂત સાથે ધસવાથી માંહેથી તણુખા પડે છે. તેની નીચે ૩ રાખવાથી તણુખા ૩માં પડેને તે ૩ સળગે તેનાથી પછી કોયલા, અડાયા, -છાણા વગેરે સળગાવાય છે.

સ. દેવતાને સળગતો (જીવતો) રહેવાને શાની જરૂર છે ?

જ. જેમ-માણસને જીવતા રહેવાને હવાની જરૂર છે તેમ દેવતાને સળગતો રહેવાને હવાની જરૂર છે.

સ. દેવતા શાથી હોલવાઈ જાય છે ?

જ. હવા વગર તેના ઉપર પાણી રેડવાથી કે ધૂળ નાંખવાથી.

દેવતાના અંગારા ઉપર એક વાસણ ઢાંકીશું તો માંહેનો દેવતા હોલવાઈ જશે, કારણ કે તેને હવા મળતી હતી, તે બંધ થઈ તેથી અંગારા ઠરી જાય છે ને પુઝાઈ જાય છે.

સ. દેવતા સિવાય બીજું તેની જાતનું શું છે ?

જ. દીવો.

સ. દીવો શેનો શેનો થાય છે ?

જ. દીવેલનો, તેલનો, ધીનો, મીણબત્તીનો, કાપરેલનો, ને ગ્લાસ-તેલનો-ગ્લાસતેલનો એકદમ બડકો થાય છે માટે તેનો દીવો કોઢીયામાં કે ગ્લાસમાં બળતો નથી પણ બંધીઆર વાસણમાં રાખી તેને બાગે છે બાકીની ચીજો કોઢીયામાં કે ખુલ્લી ચીજોમાં બળી શકે છે.

સ. દીવો સળગતો રહેવાને શાની જરૂર છે ?

જ. હવાની જરૂર છે. દાખલા તરીકે એક કચની બરણીમાં દીવો મૂકીને ઉપર ઢાંકણું સજ્જડ બંધ કરવાથી જરાકવારે માંહેનો દીવો પુઝાઈ જાય છે. સખખ તેમાં હવા હતી ત્યાં સુધી તે બળ્યો; ને હવા થઈ રહી એટલે તે પુઝાઈ ગયો.

સ. દીવો અને દેવતામાં ફેર શો ?

જ. દીવો પ્રકાશ આપે છે. દેવતા તેટલો પ્રકાશ આપતો નથી થોડો થોડો આપે છે. લાકડાં, છાણાં વગેરે સળગે છે ત્યારે જમ દીવાની જ્યોત નીકળે છે તેમ તેમાંથી જ્યોત નીકળતી નથી પણ થોડી થોડીવારે બડકા થાય છે; ને બંધ પડે છે. એક સરખી જ્યોત નીકળતી નથી, તેથી દીવા જેટલો પ્રકાશ તે આપી શકતો નથી.

સ. દીવો-દેવતા શા કામમાં આવે છે ?

જ. દીવો પ્રકાશ આપે છે તેથી અંધારામાં આપણને દેખાય છે ને કામ કરીએ છીએ તે ન હોય તો અંધારામાં બહુ અડચણ પડે.

દેવતા-સંધવાના ખપમાં આવે છે. કાત્યું અનાજ ખાધ્યે તો પેટમાં દુખે, તેથી પકાવીને ખવાય છે. હાલના વખતમાં દેવતાથી તાપીને ગરમાવો લાવીએ છીએ. એ-જન ગાડી વરાળથી આલે છે, તે વરાળ દેવતાના તાપથી તપીને થાય છે. તેમ મીઠો, જીનો, સ્ટીમરો વગેરે વરાળના સાધનો દેવતાના તાપથી વરાળ થઈ આલે છે.

સ. દેવતાથી શું નુકસાન છે ?

જ. તેને સાચવે નહિ તો ફઝાય છે. તેમ કેટલીક વખત તેનાથી લુગડાં-લાકડાં-કે ધર સળગી ઉઠે છે ને આગ લાગે છે. તે બહુ નુકસાન કરે છે. માણસે લુગડા પહેરેલાં હોય ને તે સળગે છે ત્યારે કેટલીકવાર તે દાઝીને મરણ પામે છે.

જંગલમાં કેટલીક વખત ઝાડની ડાળીઓ પવનના જોરે એક બીજ સાથે ખુમ અઠડાય છે ને ધસાય છે. ત્યારે તેઓથી દેવતા ઝરે છે ને તે ઝાડને સળગાવે છે. ને પછી તે વધતાં વધતાં આખું જંગલ સળગાવી મૂકે છે.

પાઠ ૩ મીઠું.

સાધન—સિંધવ, ધસીઉમીઠું, વરાગડુ મીઠું, પાણી, હિંદુસ્તાનનો નકશો.

સ. મીઠું શા કામમાં આવે છે ?

જ. મીઠું માણસના અને ઘેરના ખાવાના કામમાં આવે છે.

સ. મીઠું ખાવાથી શું ફાયદો થાય છે ?

જ. મીઠું ખાવાથી હાડકાંને પુષ્ટિ મળે છે. લોહીને સ્વચ્છ કરે છે.

તેથી શરીર નિરોગી રહે છે.

સ. મીઠું કેમ બને છે તે જાણતા હોતો કહો ?

જ. મીઠું દરિયામાં પકવે છે. દરિયા કિનારે, કમરપુર ઉંડા ખાડા ફરી તેમાં દરિયાનું પાણી લે છે ને સૂરજના તાપે તેને સૂકવે છે દરિયાનું

પાણી ખાઈ છે તેથી તે ખાડામાં સૂકાવાથી ઉપર ઝીણી ઝીણી સફેદ પોપડી બાજે છે. તેને-ઉઝરડી લે છે તે ઘસીઉ મીઠું કહેવાય છે. મીઠું પકવવા જે ખાડા કરે છે તેને અગર કહે છે તે પકવનારને અગરીયા કહે છે; કેટલાક ફૂવાના પાણી બહુ ખારાં હોય છે તેમાંથી પણ ઉપર પ્રમાણે ખાડા કરી તેમાં તે ફૂવાનું પાણી ભરી લઈ સૂકાવે છે. તે સૂકાઈને તેના ગાંગડા બંધાય છે તેને વરાગડું મીઠું કહે છે. તે ખારાઘોડા, ઘાંગઘા, ને ઘોડાસર વગેરે ઠેકાણે થાય છે.

પંજબમાં મીઠાની મોટી મોટી ખાણો છે તેમાંથી ખોદી કાઢે છે તેને સિંધવ કહે છે. યુરોપખંડમાં પણ સિંધવની ખાણો છે. ખાવા માટે સૌથી ઉત્તમ મીઠું ઘસીઉ કહેવાય છે.

સ. મીઠાના ગુણ બોલો ?

જ. મીઠું ખરડ છે. તેના કડકાને બાંગીશું તો માંહે પાસા દેખાય છે. અપાર દર્શક છે કાચમાંથી જેમ આરપાર દેખાય છે તેમ મીઠામાંથી દેખાતું નથી માટે તે અપાર દર્શક છે સ્વાદ ખારો છે ખાવાથી સમન્નય છે. રંગે ઘોળું છે.

જાંતુને નાશ કરનાર છે.

સ. મીઠાનો ઉપયોગ સમજાવો ?

જ. ખાવાના કામમાં લે છે. અથાણામાં નાંખે છે. ગજરમાં નાંખે છે, તેથી દુર્ગંધ આવતી નથી. માણસના મુઠ્ઠાને રાખી મૂકવાની જ્યાં જરૂર હોય છે ત્યાં તેને ચીરી તેના પેટમાં ભરે છે તેથી તે કાઢતાં કે સડતાં નથી. માખણ જેવી ચીજને ઘણા દીવસ રાખી મૂકવા માટે તેમાં ભેળવે છે (મીઠા વગરની રસોઈ શીઝી લાગે છે.)

સ. ખાંડ અને મીઠાને-સરખાવો ?

જ. બન્ને ઘોળા છે તેથી ભોંયપર પડ્યા હોય તો ઓળખવા

મુશ્કેલ પડે છે બંનેના કડકા ગાંઠાં થાય છે, ને જુકો પણ થાય છે.

બંને પાણીમાં ઓગળી જાય છે.

ફક્ત સ્વાદમાંજ ફેર છે. ખાંડ ગળી લાગે છે, ને મીઠું ખાંડ લાગે છે. મીઠું શરીરને ફાયદાકારક છે. તેટલી ખાંડ ફાયદાકારક નથી. ખાંડ વધારે ખાધી હોય તો નુકસાન કરે છે.

પાઠ ૪ થી ગંધક.

સાધન—લાકડીઓ ને આમલસારો ગંધક, દેવતા, પ્યાસો, વાડકી, રંગીન ફુલ, દીવાસળી વગેરે.

સ. ગંધક શું છે ?

જ. ખાણુમાંથી નીકળે તો પીળા રંગનો પદાર્થ છે. તે ખાણુમાંથી નીકળે છે. માટે ખનિજ કહેવાય છે. તેની ખાણો નથી, પણ તાંબા સાથે મળેલો હોય છે. તેને ગાળીને જુદો પાડે છે.

સ. ગંધક શા કામમાં આવે છે ?

જ. દવાના કામમાં વપરાય છે ખસના ફાલ્લા થયા હોય તેને ગંધક ખવરાવે છે. ગંધકનો મલમ બનાવી તે ચોપડે છે પથ્થરની સાંધમાં લોઢાની પાટી મૂકી તેના ઉપર ગંધકનો રસ રેડવાથી સાંધ પુરાઈ જાય છે ને પાટી તેમ પથ્થર જોડાઈને ચોંટી જાય છે. દીવાસળીના છેડા ઉપર તે ચોપડવામાં આવે છે તેથી દીવાસળી તરત સળગે છે. ગંધકમાં ખાસ ગુણુ રંગ ઉડાડી દેવાનો છે. ગંધકનો ધુમાડો કરી તેના ઉપર ફુલ ધરી રાખીશું તો ધુમાડો ફૂલને લાગશે. અને ફૂલને ધુમાડો લાગવાથી ફૂલનો જે રંગ છે તે ઉડી જાય છે. ફૂલની માફક કાગળ, ઉન, ને રેશમી લુગડાના રંગ પણ ગંધકનો ધુમાડો ઉડાડી દે છે.

સ. ગંધકના ગુણુ વિષે જે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. ગંધક ખરડ છે. તેના કડકા ઝટ બાંગી જાય છે. કાચની

માફક તેની આરપાર દેખાતું નથી, માટે તે અપાર ક્ષૌક છે. પાણીમાં જેમ ખાંડ ઓગળી જાય છે તેમ તે ઓગળી જતો નથી. માટે ઓગળવાનો ગુણ નથી પણ દેવતા ઉપર મૂકવાથી તે પીગળી જાય છે, માટે પીગળવાનો ગુણ છે. પીગળે છે તે વખતે જેના રંગમાં ફેર પડે છે. ને તે રતાશ પડતો દેખાય છે. પાછો તે રસને ઠરવા દે છે તો મૂળ રંગ પકડે છે. કાચના પ્યાલામાં કે વાડકીમાં રાખી તેને દેવતા કે દીવા ઉપર ધરવાથી તે પીગળે છે. ને માંહેથી ધુમાડો નીકળે છે, તે લીલાશ પડતો હોય છે. જે તેને વધારે વાર તાપ ઉપર રહેવા છદ્ધએ તો તેમાંથી એકદમ તડકો થાય છે, તે આસમાની રંગનો હોય છે. ગંધકના રસના લોકો પ્યાલા બનાવે છે ને તેમાં દૂધ રેડી પીએ છે, તેથી ફાયદો થાય છે.

સ. ગંધકનો ધુમાડો કેવો હોય છે તે વિશે જાણતા હો તે કહો ?

જ. ગંધકનો ધુમાડો લીલાશ પડતો હોય છે, તેની વાસ બહુ કડક છે જેથી તેનો ધુમાડો ગળામાં જાય છે તો ઘાંટો બેસી જાય છે.

સ. ઓગળવું ને પીગળવું એમાં ફેર શો ?

જ. પાણીમાં જે વસ્તુ ગળી જાય તેને ઓગળવું કહે છે જેમકે ખાંડ-મીઠું વગેરે ને દેવતામાં જેનો રસ થઇ જાય તેને પીગળવું કહે છે. ગંધક સોનું રૂપું, તાંબુ વગેરે ધાતુઓ એ રસને ઠંડો પડવા દે તો પાછો ઠરીને અસલ રૂપ થાય છે.

પીગળ્યા પછી તેના જે જે ઘાટ કે રૂપ કરવા હોય તે થાય છે.

સ. ગંધકનો વધારે વપરાશ શેમાં થાય છે ?

જ. દીવાસળીને છેડે ઓપડવામાં તેનો બહુ ઉપયોગ થાય છે.

કારણ કે તે ઝટ સળગી ઉડે તેવો છે તેથી.

સ. ગંધક કેટલી જાતનો છે ?

જ. બે જાતનો છે. એક આમળસડો ને બીજો લાકડીઓ.

પાઠ ૫ માં પહેલદાર વસ્તુઓ.

સાધન—સાકર, ફટકડી, મીઠું, અકીકનો પથ્થર, હથોડી વગેરે.

સ. પહેલદાર વસ્તુઓ કોને કહે છે ?

જ. જે વસ્તુને ભાંગવાથી પહેલવાળા કડકા પડે તેને પહેલદાર કે પાસાદાર વસ્તુઓ કહે છે. દરેક પહેલદાર વસ્તુ એક સરખા ઘાટના પાસાદાર કડકાની બનેલી હોય છે તેને ભાંગવાથી જે પહેલદાર કડકા પડે તે બધા એક સરખા પહેલદાર હોય છે.

સ. તમે પહેલદાર કઈ કઈ વસ્તુઓ જોઈ છે ?

જ. મીઠું. ગંધક. બરફ. સાકર-ફટકડી. અકીક-હીરા. માણિક વગેરે.

સ. પહેલદાર વસ્તુઓ આંથી મળતી હશે ?

જ. કેટલીક ચીજો જેવી કે પથ્થર-ગંધક-ફટકડી વગેરે જમીન-માંથી ખાણમાંથી નીકળે છે. ને-સાકર-બરફ-મીઠું વગેરે ચીજો માણસો બનાવે છે.

સ. કાચના કડકાને પછાડીએ તો પહેલદાર ઘાટ બને કે કેમ ?

જ. કાચના કડકા એક સરખા ઘાટના થતા નથી માટે તે પહેલદાર કહેવાય નહિ.

સ. પહેલદાર વસ્તુને કેટલા પાસા હોય છે ?

જ. ઓછામાં ઓછા ૪ પાસા તો હોય તે ઉપરાંત કોઈને ૬ પાસા હોય છે ને કોઈને ૮ પાસા પણ હોય છે. નક્કી નિયમ હોતો નથી.

સ. પહેલ વિષે જે જાણતા હો તે કહો ?

જ. સોની લોકો સોના રૂપાના ધરેણા બનાવે છે તેને ટીપી ટીપી ને કે-ધસી ધસીને પાડે છે. તે શોભાયમાન દેખાય છે તેને બનાવટી પહેલકહે છે ને ઉપર જે સાકર-ગંધક વગેરેના પહેલ કલા તે કુદરતી પહેલ છે.

સ. અકીકના પથ્થર ક્યાં નીકળે છે.

જ. નાંદોદ પાસે રતનપુર આગળની જમીનમાંથી તે નીકળે છે.

સ. તેના ઘાટ કોણુ બનાવે છે ?

જ. ખંભાતમાં અકીકીયા તેને પકવી તેના જુદા જુદા ઘાટ બનાવે છે.

સ. અકીક, હીરા, માણેક વગેરે પથ્થરોને પહેલદાર શા માટે કહે છે.

જ. તે પથ્થરના કડકાને પછાડવાથી જે નાના નાના કડકા થાય છે તે પણ તેના જેવાજ (અસલના જેવાજ) પાસાદાર હોય છે તેથી તે પહેલદાર કહેવાય છે.

પાઠ ૬ ઠા. લોહું ને પોલાદ.

સાધન—લોહાની કાચી ધાતુ, બરતર-ધડતર ને પોલાદ, ધડીઆળની કમાન, ચપ્પુ, રકું, વગેરે તથા પૃથ્વીનો નકશો.

સ. લોહું એ શું છે ?

જ. એ ખાણમાંથી નીકળે છે માટે ખનિજ પદાર્થ છે.

સ. લોહું ખાણમાંથી કેવું નીકળે છે ?

જ. લોહું ખાણમાંથી નીકળે છે ત્યારે માટી, પથ્થર સાથે મળેલું હોય છે. તેના મોટા ગટ્ટા ખાણમાંથી ખોદી કાઢે છે પછી તેને બઝીમાં વાસણમાં મુકી ઉકાળે છે એટલે તેમાં રસને પથ્થર વગેરે હોય છે તેને ગાળી લઈને રસને જુદો પાડે છે તે લોહું કહેવાય છે તે લોહાને બરતર લોહું કહે છે.

સ. લોહાની જાતો વિષે જાણુતા હો તે કહે ?

જ. લોહું ત્રણ જાતનું છે. બરતર-ધડતર ને પોલાદ કે ખરું લોહું.

સ. બરતર લોહા વિષે જાણુતા હો તે કહે ?

જ. ખાણમાંથી ખોદી લાવી તેને ઉકાળી તેનો રસ થાય છે તે

બરતર લોહું કહેવાય છે તે ધાતુંજ ખરડ છે પછડાવાથી ભાંગી જાય છે. તેને માળીને તેના રસ કેટલાક બીબામાં રેડી તેના જીદ જીદ ધાટ બનાવે છે જેમકે પાણીની નળીઓ, જળીઓ, કંઠરાઓ વગેરે આકાર બનાવે છે.

સ. ઘડતર લોહા વિષે જાણ્યતા હો તે કહો ?

જ. બરતર લોહાને ભઠ્ઠીમાં ફરી ખૂબ ઉકાળી તેને ટાહું પડવા દે તેને ઘડતર લોહું કહે છે. તે નરમ થાય છે ને ઝટ પછડાવાથી ભાંગી જતું નથી. તેથી તેના વાસણો તાળા કોદાળી, પાવડા, સાંકળો, કડા-નકુચા ને ખેતીના ઓજાર વગેરે સામાન બનાવે છે.

સ. પોલાદ વિષે જાણ્યતા હો તે કહો ?

જ. ઘડતર લોહાને ફરી કોલ સાથે ખૂબ તપાવી પાણીમાં બોળે છે. ફરી પાછા એ પ્રમાણે તપાવી પાણીમાં બોળે છે એ પ્રમાણે ચાર પાંચ વખત કરવાથી લોહું ખરું થાય છે તેને પોલાદ કે ગજવેલ કે ખરું લોહું કહે છે. પોલાદની ઘણી વસ્તુઓ બને છે. જેવી કે સુતારના તમામ હથિયાર-ચાપુ-રકુ-કાનસને ઘડીઆળની કમાન તરવાર વગેરે જેટલી વાર લોહાને તપાવી પાણીમાં બોળે તેટલીવાર પાણી પાતું કહે છે જેમ વધારે વાર પાણી પાય તેમ તેની ધાર વધારે નીકળે છે. આપણા દેશના કારીગરો એ પ્રમાણે પાણી પાઈ-ચપુ-છરીઓ વગેરે સામાન બનાવે છે.

સ. લોહાનો સામાન બનાવનાર કોણ કહેવાય છે ?

જ. હુદાર.

સ. લોહાની ખાણો ક્યાં છે ?

જ. આપણા દેશમાં તેની ખાણો છે તેમ અમેરિકા ઈંગ્લાંડ જર્મની વગેરે દેશોમાં તેની ખાણો છે.

સ. લોહું આટલું બધું ઉપયોગી છે છતાં સોંધું કેમ વેચામ છે ?

જ. તે ઘણુંજ નીકળે છે. સોના રૂપા કરતાં તેની ખાણો બહુ હોવાથી તે સોંધું વેચાય છે.

સ. ગજવેલ ઓટલે શું ? ને તે કેમ બને છે ?

જ. પોલાદ કે ખંડ લોહું. મૂળ લોહું ખાણમાંથી નીકળે છે તેને ગાળે છે. ત્યારે બરતર થાય છે ફરીથી તેને તપાવી ટાઢ પાડે છે તેને ઘડતર કહે છે તેને ફરીથી દ્રાક્ષસા સાથે તપાવી પાણીમાં બોળે છે, ત્યારે પોલાદ કે ગજવેલ થાય છે. જેમ વધારે વાર એ પ્રમાણે કાલ-સામાં તપાવી પાણીમાં બોળે તેમ તે સાંડ ને કીમતી લોહું થાય છે.

સ. પાણીની નળીઓ નળ એ કયા લોહાના બને છે ?

જ. બરતર લોહાના.

સ. ખેતીના ઓગર કયા લોહાના બને છે ?

જ. ઘડતર લોહાના.

સ. સુતારના ઓગર કયા લોહાના બને છે ?

જ. ગજવેલ કે પોલાદના.

પાઠ ૭ મો. ઝાડની ઈંદ્રિયો તથા તેના કામ.

સાધન—ઝાડનું મૂળ, પાંદડા, ફુલ, ડાળી, ફળ વગેરે.

સ. ઈંદ્રિયો ઓટલે શું ?

જ. રૂપ-રંગ-રસ-ગંધ સ્વાદ વગેરે જેનાથી સમજાય છે તે ઈંદ્રિયો કહેવાય છે.

સ. માણસને કઈ કઈ ઈંદ્રિયો હોય છે. ને તે શું કામ કરે છે ?

જ. આંખ—જોવાનું કામ કરે છે.

કાન—સાંભળવાનું કામ કરે છે.

નાક—વાસ (સુગંધી વગેરે) પારખવાનું કામ કરે છે.

જીમ —સ્વાદે નાણુવાનું કામ કરે છે.

ચામડો—ટાકું—ઉનું—લીસું ખડખડું વગેરે પારખવાનું કામ કરે છે.

સ. માણસ શા વડે ઉભું રહે છે

જ. પગ વડે.

સ. માણસ પગ વડે ઉભું રહે છે તો ઝાડ શા વડે ઉભું રહેતું હશે ?

જ. મૂળ વડે.

સ. ઝાડના ભાગ વિષે નાણુતા હો તે કહો ?

જ. મૂળીઆં, થડ, પાંદડાં, ને ફળ ઝાડના ભાગ તે તેની ઈંદ્રિયો કહેવાય છે. જેમ માણસ ઈંદ્રિયો વડે જોવા—સાંભળવા—સુંઘવાનું કામ કરે છે તેમ ઝાડ પણ ઈંદ્રિયો વડે કામ કરે છે.

સ. મૂળીઆં શું શું કામ કરે છે ?

જ. મૂળ જમીનમાં ઉડે હોય છે. એમ કહેવાય છે કે ઝાડ જેટલું બહાર ઉંચું હોય તેટલું જમીનમાં નીચે હોય છે. નીચે તેના મૂળીઆં હોય છે. એ મૂળીઆમાં ઝીણાં ઝીણાં વેહ હોય છે. તે વડે તે જમીનની અંદરનો ભેજ, પાણી વગેરે ચૂસી લે છે. ને ત્યાંથી થડમાં જાય છે માટે મૂળ ખોરાક મેળવવાનું કામ કરે છે, ને ઝાડને ટકાર ઉભું રાખે છે.

સ. થડ વિષે નાણુતા હો તે કહો ?

જ. મૂળ વાટે ચૂસેલો રસ તમામ થડમાં આવે છે. તેથી થડનું પોષણ થાય છે ને ત્યાંથી પાંદડાં વગેરેમાં જાય છે. તેથી થડ જડરની માફક બધે ખોરાક (રસ) પહોંચાડવાનું કામ કરે છે.

સ. પાંદડાં વિષે નાણુતા હો તે કહો ?

જ. પાંદડાની અંદર ઝીણાં ઝીણાં છિદ્રો છે તે વાટે તે હવા લે

છે ને ઝાડમાંનો રસ જે થડમાં થઈ ડાળામાં આવે છે તેમાંથી નકામો રસ હોય તે પાંદડા બહાર કાઢી નાંખે છે. આપણે જેમ પરસેવા વાટે નકામો પદાર્થ શરીરમાંથી બહાર કાઢીએ છીએ તેમ ઝાડ પાંદડાં વાટે નકામો રસ બહાર કાઢે છે આથી પાંદડા ઝાડને તાજી હવા આપે છે ને નકામો ભાગ બહાર કાઢી નાંખે છે તેથી ઝાડનું પોષણ થાય છે.

સ. કુલ વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. કુલ ફળ ઉત્પન્ન કરવાનું કામ કરે છે. તે ફળમાં બી હોય છે તે વડે ફરીથી નવું ઝાડ ઉત્પન્ન થાય છે.

સ. ડાળીઓ વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. બધા ઝાડને ડાળી હોતી નથી કેટલાક ઝાડને હોય છે ને કેટલાક (કેળ, તાડ, નારીએળ, સોપારી) ને નથી હોતી. જેથી તે ઝાડની ઈન્દ્રિય કહેવાતી નથી. તે થડનો ભાગ છે ને તેમાં થઈને રસ પાંદડામાં જાય છે.

સ. દરેક પ્રાણીને જીવવા માટે શેની જરૂર છે ?

જ. હવા, પાણી, ખોરાક.

સ. ઝાડને જીવવા માટે શેની જરૂર છે ?

જ. હવા, પાણી, ખોરાક.

સ. ઝાડ પ્રાણીમાં (સજીવન) ગણાય કે કેમ ?

જ. ઝાડમાં જીવ છે જો જીવ ન હોય તો વધે નહિ. તે વધે છે, કરમાય છે, તેનામાં જીવ છે એમ જણાય છે. પરંતુ તે બીજા પ્રાણી જેવો નથી.

પાઠ ૮ માં ઝાડનો રસ.

સાધન—રબર, લાલગુંદર-સાબુચોખા-કપુર, વગેરે

સ. આપણે દૂધ ખાઈએ છીએ તે ક્યાંથી આવતું હશે ?

જ. ગાયને બેસો દૂધ બહુ આપે છે. જેમ ગાય બેસ દૂધ આપે

છે તેમ કેટલાંક ઝાડ પણ દૂધ આપે છે.

સ. ઝાડનું દૂધ તમે જોયું છે ?

જ. ના જી.

સ. રખડ બધાએ જોયું છે ?

જ. હા જી—રખડ એ ઝાડનું દૂધ છે—રખડના ઝાડ આપણા દેશમાં ને બીજા દેશમાં ઘણા થાય છે. તેના થડમાં કાણું કરી ત્યાં વાસણ બાંધે છે તેથી ઝાડમાંથી દૂધ (પીળાશ પડતો રસ) નીકળીને વાસણમાં પડે છે. તેને તડકે સૂકાવી દે છે એટલે તે રખડ કહેવાય છે.

સ. રખડ શા ઉપયોગમાં આવે છે તે જાણતા હો તો કહો ?

જ. રખડના કુકા-ઢીંગલી વગેરે ઘણાં રમકડાં બનાવે છે. પેન્સી-લના ઝાઘા કાઢવાના ખપમાં આવે છે તેમાં પાણી આરપાર જતું નથી તેથી તેના જોડા, તંબુ વગેરે બનાવે છે. રખડની પોલી નળીઓ, ટોટીઓ વગેરે બનાવે છે. ગાડીના પૈડાની વાટો રખડની બનાવે છે. વગેરે ઘણી ચીજો બનાવે છે.

સ. રખડના ઝાડમાંથી રસ નીકળે છે તેવો બીજા ઝાડમાંથી રસ નીકળે છે કે કેમ તે વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. બધા ઝાડમાંથી રસ નીકળે છે. કેટલાક ઝાડનો રસ અતિ ઉપયોગી છે. તે કેટલાક ઝાડનો થોડો ઉપયોગી છે.

બાવળના ઝાડમાંથી રસ ઝરે છે તે ઝાડ પર ચોટી રહે છે તે ગુંદર કહેવાય છે. તે શરીરને ફાયદો કરતો હોવાથી—લોકો શિયાળામાં ધી-સાકર સાથે તેના લાડુ કરી ખાય છે તેજ પ્રમાણે કોડી-બોરડી લીમડો વગેરેનો રસ નીકળે છે તે ગુંદર કહેવાય છે તે બાદળ જેટલો સારો થતો નથી. ગુંદર કાગળ ચોંટાડવાના કામમાં પણ આવે છે.

સ. ઝાડના રસ કેટલી જાતના છે તે વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. ઝાડના રસ ધણી જાતના થાય છે.

ઘટરસ-રસ નીકળ્યા પછી તે ઠરી જાય છે. તેના આકાર બને છે જેમકે-રખડનો રસ.

ઘટરસ-રસ નીકળ્યા પછી તે ઠરી જાય છે. પણ તેના આકાર બનતા નથી. યુંદર વગેરે.

હરે નહિ તેવો રસ-કેટલાક ઝાડમાંથી રસ નીકળે છે તે ખીલકુલ ઠરતોજ નથી, જેમકે તાડી-ખજૂરી વગેરે. તાડી ખજૂરીના રસને નીરો કહે છે તે કચી છે. પીવાથી ફેફસ યદે છે. તો પણ ધણા માણસો તેને પીએ છે.

હરે ત્યારે જુકો થાય તેવો રસ-ખરસાણી, વગેરે ઝાડમાંથી નીકળે છે તે દવાના કામમાં આવે છે.

સ. સાયુ ચોખા વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. સાયુ ચોખા ઝાડનો રસ નથી. પરંતુ ઝાડનું થડ છે આપણા દેશમાં જંગલમાં તેના ઝાડ થાય છે. તે ઝાડ મોટું થયા પછી તેને કાપી નાંખે છે ને છાલ ઉખેડી લે છે પછી થડને ખાંડીને જૂકા કરે છે. પછી તેમાં પાણી રેડી પલાળે છે તેથી કચરો વગેરે ઉપર તરી આવે છે ને જૂકાનો જાડો ભાગ નીચે ઠરે છે પછી ઉપરનો કચરો વગેરે કાઢી નાંખી જૂકાને સફ્રવે છે. તે લોટ વેચાય છે. જૂકાને પાણીમાં પલાળી ચાણણીવતી તેને ચાળે છે તેથી તેના દાણા બંધાય છે ને સફાય છે. તે સાયુચોખા કહેવાય છે.

સ. સાયુ ચોખા! ઝાડનો રસ કહેવાય કે કેમ ?

જ. સાયુ ચોખા ઝાડનો રસ નથી પરંતુ બનાવટી છે.

સ. સાયુ ચોખા શા કામમાં આવે છે ?

જ. તે જલદી પચી જાય છે તેથી માંદા માણસને ખોરાકમાં

આપે છે. તેમ અપવાસમાં લોકો તેને ખાય છે.

સ. શુંદર એ શું છે-રખડ શું છે-નીરો શું છે ?

જ. ઝાડનો રસ છે, ઝાડનો રસ છે.

સ. નીરો ક્યા ઝાડનો રસ છે ?

જ. તાડી ખજૂરી વગેરે ઝાડનો રસને નીરો કહે છે.

પાઠ ૯ મા. ધઉં તથા ધઉનો લોટ.

સાધન—ખતી શકે તો ધઉના ખેતરમાં લઈ જઈ ખતાવવું દરેક જાતના નમુના—લોટ થુળુ, મેદો, રવો વગેરે.

સ. ધઉ શું છે ?

જ. એક જાતના ધાસનું ખી.

સ. બાજરી, જીર, ડુંડામાં થાય છે તેમ-ધઉ શેમાં થાય છે ?

જ. ઉખીમાં.

સ. ધઉનો છોડ કેટલો ઉંચો થાય છે ?

જ. દોઢેક હાથ ઉંચો થાય છે.

સ. ઉખીમાં અને ડુંડામાં અનાજ ઉગે છે એ સિવાય ખીજું અનાજ શેમાં થાય છે ?

જ. શીંગામાં.

સ. શીંગામાં શું શું થાય છે ?

જ. ચણા, વટાણા, તુવેર, વાત, મગ, અડદ, ચોળા, મદ વગેરે.

સ. શીંગામાં થાય તેને શું કહે છે ?

જ. કઠોળ કહે છે.

સ. કઠોળના દાણા અને, ઉખીમાં તથા ડુંડામાં થાય છે તે અધાના દાણા તપાસો. તેમાં શું ફેર છે તે જણાવો ?

જ. ઉંમીના ઘઉં, ડાંગર, જવ. કુંડાના જર, બાજરી, મકાઈ થાય છે તે લગભગ સરખા છે કેટલાક દાણા ગોળ છે ને કેટલાક દાણા લાંબગોળ છે. ઘઉં ને ચોખ્ખાનો દાણો લાંબો છે. જર-બાજરી મકાઈનો દાણો ગોળ છે. તેમની વચમાં ફાટ નથી.

ચણુ-વાલ, અડદ, મગ વગેરેના દાણાની વચમાં ફાટ છે તેથી તેના બે ભાગ સરખા થાય છે. જર ડાંગરના તેમ થતા નથી જેને ફાટ નથી તે એકદળી કહેવાય છે ને જેને ફાટ હોય છે તે બેદળી અથવા દ્વીદળી કહેવાય છે.

સ. ઘઉંની કેટલી જાતો છે ?

જ. ધોળા, કાકા, વાજીઆ, ને પોપટીઆ.

પંજાબ બાણી જે ઘઉં થાય છે તે દાઉદખાની કહેવાય છે. સુરત ભરચમાં થાય છે તે હાંસોટી કહેવાય છે. ઉપરના અને જાતના ઘઉં પીળાશ પડતાને ચળકતા છે તેમ પોચા છે. ને દેખાવમાં ભરાઉ દેખાય છે.

કાકા ઘઉં કાઠિયાવાડમાં થાય છે તે રાતા હોય છે. વાજીઆ ઘઉં રાતાને કાળાશ પડતા હોય છે દાણો જીણા હોય છે.

પોપટીઆ ઘઉં ડાંગરના જેવા ફાતરાની આંદર હોય છે તે રંગે સફેદ છે દાણો ઘણોજ જીણા હોય છે.

સ. ઘઉંની ઉત્પત્તિ વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. ઘઉં વાવવાના ખેતરમાં ચોમાસામાં પાણી ભરી રાખે છે. બાહરના મહીનામાં તે પાણી સુકાઈ જાય ત્યારે તેને ખેડીને તેમાં ઘઉં વાવે છે ઘઉં આસો મહીનામાં વચાય છે. ને માહ કે ફાગણ મહીનામાં તૈયાર થાય છે તેનો છોડ દોકેક હાથ ઉંચો થાય છે ને તે નીચળાય છે ત્યારે તેને ઉંખી આવે છે. ને તે ઉંખીમાં ઘઉં થાય છે તે સકાય ત્યારે વાદી લઈ ખજામાં લઈ જઈ પગરવ કરી દાણા છુટા પાડે છે.

ને બાકીનો ભાગ (કુંવળ) ઘાસ વગેરે ઢોરના ખાવામાં આવે છે.

સ. ધઉં શા કામમાં આવે છે ?

જ. ધઉં પૌષ્ટિક છે જેથી ધણી લોકો તેને જુદી જુદી રીતે તેની વસ્તુઓ બનાવી ખાય છે.

ધઉંના લોટને દળીને ચાળે છે ઝીણો ભાગ તે લોટ તેમાં પાણી રેડી કણક બાંધી તેની રેટલી કે પુરી કરે છે જરાક જડો ભાગ રહે છે તેનો કંસાર કે શીરો બનાવે છે, ને ભુસુ રહે છે તે ઢોરના ખાવામાં આવે છે. કેટલાક ગરીબ માણસ તેને બાફીને ખાય છે.

ધઉંને પલાળીને કોરા કરીને પછી દળે છે ને લોટ કરે છે. તેમાં જે છેક ઝીણો લોટ નીકળે છે તે પરસુદી કહેવાય છે. તેની ધણી ચીજો લાડવા, સુત્રફણી વગેરે બનાવે છે, જરાક જડો ભાગ રહે છે તે-રવો કહેવાય છે. તેનો શીરો, પુરી, વગેરે ધણી વસ્તુઓ કરે છે. ને થુલુ કે ભુસુ રહે છે તે ઢોરને ખવરાવે છે. ધઉંમાં ગળપણુ છે તેથી પરસુદીને પાણીમાં પલાળી રહેવા દેવામાં આવે છે. તો તેમાં ખટાશ આવે છે. તેને આથો આવ્યો કહે છે. જ્યારે આથો આવે ત્યારે તેની જલેબી બનાવે છે. એકંદરે ધઉંની ધણી ચીજો બને છે.

સ. ખાવા સિવાય ધઉં બીજા શા ઉપયોગમાં આવે છે ?

જ. તેના લોટની લાડી બનાવે છે તે-કાગળ વગેરે ચોંટાડવાના કામમાં આવે છે.

તેના લોટની ખેળ બનાવે છે તે લુગડામાં ચઢાવવાના કામમાં આવે છે.

લોટની પોટીશ બનાવી તે ગુમડા ઉપર મૂકવામાં આવે છે તેથી ગુમડું ફાટી જાય છે.

પાઠ ૧૦ મો. પાંદડાંના ધાર.

સાધન—વડ, પીપળા, લીમડા-કેળ-વગેરેના પાંદડા.

સ. પાંદડાં શું કામ કરે છે ?

જ. પાંદડામાં ઝીણા ઝીણા છિદ્રો છે તે વાટે હવા લે છે અને ઝાડના રસમાં જે નકામો ભાગ હોય છે તે પાંદડા બહાર કાઢે છે.

સ. પાંદડાનો આકાર કેવો હોય છે ?

જ. કેટલાંક પાંદડા-નાનાં હોય છે કેટલાક મોટા હોય છે, કેટલાંક ગોળ હોય છે ને કેટલાંક લંબગોળ હોય છે કેટલાક ઉપરથી અણીવાળાં હોય છે કેટલાક હાથ આકારના હોય છે. જર, બાજરીના પાંદડા ધાસ જેવા લાંબા હોય છે (તે ધાસજ કહેવાય છે).

સ. તમે જુદા જુદા ઝાડના છોડના નામ ગણાવો ?

જ. આમલી, પીપળો, વડ, લીમડો, આંબો, આસોપાલવ, કેળ, ચુલામ, કમળ, અજમાનો છોડ, કુંવાર વગેરે.

સ. દરેક ઝાડના પાંદડા વિષે જાણતા હો તે કહો ?

વડનું પાંદડું. ઘાંડી આગળ સાંકડું. વચમાં પહોળું ને ટાચે અણી-પડતું છે.

પીપળાનું ગંજીફાના પાનામાંના લાલ બદામ જેવું છે: તેની નીચેના ભાગમાં ખાંચ છે ને ટાચ તે લાંબી અણીદાર છે.

બાજરીનું પાંદડું. એને ધાસનું પાંદડું કહે છે તે બહુ લાંબું છે સહેજ પહોળું છે ને તેની બંને બાજુ તરવારની ધાર જેવી છે.

આમલીનું પાંદડું ઉપરના પાંદડા કરતાં જુદી જાતનું છે તેના છુટા ભાગો એક તરફ જેવામાં આવે છે ને વચ્ચેની નસથી તે ટંગાયલા છે. કપાસના પાંદડાનો આકાર હાથના આંગળાના પાંચ ભાગ હથેલીને જેડાયલા છે, તેવી રીતે હથેલી જેવું નીચલું પાંદડું હોય છે ને

ઉપરનો આકાર આંગળા જેવો હોય છે.

લીમડાનું પાંદડું બે ત્રણ આંગળા લાંબુ ને ચોડું પહોળું હોય છે તેના ઉપર કરવતની ધાર જેવા દાંતા હોય છે.

કેળનું પાંદડું ઘણુંજ મોટું હોય છે ને વચમાં જડી નસ હોય છે તે નીચે જડી ને ઉપર જતાં પાતલી થાય છે.

કુંવારના પાંદડા જડા હોય છે ને લાંબા હોય છે. પહોળા થોડાક હોય છે.

સ. પાંદડા નાનાં મોટાં શા માટે થતા હશે ?

જ. જે ઝાડને ઘણુંજ પાણી જોઈએ છીએ તેના પાંદડા ઘણાજ મોટાં હોય છે. કારણ કે વધુ પાણી ચૂસે છે. તેમાંથી નકામો ભાગ વધારે હોય તે પાંદડા વાટે કાઢી નાંખે છે માટે જો મોટાં પાંદડા ન હોય તો તે નીકળી શકે નહિ તેમ હવા પણ વધારે લઈ શકે નહિ.

સ. નાગરવેજના પાંદડા શા કામમાં આવે છે ?

જ. તે પાન કહેવાય છે ને લોકો તેને ચુનો કાચો ચોપડી સોપારી મૂકી બીડું બનાવી ખાય છે.

સ. લીમડાનું પાંદડું શા કામમાં આવે છે ?

જ. લીમડાનું પાંદડું કડવું છે તેમ કરીઆતાનું પાંદડું કડવું છે જેથી તે ઝોસડના કામમાં આવે છે.

સ. બીજા ઝાડના પાંદડા શા કામમાં આવે છે ?

જ. કેળના પાંદડા પત્રાળીને ફેંકાણે વાપરે છે (કેળના રસથી પાંપડ બનાવે છે,) ખાખર, કમળ વગેરેના મોટા પાંદડાં હોય છે તેના પત્રાળા પડીઆ વગેરે બનાવે છે. દીવેલીના પાંદડા માથા ઉપર મૂકે છે તો કંડક વળે છે. આસોપાલવ, આંબો વગેરેના પાંદડાના તોરણ કરે છે. અજમાના પાંદડા, અળવીના પાંદડા વગેરેના ભજામાં તળીને ખાય છે.

કેટલાક ઝાડના પાંદડાં, ઢોરના ખાધામાં આવે છે, દરેક પાંદડાના આકાર જુદા જુદા છે તેમ તેમના ગુણ પણ જુદા જુદા છે અસલ પાંદડા ઝાડ ઉપરથી તોડ્યા પછી કરમાઇને સૂકાઈ જાય છે તેથી કેટલાક ઘોઠા કાગળના તેવા પાંદડા, ડુલ્લ બનાવે છે ને રમકડા બનાવી વેચે છે. તે સૂકાતા નથી માટે લાંબા વખત સુધી તેવા ને તેવા રહે છે તેથી શોભાયમાન દેખાય છે.

પાઠ ૧૧ મો જીવજંતુ.

સાધન-પતંગીયાનો નકશો-કીડી, માખ પ્રલક્ષ બતાવવી.

સ. તમે પશુના નામ દો ?

જ. ગાય, બેંસ, કુતરા, ખિલાડા, બકરા, ઘેટા, ઘોડા વગેરે.

સ. તમે પંખીના નામ દો ?

જ. કબુતર, ચકલી, પોપટ, મોર, મરઘડા, કાગડા, સમડી, વગેરે.

સ. પશુ, પંખી સિવાય તમે બીજા પ્રાણી જોયાં છે ?

જ. હાજી.

સ. કયા કયા પ્રાણી, જોયા છે તે કહો ?

જ. કીડી, મંકોડી, માંખ, બમરી, પતંગીયા. ડુલ્લ વગેરે ઝીણા જીવડાં.

સ. એવા નાના જીવડાં વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. કીડી, પતંગીયા વગેરેને શરીરના ત્રણ ભાગ હોય છે માથું, છાતી, અને જઠૂર, એવા ત્રણ ભાગ હોય છે તે બધાને સરખાં છે. કેટલાકને ચાર, બે ને છ પાંખો હોય છે. કેટલાકને પાંખો હોતી નથી, કેટલાકને મોઢાને ઠેકાણે સૂંઠ હોય છે ને કેટલાકને હોતી નથી, કેટલાકને મૂછ હોય છે ને કેટલાકને હોતી નથી, પણ અધા જીવજંતુ ને ચાર અવસ્થા ભોગવવી પડે છે.

સ. જીવજંતુની ચાર અવસ્થા જાણુતા હો તે કહો ?

જ. પ્રથમ ઈંડા હોય તે સેવાઈને માંહેથી ધ્વજ નીકળે છે. તે લાંબી તાંતણા જેવી હોય છે. તે ખીજી અવસ્થા. એ ધ્વજ પોતાના શરીરમાંથી તાંતણા કાઢી માંહે કેટલોક વખત પડી રહે છે તે ત્રીજી અવસ્થા ને એ તાંતણામાંથી બહાર નીકળે છે તે ચોથી અવસ્થા.

સ. પતંગીઆ વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. પતંગીઆ ખીજી અવસ્થામાં ધ્વજ હોય તે વખતે ખેતર-માં બહુ નુકસાન કરે છે. (પાક ખાઈ જાય છે) ચોથી અવસ્થામાં પણ તે ફુલમાં ખેસી તેનું મધ ચૂસ્યા કરે છે, ને આજસુ થઈ પડ્યા રહે છે ને બહુ મોજ માણે છે. તેને સૂંઠ હોય છે તેમ છાતીએ છ પગ હોય છે ને માથે બે મૂછો હોય છે, તે વડે એને કાંઈ અડકે તો તરત સમજી જાય છે એને ચાર પાંખો હોય છે.

સ. કીડી વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. કીડીમાં મધ માખી પેઠે ત્રણ વર્ગ હોય છે. નર-માદા ને કામ કરનારી કીડી જેને વૈતરી કીડી કહે છે. માદા ઈંડા મૂકવાનું કામ કરે છે નર અને માદા ખીજું કાંઈ કામ કરતા નથી. તેમને બન્નેને પાંખો હોય છે ઈંડાને સેવાનું કામ વૈતરા કીડીઓ કરે છે. તેને સેવે છે ને માંહેથી ધ્વજ નીકળે છે તેને પોષણ કરવાનું (ખાવાનું લાવી આપવાનું) કામ પણ વૈતરા કીડીજ કરે છે. વૈતરા કીડી બહુ મહેનતુ ને સંપીલી હોય છે. તે આખો દિવસ કામ કર કર કરે છે. ને અનાજના દાણા વગેરે લાવી પુડા બાંધી (દરમાં) તેમાં સંચી રાખે છે ને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તેમાંથી ખાય છે જો કાંઈ દુશ્મન આવે તો બધી ભેગી થઈ તેની સાથે લડે છે. જંદા (વાંદા) જેવા જંતુને તે ધસડીને લઈ જાય છે કેટલીક વખત મોટા સાપને પણ ચટકા ભરી હંકાવે છે ને મારી નાંખે છે.

કીડી કણુ સંગ્રહ કરે, જુઓ જાંતુની જાત;
વસે મળી સપે સદા, સર્વ મળી સંગાથ.

ઝાઝા નખળા લોકથી, કદી ન કરીએ વેર;
કીડી કાળા નાગનો પ્રાણુજ લે આ પેર.
બધા જીવ જાંતુમાં કીડી બહુ મહેનતુ પ્રાણી ગણાય છે.

ખાંડ ૧૨ મો. સમડીને ગીધ.

સાધન—સમડી ને ગીધનું ચિત્ર, આકાશમાં ઉડતી હોય તો તેનું
અવલોકન.

સ. તમે પંખીઓના નામ દો ?

જ. કબુતર, પોપટ, ચકલી, મોર, કાગડા. સમડી, ગીધ વગેરે.

સ. સમડી તમે જોઈ છે ?

જ. હાજી.

સ. સમડી વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. કાગડાની જાત છે પણ તેનાથી મોટી હોય છે ને રંગમાં
પણ ફેર છે. સમડીને બે પગ છે તેને છેડે ઝીણા નહોર હોય છે તે
વડે તે પોતાનો ખોરાક પકડે છે. તેની નજર બહુ લાંબે સુધી દેખાય
તેવી છે તેને બે પીછાં છે તેની વચમાં ફાટ છે. તેથી બે જુદા પડે
છે તેની ચાંચ વાંકી વળેલી છે. તેનું શરીર ધણું હલકું હોવાથી તે
ધણે ઉંચે ઉડી શકે છે. ને ઉંચેથી જમીનપર પડેલું જોઈ શકે છે તે
પોતાનું બધું દેખે કે તરત તીરની માફક નીચે ઉતરી ઝડપ મારી પગ
વડે તે પકડે છે ને ઉંચે લઈ જઈ ઝડપ પર ખેંચી ખાય છે. તે ઝડપ
પર માળા બાંધે છે. લાકડાં, ડાળાં કે કરાંડી ઝાંખરાના માળા બાંધે છે
ને માંહે ઈંડા મૂકે છે. એકી વખતે-પાંચ-છ, ઈંડા મૂકે છે. માંસ-

અનાજ વગેરે તે ખાય છે. સમડી બહુ જોરાવર ને નીડર પ્રાણી છે. માણસના હાથમાંથી પણ ખુંટ મારીને કેટલીક વખત લઈ જાય છે.

સ. ગીધ વિષે જાણુતા હો તે કહે?

જ. સમડી કરતાં ગીધ મોટું પક્ષી છે. તેની ચાંચ સમડી જેટલી વળેલી નથી. તેની ડોક લાંબી હોય છે ને ગરદન ઉપર પીછા છે. તેની નજર પણ સમડી જેવી ઝીણી છે તે ઘણે દુરથી દેખી શકે છે તેના નહોર પણ અણીદાર હોય છે તે વડે તે ખોરાક પકડે છે તેનું શરીર ઘણું ભારે છે તેથી સમડીની માફક બહુ ઉંચે ઉડી શકતું નથી તેમ ઘણે લાંબે સુધી ઉડીને જવાતું નથી તે ટાળા બંધ રહે છે. ને રખડતા જનાવર મરી જાય તેને ગામ બહાર ફેંકી દેવામાં આવે છે તેનું માંસ તે ખાય છે. ખાતી વખતે મોટા કડકાને કડકા ગળી જાય છે તે કોહેલું ને ખરાબ માંસ પણ ખાય છે.

સ. કોહેલું માંસ ગીધ ખાય છે તેથી આપણને શું લાભ થાય છે?

જ. જે તે કોહેલું ખાતાં ન હોય તો તેમાંથી દુર્ગંધ નીકળે છે. ને આગુઆગુની હવામાં તે મળે તેથી બધી હવા ખરાબ થાય ને તેનાથી માણસોમાં રોગ વગેરે ફાટી નીકળે છે. પણ ગીધ તે ખાઈ જતા હોવાથી તેવું થતું નથી. તેથી આપણને તે મોટો લાભ છે.

સ. સમડી અને ગીધને સરખાવો?

જ. સમડી અને ગીધ બન્ને એકજ વર્ગના પ્રાણી છે. બન્ને માંસ અને નાના પક્ષી જીવડાં વગેરે ખાય છે. બન્નેની નજર બહુ ટીણી છે ને ઘણે દુરથી દેખી શકે છે બન્નેને પગે ટીણા નહોર હોય છે ને બન્ને ઈંડાં મૂકે છે સમડી કરતાં ગીધનું શરીર ભારે છે તેથી તે ઉંચે ઉડી શકતું નથી. સમડી કરતાં ગીધની ડોક લાંબી છે ને તેના ઉપર પીછાં છે. બન્ને બહુ જોરાવર છે. સમડી વસ્તીમાં ઘણી વખત આવે છે—ગીધ વસ્તીમાં જવલેજ આવે છે.

પાઠ ૧૩ માં ખીસકોલી ને સસલું:

સાધન—ખીસકોલી ને સસલાનું ચિત્ર પ્રત્યક્ષથી અને તો બતાવવું.

સ. ઉંદર બધાએ જોયેલો છે તે શું તુક્સાન કરે છે તે કહો ?

જ. આપણાં લુગડાં કાતરી ખાય છે. અનાજ ખાઈ જાય છે. ને વખતે આપણને કરડી પણ જાય છે.

સ. કાતરી ખાનારા ખીજાં જનાવર કયા કયા છે ?

જ. ખીસકોલી અને સસલું એ કાતરી ખાનારા એટલે ઉંદરના વર્ગના છે.

સ. ખીસકોલી વિષે જાણુતા હો ને કહો ?

જ. હિંદુસ્તાનના બધા ગામમાં તે જોવામાં આવે છે તે ગામમાં રહે છે તેમ જંગલમાં પણ રહે છે. તેનું રહેઠાણ ઝાડોમાં વધારે હોય છે ઘરની ભીંતની બાજુમાં પણ રહે છે. છાપરાંની છતમાં પણ રહે છે. તેના શરીરનો રંગ રાખોડીયો છે. ને માંહે કાળા પટા છે તેથી સુંદર દેખાય છે. તે બોલે છે ત્યારે તેનો વલચલાટ આનંદ પમાડે તેવો હોય છે. તેને કાચરચીત્રીને વાળના ગુચ્છવાળી પુછડી હોય છે તે દોડે છે ત્યારે અને બોલે છે ત્યારે પુછડી—કમાનની માફક શરીરપર વાળી દે છે. તેને ચાર પગ છે ને પગે તીણા નહોર છે તેના કાન ઉભા છે ને તેની સાંભળવાની શક્તિ ઘણી જોરાવર છે આંખ ચળકતી ને ચપળ હોય છે તેથી જોવાની શક્તિ તેની સારી હોય છે તેથી સહેજ અવાજ થાય કે દૂરથી કાંઈ જોવામાં આવે એટલે તો ઠેકડા મારતી દોડી જાય છે.

સ. ખીસકોલી શું ખાતી હશે ?

જ. અનાજ તેમાં ગર્ભવાળાં ફળને કુમળી કુંપળો ખાય છે. તેના દાંત અણીવાળા ન હોવાથી તે માંસ ખાઈ શકતી નથી તેના દાંત પહોળા ને મજબુત છે તેથી કાતરી ખાય છે.

સ. ખીસકોલી ક્યાં માળા બાંધે છે ?

જ. ઝાડના પોલાણમાં, ધરની ખખોલમાં-છાપરાની છતમાં-પાંદડાના ઝુમખામાં પણ માળા બાંધે છે ને માંહે-બચ્ચાં મૂકે છે.

સ. સસલા વિષે જાણતાં હો તે કહો ?

જ. સસલું ખીસકોલી ને ઉંદરના કરતાં કદમાં બહુ મોટું છે તેના શરીરનો રંગ બદામી કે સફેદ હોય છે કેટલાક રાખોડી રંગના પણ હોય છે તે બહુ બીકણ છે તેમ ચંચળ છે. તેના દાંત પહોળા ને મજબુત છે. અણીવાળા નથી તેથી તે માંસ ખાઈ શકતું નથી. પણ અનાજ ફળો ગર્ભ (વચ્ચેનો ભાગ) નાના છોડની કુમળી ટીશીઓ (કુંપળો) વગેરે ખાય છે. ખીસકોલી માફક તેની-જેવાની ને સાંભળવાની શક્તિ વધારે છે તેથી જરાક ખખડાતથી ખીને ઠેકડા મારતું નાશી જાય છે. તેના પાછળના પગ લાંબા ને કૌવતવાળા છે. ને આગળના પગ ટુંકા છે. તે ઠેકડા મારી દોડી જાય છે તેની પૂછડી ઘણી ટુંકી હોય છે તેના શરીરની રૂંધાંટી-ટુંકી ઘટ ને સુંવાળી હોય છે સસલાના મોઢા ઉપર મૂછ હોય છે તેથી અંધારામાં તે રસ્તો જોળી શકે છે તે વગડામાં ઘાસના કલ્લામાં કે ઝાડીમાં રહે છે. તે અંધારૂં થતાં ખેતરમાં આવે છે ને તાગ ઉભા પાકને બહુ નુકસાન કરે છે. તેથી ખેડુત તેને પકડવા પાંજરા મૂકે છે. કે કૂતરા પાળી તેની પાસે પકડાવે છે. અથવા ઝેરની ગોળીઓ મૂકી મારી નાંખે છે.

સ. કાતરી ખાનારા પ્રાણી કયા કયા છે ?

જ. ઉંદર-ખીસકોલી ને સસલું.

સ. ત્રણેમાં મોટું કોણ છે ?

જ. સસલું.

સ. સસલું ક્યાં રહે છે ?

જ. ઘાસના કલ્લામાં કે ઝાડીમાં.

પાઠ ૧૪ મા. કૂતરો.

સાધન—કૂતરાનું ચિત્ર તેમ-પ્રત્યથી ખતાનવું.

સ. કૂતરાના વર્ગના પ્રાણીનાં નામ દો ?

જ. શિયાળ, લોકડી, વર, બિલાડી, વાઘ વગેરે.

સ. કૂતરાના શરીરના ભાગ ગણાવો ?

જ. ચાર પગ-લાંબુ મોઢું, બે કાન ને પુછડું.

સ. પુછડા વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. કૂતરાની પુછડી હમેશ વાંકી રહે છે. તેને સીધી કરવાને પથ્થર સાથે-દોરાવતી બાંધીએ ને પાછી છોડી મુકીએ એટલે હતી તેવીને તેવી વાંકી રહે છે. તેથી જે માણસ આડો ચાલતો હોય તેને કૂતરાની પુછડીની ઉપમા આપે છે. તે રાજી હોય ત્યારે પુછડી હલાવે છે ને બીએ છે ત્યારે બે પગ વચ્ચે ધાલી દે છે.

સ. કાન વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. કાન ઉભા અણીદાર હોય છે તે ઘણો ઝીણો અવાજ સાંભળી શકે છે તેમ ઘણું દૂરથી આવતો અવાજ સાંભળી શકે છે. મચ્છર વગેરે તેના કાનમાં પેસી જાય નહિ તેની ખૂબ સંભાળ રાખે છે. કેટલીક વખત કાન ફફડાવે છે.

સ. મોઢા વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. તેનું મોઢું લાંબુ છે. તે ઉપર બે નસકોરાં ને બે આંખો છે. મોઢામાં ચાર રાક્ષિની કેટલાક નાના તીણા દાંત છે તે વડે તે ખોરાક પકડે છે ને કડકા કરી ગળી જાય છે. દાઢો ન હોવાથી આવી શકાતું નથી. તેની જીભ સુંવાળી ને ચળકતી છે તેની નવાઇજેવી રીત એ છે કે આપણી માફક તેને કદી પરસેવો ફુટતો નથી પરંતુ તેને પરસેવો

થાય છે અને તે જીભ વડે અહાર કાઢે છે. કોઈ વખતે બહુ દોડીને આવે છે ત્યારે અગર બહુ તાપ હોય છે ને ખેંચેલો હોય છે તે વખતે તમે જોશો તો જણાશે કે ને પોતાની જીભ મોઢા અહાર કાઢીને હાકે છે તે વખતે જીભ વાટે પાણી નીકળે છે તે લાલ નથી પણ પરસેવો છે. તેની છાતી પહોળી હોવાથી તે જોરથી દોડી શકે છે.

સ. પગ વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. ચાર પગ છે તે લાંબા ને મજબુત છે. તે પાણીમાં તરીને સામે પાર જઈ શકે છે પગને પંજા હોય છે તેમાં આગલે પગે પાંચ ને પાછલે પગે ચાર નહોર હોય છે. પંજાની ચામડી સુંવાળી હોય છે. એ દોડે છે ત્યારે નહોર જમીનમાં ડોકાય છે. તેથી અવાજ થાય છે બિલાડી પોતાના નહોર પંજામાં ઘાલી દે છે. તેથી બિલાડીને દોડતી વખત અવાજ થતો નથી. કૂતરાના નહોર તેમ થતા નથી. તેથી અવાજ થાય છે.

સ. કૂતરાની ઉત્પત્તિ વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. કૂતરો નર છે ને કૂતરી માદા છે. તે દર વખતે પાંચ-છ બચ્ચાં અવતરે છે. તેને કુરકુરીયું કે ભોટીલું કહે છે. ઘણે ભાગે વરસમાં એકજ વખત વિયાય છે. બચ્ચાં જન્મે છે ત્યારે આંધળાં હોય છે. કૂતરી વિયાય તે વખતે તેને બહુજ ભુખ લાગે છે. તેથી તેને ખાવાનું મળે તો સાંઠે નહિં તો તરત એક બે બચ્ચાં ખાઈ જાય છે. બચ્ચાંઓ નાનાં હોય છે ત્યાં સુધી તેની બોડ આગળ કોઈને જવા દેતી નથી. જો બોડ આગળ કોઈ જાય તો તેને ભસે છે ને કરડે છે તે બોડ પડી ગયેલાં ધરના ખડેર કે ખુણામાં ફરે છે (ઉડોને લાંબો ખાડો પમવતી ખોદે છે તેને બોડ કહે છે).

સ. કૂતરાનો ખોરાક શું છે ?

જ. રાધિકા અનાજ તથા માંસ ખાય છે. (વગર કૂતરા માંસ ખાય છે.) કહેરના કૂતરાને માંસ લાગ્યેજ મળે છે. તે સંતોષી છે. ચોડું ખાવાનું મળે તો તે સંતોષ રાખે છે. વળી તે દૂધ તથા છાશ ખાય છે. ઘણા સોકા કુરકુરીઆને તથા કુતરા માંદા પડે ત્યારે દૂધ ખાય છે. હિંદુ લોકોમાં એવો રિવાજ છે કે રાધિકા અનાજમાંથી ગાયનો અને કૂતરાનો ભાગ પ્રથમ કાઢે છે (ને તેમને ખવરાવે છે) પછીથી ખાય છે.

સ. પાળેલા કૂતરા વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. ઘણા સોકા સારા દેખાવડા કૂતરાને પોતાને ઘેર રાખે છે ને પાળે છે. પોતે ખવરાવે, પીવરાવે છે. તેથી તે ખીજે કાંઈ ખાવા જતા નથી. ફક્ત ખાઈને પાળનાર ઘણીને ત્યાંજ બેસી રહે છે. તેને ત્યાં કોઈ અણુજાણ્યું માણસ આવે કે બસીને ઘણીને ચેતાવે છે, તેમ કેટલાક કૂતરાને ફળવે છે એટલે તે સાક વગેરે લઈ આવવાનું કામ કરે છે (ચિઠ્ઠી લઈ તેની ડાકે બાંધે એટલે કાછીઆને ત્યાં જઈ ઉભો રહે છે તે ચિઠ્ઠી વાંચી લખ્યા મુજબ તેની ડાકે બાંધે છે. એ પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં જતાં હોય છે ત્યાં જાય છે કૂતરા બહુ અદેખા હોય છે તેથી કૂતરા ફળીઆ બહાર જાય છે એટલે ખીજા કૂતરા તેને બસે છે ને કરડે છે. તેથી તેને ઘણા ઉપયોગમાં લઈ શકાતા નથી.

સ. બસવામાં અને રડવામાં ફેર શો ?

જ. અણુજાણ્યું માણસ દેખીને બસે છે ને કરડવા દોડે છે. બસવાનો અવાજ ઘણે દૂર સુધી સંભળાય છે, તે ફેટલીક વખત બધા દેખીને રડે છે. કૂતરું રડે તે ખોટું ચિન્હ છે, કેટલાક કહે છે કે યમના હુતને દેખી કૂતરું રડે છે તેને દિવ્ય ચક્ષુ હોવાથી તે યમહુત જોઈ શકે છે. માંદું પડ્યું હોય ત્યારે પણ તે પ્રમાણે રડે છે.

પાઠ ૧૫ એ. કુતરાની જાતના પ્રાણી.

સાધન—કુતરા, શિયાળા-વર-ના ચિત્રો. અને તો પ્રત્યક્ષથી જાણવા.

સ. કુતરાની જાતના પ્રાણી કયા કયા છે ?

જ. વર, શિયાળા, ને શોકડી.

સ. વર વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. વર ને નહાર કહે છે તે વગડામાં રહે છે અને ટોળા બધ રહે છે. એના કાન ટટાર રહે છે, ને આંખી પડતાં છે, રંગ કાબર ચીતરાં છે. આંખો મોટી છે કુતરાની પુછડી જેવી વળેલી પુછડી નથી, પરંતુ સીધી હોય છે બીજી બાજુ ખરી રીતે તે કુતરાને મળતું આવે છે. દેખાવ વિકરાળ અને બળવાન છે પરંતુ જરાક બીકણુ છે બ્યારે તેને કકડીને બૂખ લાગી હોય છે ત્યારેજ તે માણસના ઉપર હુમલો કરે છે તે વખતે તે બહુ છાતીવાળું ને વિકરાળ દેખાય છે તેનો ખોરાક લાહીને માંસનોજ છે. નાના નાના ટોળા થઇ શિકારની શોધમાં રખડે છે. તે નાના જનાવર-ઘેટા, બકરા, સસક્ષં વગેરેને મારી ખાય છે. તે ડુંગરની બખોલોમાં રહે છે.

સ. શિયાળા વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. શિયાળાના શરીરનો ધણો ભાગ કુતરાને મળતો છે. રંગમાં કેટલાક બદામીઆ ને કેટલાક કાળા રંગના હોય છે. ડાચું વધારે અણી-આળું હોય છે. પુછડીએ વાળનો જથ્થો છે. આંખો નાની, ગોળને છુરાશ પડતી હોય છે અને આંધેથી તે કુતરા જેવુંજ જણાય છે. તે દિવસે ઝાડીમાં કે બખોલમાં પડી રહે છે ને સમી સાંજે બહાર નીકળે છે ગામને પાદરે કે વખતે વસ્તીમાં પણ આવે છે. તો નાના જનાવર મરલાં, કે બકરાં ઘેટાના બચ્ચાંને પકડી લઇ જાય છે તે બહુ લુચ્ચું જનાવર છે. કેટલીક વખત વાઘ કે સિંહની પાછળ પાછળ ભ્રમતું ફરે છે, વાઘે કે

સિદ્ધે જે શિકાર પકડ્યો હોય તે ખાતા વધ્યું હોય તે તેના ગયા પછી જમને ખાય છે. તેનો અવાજ ઘણો કર્કશ હોય છે તે બહુ દૂરથી સંભળાય છે. કૂતરાથી તે ખીદુ છે તેથી જે ગામમાં કૂતરા હોય ત્યાં તેનાથી જર્ઘ શકાતું નથી તેને હડકવા આવે છે તે વખતે તે ગમે તેને કરડે છે કૂતરાને પણ હડકવા આવે છે. ને તે જમને કરડે છે, તેને પણ એવોજ હડકવા થાય છે. તેથી તે બહુ ભયંકર ગણાય છે.

સ. લોંકડી વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. લોંકડીનું ડાચું શિઆળની પેઠે તદ્દન અણીદાર છે અને કાન વરૂ જેવા છે. માથું જરા ગોળ છે. પગ નાના છે, અને પુછડી પર વાળનો ભારો છે. એની આંખ બિલાડીની આંખ જેવી છે ને માંદું ફાટ કે કાપો છે. લોંકડી શિઆળના જેટલીજ લુચ્ચી છે. પરંતુ તે શિઆળ માફક ટોળામાં રહેતી નથી. એકલીજ રહે છે. ને રાત્રે ખાવાનું શોધવા નીકળે છે તે શેરડીના વાઢમાં કે દ્રક્ષના માંડવામાં પેસી જર્ઘ બહુ નુકસાન કરે છે ને-ઉંદર, સસલાં, મરઘડાં વગેરે નાના જનાવરાને મારી ખાય છે.

સ. કૂતરાના વર્ગના પ્રાણીમાં વધારે બળવાન કોણ ?

જ. વરૂ.

સ. વરૂને વધારે બળવાન શાથી માનો છે ?

જ. તે માણસની સામા થઇ, માણસને કરડી ખાય છે તેથી.

ખીચળ જનાવર તેમ કરી શકતા નથી.

સ. બધાં પ્રાણીમાં ખંધુ કોણ કહેવાય છે ?

જ. શિઆળ.

સ. હડકવા શું હશે ને તેનાથી બચવાનો ઉપાય શું ?

જ. કૂતરા કે શિઆળના ખાધામાં ઉધક કે એવી બીજી ખરાબ

ચીજ આવે છે તેથી કરીને જનવરને મ્હોમાંથી લાજ પડે છે. ને સલ-
વલાટ થાય છે. તેથી જેને તેને અચકા બરે છે. મોટાં જનવર માથુસ
વગેરેને પણ વગર કારણે અચકાં બરે છે કરડે છે, ત્યારે તેને હડકવા
હાથો કહે છે. જેને કૂતરું કે શિઆળ કરડ્યું હોય તેને ચાંપતા ઉપાય
લેવા ને દવા કરવી. એની મોટી હોસ્પીટલ કસાવણીમાં છે (તે ઉત્તર
હિંદુસ્તાનમાં આવ્યું છે) ત્યાં મોકલી આપવો જે તેને બરાબર મટતું
નથી તો તે માણસને પણ થોડા વખત પછી તેવોજ હડકવા હાથે
છે ને થોડા વખતમાં મરી જાય છે માટે તેનાથી બહુ સાવચેત રહેવું.

પાઠ ૧૬ મો. બીલાડીની જાતના પ્રાણી.

સાધન—બિલાડી, વાઘ, સિંહના ચિત્રો. બીજી શકે તો સંગ્રહ
સ્થાનમાં તેવા પ્રાણી હોય તો ત્યાં લઈ જઈ પાઠ શીખવવો.

સ. બિલાડી કેવી જાતનું પ્રાણી છે ?

જ. હિંસક પ્રાણી છે.

સ. બિલાડીના વર્ગના બીજા હિંસક પ્રાણી તમે જાણતા હો તે કહો ?

જ. સિંહ, વાઘ, ચિત્તા, દીપડા વગેરે.

સ. બધાને એકજ વર્ગના છે એમ કહેવાનું શું કારણ ?

જ. બધાને—સરખાં ૪ પગ છે ને આગલા પગે પાંચને પાછળ
પગે ચાર મોટા નહોર હોય છે પગના પંજમાં ગાદી જેવું પોચું છે
અને તેથી નહોર માંડે બાલી દે છે ને જરૂર પડે બહાર કાઢે છે.

મ્હોમાં ચાર રાક્ષી છે ને બીજા નાના નાનાતીણા દાંત છે રાક્ષીરડે
ફાડે છે ને દાંત વડે ચાવે છે. જીભ બધાની કરકરી છે તેથી ખોરાક છોલી
શકે છે. બધાનો આકાર સરખો છે. બધાની આંખોમાં ફાટ છે. તેથી
રાત્રે અગ્નિના ગોળા જેવી તેજસ્વી દેખાય છે તેથી રાત્રે તે જોઈ શકે છે.

સ. સિંહ વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. બિલાડીને વાધ કરતાં તે ઉચો છે. પશુ ભાગે નરમાદા જોડે રહે છે. સિંહજીને કેશવાળી નથી હોતી પણ સિંહને કેશવાળી હોય છે, (સિંહની મસ્દન ઉપર જે વાળ છે તેને કેશવાળી કહે છે.)

સિંહ ફક્ત ગિરના જંગલમાં જ જોવામાં આવે છે. તે બૂખ્યો થયો હોય ત્યારે જ શિકારને પકડે છે ને-મારે છે. ધરાધને બેઠો હોય તો તેની સામું જોતો નથી. તે બહુ બચકર ને બળવાન પ્રાણી છે. અને તેથી તેને જંગલનો રાજા કહે છે તેના જેટલું બીજું કોઈ પ્રાણી બળવાન નથી તેનો રંગ બદામીયો છે, વરસાદ માટે છે ત્યારે તે બહુ રાડો પાડે છે.

સ. વાધ વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. વાધ સિંહ કરતાં લાંબો હોય છે. પશુ નીચો છે તેના શરીર પર કાળા પટા છે. રંગ બદામીયો કે ઝાંખો કાળો હોય છે. વાધ સિંહ જેટલો જોરાવર નથી. તો પણ તે બળવાન છે પણ આળસુ છે. તે ધરાધને બેઠો હોય તો પણ શિકારને દેખે છે કે પકડીને મારી નાંખે છે. તે છુપાઈ છુપાઈને શિકારને પકડે છે તે લોહીનો બહુ સ્વાદીયો છે.

સ. દીપડા કે ચિત્તા વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. દીપડા ને ચિત્તા વાધની જાત છે. દીપડા નાના હોય છે ને ચિત્તા વાધના જેટલા જ હોય છે. દીપડાના શરીર ઉપર ટુલના આકારના ચાકા હોય છે તેથી તે બહુ સુંદર દેખાય છે. ચિત્તાનો શિકાર બીજું કોઈ લેવા આવે તો જીવ જતાં સુધી તે લડે છે.

સ. બિલાડી વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. એની જાતના બધા પ્રાણીમાં તે નાનું પ્રાણી છે. તે માણસથી બીજું છે. પરંતુ બચ વખતે માણસની સામી થાય છે ને કરડે છે બાકી

બધાને મ્હોં, આંખ, નાક, પુછડી, પગ, નહોર વગેરે સર્વમાં હોય છે. શહેરમાં રહેનારા બિલાડાં કરતાં જંગલમાં રહેનાર બિલાડાં બહુ જોરા-વર છે તેને રાત્રી બિલાડાં કહે છે.

સ. એ જનાવરોનો ખોરાક કયો હશે ?

જ. બધાં માંસ ખાય છે. શહેરમાં રહેનાર બિલાડી દૂધ, દહીં, ઘી, ભાત, રોટલી વગેરે ખાય છે. બિલાડી ઉઠરને બહુ મારે છે.

સ. શિકાર કેવી રીતે પકડે છે ?

જ. જે શિકારને પકડવો હોય તેને ગળામાંથી પકડે છે. ને તીણા દાંત બેસાડે છે તેથી તરત તે મરી જાય છે.

સ. રાત્રે દીવાનું કામ તેમની કબ ઇંદ્રિ કરે છે ?

જ. આંખ રાત્રે દીવાનું કામ કરે છે. પરમેશ્વરે તેમની આંખમાં ફાડ કરેલી છે તેથી રાત્રે અમિના ગાળા જ્યો તેજસ્વી દેખાય છે તેના પ્રકાશથી તે દૂર જોઇ શકે છે ને શિકાર હોય તો ધીમે પગલે જઈ તેને પકડે છે.

સ. દીપડા ક્યાં રહે છે ?

જ. દીપડા ડુંગરમાં ને જંગલમાં રહે છે ને જતા આવતા જના-વર તેમ માણસને આંતરે છે પકડે છે ને મારી ખાય છે.

સ. વાઘની વસ્તી ક્યાં હોય છે ?

જ. હિંદુસ્તાનના બધા ડુંગરોમાં તે હોય છે.

પાઠ ૧૭ મો. માંસના લોભા અને હાડકાં.

સાધન—હાડપિંજરનું ચિત્ર.

સ. હાડપિંજર એટલે શું ?

જ. હાડકાંનો માળો—(શરીરની અંદર કઠણ પદાર્થ છે તેને હાડકું કહે છે.)

સ. હાડકાં કેને કેને હોય છે. ને કેને કેને નથી હોતાં ?

જ. માણસને અને પશુઓને હાડકાં છે તેથી તેમના શરીર કઠણ છે. પતંગીઉં, પુદું, ધ્વજ, ગોકળગાય વગેરેને હાડકાં નથી તેથી તેમનાં શરીર પોચાં છે.

સ. જેમને હાડકાં છે તે ક્યા પ્રાણી કહેવાય છે ?

જ. તે કરોડવાળાં પ્રાણી કહેવાય છે (કરોડ એટલે બરડાનો ભાગ તે ભાગમાં લાંબુ, મોટું ને સાંકળના અંદાડા જેવું મોટું હાડકું છે તેને કરોડ કહે છે.)

સ. આપણા શરીરમાં કેટલા હાડકાં હશે ?

જ. નાના મોટા બસો ઉપરાંત હાડકાં છે, કેટલાક ૨૨૭ ગણે છે ને કેટલાક ૨૪૬ કહે છે.

સ. એ હાડકાં શું કામના હશે ?

જ. એ હાડકાં ઘણાં કઠણ છે. પેટીમાં જેમ જલ્લસો સાચવી રાખીએ છીએ તેમ એ હાડકાંની અંદર શરીરમાંના કેટલાક ઉપયોગી ભાગ રહે છે. દરેક હાડકાં જુદા જુદા આધારના હોય છે. ખોપરીનું હાડકું ટોપી જેવું છે. તેની નીચે મગજને સ્થાનતંતુ રહે છે. તેની નીચે આંખ અને કાન આવ્યા છે.

પાંસળાના હાડકાંમાં ફેફસાં જે વડે શ્વાસ લઈએ મૂકીએ છીએ તે તથા હૃદય છે.

થાપાના હાડકાંમાં પુકો છે.

આ બધા ઉપયોગી ભાગનું પેટીમાંની વસ્તુ માફક હાડકાંઓથી સંરક્ષણ થયેલું હોય છે.

સ. હાડકાં સાથે શરીરમાં બીજું શું હોય છે ?

જ. માંસના લોચા જેને માંસ પેશી કહે છે, તે હોય છે તેથી

કરીને મળમરણી માફક, હાથ, પગ, ઉંચા નીચા થાય છે, એ માંસના લોચામાં રખડના જોવા ગુણ છે કે દેખાવાથી સંકોચાય છે ને મૂકી દેવાથી હતો તેવોને તેવો થાય છે આવા ગુણને સ્થિતિસ્થાપક કહે છે.

સ. શરીર શેતું બનેલું છે ?

જ. હાડકાં ને માંસનું બનેલું છે.

સ. હાડપિંજર આપણને બચકર લાગે છે તેવું આપણું શરીર કેમ લાગતું નથી ?

જ. શરીર ઉપર ચામડી છે. તેની અંદર હાડકાંને માંસ રહેલું છે. તે આપણે જોઈ શકતા નથી. હાડપિંજરના ઉપર ચામડી ન હોવાથી તે જોવાય છે ને બચકર લાગે છે.

હાડકાં મજબુત હોવાથી શરીરનું રક્ષણ કરે છે.

પાઠ ૧૮ મો. ચામડી.

સાધન—સૂક્ષ્મ દર્શક યંત્ર.

સ. હાડપિંજર કરતાં આપણું શરીર શાથી સાઈ દેખાય છે ?

જ. ઉપર ચામડી છે તેથી સાઈ દેખાય છે, ચામડી બધા પ્રાણીના શરીરનું ઢાંકણ છે. તેથી માંહેના હાડકાં, માંસપેશી વગેરેનું રક્ષણ થાય છે. અને શરીર સુંવાળું લાગે છે.

સ. ચામડી વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. ચામડીને એ પડ છે. એક ઉપલું, ને બીજું—નીચલું, અથવા માંહેનું પડ બહુ સુંવાળું (આળું) છે. તેને જરાક લાગે છે કે ધન્ટ થાય છે. આપણને ફાલા કે ગુમકું થાય છે તે વખતે એ બરાબર સમજાય છે. તે વખતે ઉપલું પડ ઉપસી (પૂલી) આવે છે, અને ખેંચાય છે. એ પડમાં લોહી હોતું નથી તેથી તેને ચીરીએ અથવા કાપીએ તો દુઃખ થતું નથી. તે વખતે એ ચામડી ઉચી કરી જોઈએ તો માંહેની

ચામડી, લોહીવાળી ખરબચડી દેખાશે, ને જોવી પણ ગમશે નહિ. ધીમે ધીમે ઉપરની ચામડી નવી આવતી જશે, ને સાંધ પુરાતી જશે, છેવટે એવી મળી જાય છે કે ક્યાં આગળ ચામડી કાપી હતી તે પણ જણાશે નહિ.

સ. ચામડીના ઉપલા પડમાં શું શું હોય છે ?

જ. ઉપલા પડમાં ઝીણું ઝીણું છિદ્રો હોય છે કેટલાંક છિદ્રોમાં વાળ ઉગેલા હોય છે.

સ. એ છિદ્રો શા કામનાં છે ?

જ. શરીરમાંથી પરસેવો, એના વાટે બહાર નીકળે છે, કેટલીક વખતે પરસેવા સાથે તેલ જોવો ચીકણો પદાર્થ નીકળે છે તેનાથી ચામડી સુંવાળી રહે છે, કેટલીક જગ્યાએ વાળ ધણા હોય છે, ને કેટલીક જગ્યાએ થોડા હોય છે, બીજાં પ્રાણીઓને પણ ઓછા વત્તા વાળ હોય છે.

સ. કેટલાક પ્રાણીને વધારેને કેટલાકને થોડા વાળ હોય છે તેનું કારણ શું ?

જ. જોની ચામડી જાડી હોય છે તેને વાળ ઓછા હોય છે. હાથી, ગેંડા, બેંસ વગેરેને ઓછા વાળ છે, કમકે તેમની ચામડી જાડી હોય છે. ને બકરાં ઘેટાં વગેરેને ઘણા હોય છે કમકે તેમની ચામડી પાતળી છે. તેથી ટાઢ-તાપથી તેમનું રક્ષણ થાય છે.

સ. માણસની ચામડી કેવી છે ?

જ. માણસની ચામડી પાતળી છે ને વાળ થોડા હોય છે તેમનામાં બુદ્ધિ હોવાથી ટાઢ, તાપથી તેમનું રક્ષણ તેઓ લુગડાંવતી કરે છે.

સ. ચામડીની અંદરના પડ વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. તે ઘણુંજ પાતળું છે એમાં જરાક સોય ભોંકાય તો બહુ દરદ થાય છે, ને ખમાતું નથી. તેમાં લોહી પુષ્કળ હોય છે તેથી લાલ

જાણાય છે, એ ચામડી ધણી કુમળી છે તેથી ખુલ્લી રહી શકતી નથી, માટે તેને ઉપલા પડનું ઢાંકણ છે.

સ. ઉપલા નીચલા પડ માટે ઓસીકાનો દાખલો આપી સમજાવો?

જ. ઓસીકામાં ૩ ભરેલું છે તેમ શરીરમાં લોહી, માંસ, માંસપેશી વગેરે છે, રૂના ઉપર ખોળાઈ છે, તેમ લોહી, માંસ; માંસપેશી ઉપર અંદરનું પડ છે. ખોળાયા ઉપર ગલેફ ચઢવે છે તેથી ખોળાઈ વગેરે ખગડતું નથી ને રક્ષણ થાય છે તેમ અંદરની ચામડીના ઉપર ઉપરની ચામડી છે તેથી અંદરની ચામડીનું રક્ષણ થાય છે. ગલેફ, મેળા થવાથી ઘોષ નાંખાય છે તેમ ચામડી મેલી થવાથી સાચુ પાણી વગેરેથી નકાવાથી ચોખ્ખી થાય છે.

સ. ચામડીનો ઉપયોગ શો ?

જ. શરીરને શાભિતું કરે છે તથા માંદિના અવયવોનું રક્ષણ કરે છે. હિઠો વાટે પરસેવો (અંદરનો ખરાબ પદાર્થ) બહાર કાઢે છે. તેથી શરીરમાં રોગ ઓછા થાય છે, ચામડીમાં તાળ ઉગે છે, (માથામાં વધુ ઉગે છે), તેથી રક્ષણ થાય છે.

પાઠ ૧૯ મો. ચામડું.

સાધન—કાચું ચામડું, પકાવેલું ચામડું, હાથના મોળા, પાણીની મશક, ખુટ, વગેરે.

સ. જોડા શેના બને છે?

જ. ચામડાના.

સ. ચામડાની બીજી શી શી વસ્તુઓ બને છે તે જાણતા હો તે કહો.

જ. ચોપડીના પુંડા, ખુટ, હાથના મોળા, પખાળ, મશક, ઘોડાના

જીન વગેરે.

સ. ચામડું ક્યાં મળતું હશે ?

જ. ચામડીઆને ઘેર.

સ. ચામડીઆ ચામડા ક્યાંથી લાવતા હશે ?

જ. મનવરો મરી જાય તેના શરીર ઉપરથી ચામડું ઉતારી લે છે.

સ. ચામડાને ઉતરડી લીધા પછી શું કરે છે તે વિષે જાણતા હો તે કહે ?

જ. ચામડું ઉતરડી લીધા પછી પાણીના ખાડામાં ચુનાના પાણીમાં તેને દશ આર દહાડા બોળી રાખે છે. તેથી ઉપરના વાળ ખરી જાય છે વધારે દિવસ બોળી રાખે તો કાઢી જાય. તેમાંથી કાઢી કાઢ પછી એક વાસણમાં પાણી ભરી તેમાં આવળની છાલને હરડાં બેડાંને ભૂકો નાંખી તેમાં ચામડા દશ આર દહાડા બોળી પછી તેને બહાર કાઢી તેની કાચ-ળીઓ, કાચળા શીયીએ છીએ ને માંહે હરડાં બેડાંને ભૂકો તેમ આવળની છાલ નાંખી તે કાચળા ભરીએ છીએ ને ટંગાવી રાખીએ છીએ. સાત આઠ દિવસ રાખી પછી તેને ઘોઘ નાંખીએ છીએ ને રાંપીવતી સાફ કરીએ છીએ (રાંપી ચામડાના વાળ સાફ કરવાનું ઓળખ) ને તેલ ચોપડી ચૂકવીએ છીએ. ત્યારે તે દરેક વસ્તુ કરવાના કામમાં આવે છે તેને અમે વેચીએ છીએ તે મોચી લોકો રાખે છે.

સ. ઘોડાના જીન કોના ચામડાના બનાવે છે ?

જ. કુકર એટલે ભુડેના ચામડાના બનાવે છે.

સ. જોડા કોના ચામડાના બનાવે છે ?

જ. બળદના ચામડાના બૂટ-જોડા બનાવે છે.

સ. ચામડાના પુઠાં કોના ચામડાનાં બનાવે છે ?

જ. બકરાના ચામડાનાં બનાવે છે. ને મોજાં બકરાના બચ્ચાંના ચામડાના બનાવે છે.

સ. બેંસ, પાડા, ઉંટ વગેરેના ચામડાનું શું બનાવે છે ?

જ. પાણીની મશક, પખાલ, કોશ, વગેરે બનાવે છે.

સ. જોડા પહેરવાથી શું ફાયદો છે ?

જ. ટાઢ તાપથી પગનું રક્ષણ થાય છે. ઠોકર વાગે નહિ. જન જનાવર કરડે નહિ વગેરે જોડા પહેરવાથી ઘણા લાભ છે.

સ. મશક, કોશ, પખાલ, એ શા કામમાં આવતાં હશે ?

જ. પાણી ભરવાના કામમાં આવે છે. બળદ કે પાડા ઉપર (તેની પીઠની બે બાજુ) ચામડાની કોથળી જેવું નાંખી માંહે પાણી ભરે છે તેને પખાલ કહે છે. ચામડાની લાંબી કોથળી જેવું કરી તેમાં પાણી ભરે છે તેને મશક (તે માણસ ઉપાડે છે) કહે છે. ને કોથળા જેવું મોટું રાખી બનાવે છે ને ફવામાંથી જે વડે પાણી ખેંચે છે તેને (બળદ જોડીને) કોશ કહે છે.

સ. બકરાના ચામડાની પખાલ કેમ નહિ બનાવતા હોય ?

જ. તે પાતળું છે. તેથી તરત ફાટી જાય અને બેંસ, પાડાના ચામડાં જાડાં હોય છે તેથી જલદી ફાટે નહિ માટે.

પાઠ ૨૦ મા. ઊન વિષે.

સાધન—સુતરનો કડકો, કિનો નો કડકો, ફલાનન, રંગીન છુટું ઊન, સુતર-વગેરે.

સ. ઊન શું છે ?

જ. ઘેટાં બકરાં વગેરેના શરીર પરનાં વાળ છે.

સ. એ શા કામમાં આવે છે ?

જ. તેનાં લુગડાં વણાય છે—તે પહેરવાના કામમાં આવે છે.

સ. ઊન સિવાય આપણે કયા કયા લુગડાં પહેરીએ છીએ ?

જ. સુતરાઉ અને કીરામળ (રિક્ષાઓ).

સ. ઘેટાનું કન શા માટે કાતરી લે છે ?

જ. જો કન કાતરી લેવામાં ન આવે તો ઘેટાં અકળામને મરી જાય.

સ. કન ક્યારે કાતરી લે છે ?

જ. વરસમાં બે વાર કાતરી લે છે એક ઉનાળો બેસતાં કાતરી લે છે. અને બીજું ચોમાસુ-ઉતર્યા પછી કાતરી લે છે.

સ. કાતરી લીધેલું કન ક્યા રંગનું હોય છે ?

જ. કેટલુંક કાળું-ઘોળું ને ઝાંખુ ઘોળું હોય છે. તેને ઘોમને સાફ કરે છે, ને પછી રંગે છે, ને લુગડાં વણે છે.

સ. ઘેટાના બિનનું શું શું થાય છે ?

જ. કામળા, કામળીઓ, બનુસ, શાલ વગેરે આપણા દેશના ઘેટાની બિનનું બને છે. જ્યાં ધણીજ ટાઢ પડે છે, ત્યાંના ઘેટાના બિનનું ફલાલીન, બનાત વગેરે સારાં કપડાં બને છે.

સ. કનને સાફ કેમ કરે છે ?

જ. વાળ કાતરતાં પહેલાં ઘેટાંને ખુબ ચોળી મસળી સાબુ ધાલી નવરાવે છે તેથી વાળ (કન) સાફ થાય છે પછી કાતરી લે છે. આપણે અહીં થોડી ટાઢ પડે છે તેથી એ વાળ જાડા થાય છે. ને કાશ્મીર, હિમાલય, ઈન્ડિયા વગેરે દેશમાં જ્યાં બહુ ટાઢ પડે છે ત્યાંના ઘેટાના વાળ (કન) બહુ ઝીણા હોય છે આપણે અહીં ઘેટાંને નવરાવવાનો રિવાજ થોડો છે પરંતુ ઈન્ડિયા બહુ અમુક દિવસને આંતરે તેને મસળી-ચોળીને નવરાવે છે. તેથી કન ધણીજ સાફ થાય છે.

સ. કનમાં ક્યા ક્યા શુણ્ણ છે ?

જ. કન થાંડી તેમ ગરમીને માંહે પેસવા દેતી નથી. તેમ માંહેની

ચંડી મરશીને બહાર નીકળવા દેતી નથી. એ ગુણ દેવાથી તેનાં કપડાં શિઆળામાં પ્રહેરીએ છીએ તો ટાઢ વાતી નથી ઉતરે દબાવાથી તે દબાઈ જાય છે ને મૂકી દેવાથી પાછું હતું તેવું ને તેવું થાય છે. માટે તેનામાં સ્થિતિ સ્થાપક ગુણ છે રંગમાં તે સફેદ અને કાળું હોય છે. ખીજા રંગ રંગીને બનાવે છે. એનામાં ખીલકુલ વાસ નથી. તેમ સુવાળું છે.

સ. ઉતના હુમડાની સંભાળ કેમ રાખવી ?

જ. ઉતના હુમડાને વાંતરી-કંસારી વગેરે જીવડાં ખાઈ જાય છે માટે તેને વરસમાં એક બે વખત તડકે નાંખી સૂકવવા અને માંહે લીમડાનાં પાંદડાં, શીનામૂલ પીલ્સ (ડામરની ગોળીઓ) બજનો લુકો; તમાકુનાં પાંદડાં; આ વસ્તુઓ મૂકવાથી જંતુઓ તેની કડક વાસને લીધે તેમાં થતા નથી.

સ. સાફ ઉત ક્યાંનું હોય છે ?

જ. જ્યાં ટાઢ વધારે પડે તે દેશનાં ઘેટાનું.

બરવાડ લોકો ચોમાસામાં ઉતના ઓઢા બનાવે છે ને ઓઢે છે તેથી તેમાં જરા પણ પાણી પડતું નથી.

પાઠ ૨૧ મેઠા વખત જાણવાની અસલી રીત ને નવી રીત.

સાધન—છાયા યંત્ર, વખત જાણવાનો કાણાવળો વાડકો, પાણીની બરેલી તાંબાકુડી, કાચની શીશી ને ઘડીઆળ, કાંસાનું ઘડીઆળ.

સ. ઘડીઆળ બધાએ જોયું છે ?

જ. હા.

સ. એ-શા કામમાં આવે છે ?

જ. વખત જોવાના કામમાં-કેટલા વાગ્યા છે તે એનાથી સમજાય છે.

સ. એ કાણુ બનાવવું હશે

જ. આપણા દેશમાં તે બનતા નથી. પરંતુ સ્વીટઝર્લૅન્ડ જર્મનિ ને અમેરિકામાં તે બને છે.

સ. એ ઘડીઆળ નહોતા ત્યારે આપણે વખત કેમ જાણતા હતા તે કહો ?

જ. કાચની શીશીઓથી.

સ. કાચની શીશી વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. કાચની એ શીશીઓ ભેગી હોય છે. તે એવી રીતની હોય છે કે ઉપરનો ભાગ પહોળો હોય છે તે વચ્ચે જ્યાં એ શીશીઓ જોડાય છે ત્યાં નાનો ભાગ હોય છે તે એની વચમાં ઝીણું કાણું હોય છે તેમાંની એકમાં ઉપરથી જરા સાર પાડી (કાણું પાડી) તેમાં માપથી રેતી ભરે છે તે ઘડી અડધો કલાક ને કલાક પહોંચે એવા માપથી ભરે છે તે એ શીશીઓને એક લાકડાના ચોકડામાં ગોઠવે છે. પછી ઉપર દોરો બાંધી તેને ખીંટીએ લટકાવે છે તેથી ઉપરની શીશીની રેતી કાણા વાટ ધીમે ધીમે નીચે બીજી શીશીમાં પડે છે તે બધી પડી રહે ત્યારે તે જોટલા માપની હોય તેટલો વખત થયો કહેવાય એ પ્રમાણે કલાક પુરો થાય એટલે ત્યાં જે માણસ હોય તે તેને ફેરવીને પાછી મૂકે એ પ્રમાણે વારે વારે કરે છે. કલાક પુરો થતો જાય તેમ ત્યાં પાસે કાંસાનું ઘડી-આળ (ઝાલર) રાખે છે તેમાં લાકડાની મોઝરી વતી તેટલા ટકોરા વગાડે છે એ પ્રમાણે રાતને દિવસ કરવું પડે છે.

સ. ઉપરની રીત સિવાય બીજી રીત વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. કાંસાના એક વાડકામાં ઝીણું છિદ્ર પાડેલું હોય છે તે વાડકા પાણુ ઘડીનો કે કલાક, અડધા કલાકના માપનો હોય છે તેને પાણુની ભરેલી તાંબાકુંડી કે તપેલામાં મૂકે છે; ને છિદ્ર વાટે તે વાડકામાં પાણુ અરાય છે. બધું બરાબ રહે ત્યારે જે માપનો વાડકો હોય તેટલો વખત

થયેસો ગણાય છે; ફરી પાછા તેજ પ્રમાણે વાડકાને ખાલી કરી મૂકે છે ને કલાક ગણે છે. ને કલાકે કલાકે કાંસાના ધડીઆળમાં ટકોરા વગાડે છે.

સ. ઉપર શિવાય ત્રીજી રીત વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. હાયા યંત્ર નામનું યંત્ર આવે છે તેને રસ્તા વચ્ચે મૂકે છે તેમાં વચ્ચે લાકડી ખોસેલી હોય છે. લાકડીનો પડછાયો એ યંત્રપર મારેલા આંકડા પર પડે છે તેથી કેટલા વાગ્યા તે સમજાય છે. એ યંત્રથી સૂરજ નથી હોતો ત્યારે એટલે રાત્રે તેમજ વાદળાં હોય ત્યારે વખત જોઈ શકાતો નથી.

સૂરજને જોઈને ધણા લોકો વખત કહે છે પરંતુ તે ચોક્કસ નથી હોતો. થોડો થોડો ફેર રહે છે. સૂર્ય જ્યારે માથે આવે છે ને લગભગ સવારે છ વાગે ઉગે છે ને સાંજે ૬ વાગે આથમે છે બાકીના વખત માટે સૂરજ જોઈને અડસટે કહે છે.

સ. ધડીઆળ વિષે જાણુતા હો તે કહો ?

જ. ધડીઆળની અંદર લોખંડના ચક્કરો ગોઠવેલા છે તેમ એક કમાન હોય છે, લાકડાના ચોક્કસમાં ચક્કરો તેમ કમાન ગોઠવીને તેને સ્ક્રૂવતી સજ્જડ કરે છે તેના ઉપર લોખંડનું પતરું હોય છે. તેના ઉપર એકથી બાર સુધી અગ્રેજીમાં આંકડા હોય છે તેના ઉપર બે કાંટા વચ્ચે વચ્ચે ખોસાડેલા હોય છે તેમાં એક નાનો કાંટો છે ને એક મોટો છે. માંહેના ચક્કરો ફરે તેના લીધે ઉપરના કાંટાઓ ફરે છે, મોટો કાંટો એકથી માંડીને બાર આંકડા સુધી ફરી વળે છે તેટલા વખતમાં નાનો કાંટો એકથી બે સુધી (એકજ આંકડો ખસે છે) ખસે છે. (નાના કાંટાને કલાક કાંટો ને મોટાને મિનિટ કાંટો કહે છે) ને જોટલા આંકડા ખસે તેટલા કલાક થયા કહેવાય છે કેટલાક ધડીઆળને નીચે લોલક હોય છે તે હાલે છે તોજ ધડીઆળ ચાલે છે. સ. કલાકની મિનિટ કેટલી ?

જ. કલાકની મીનીટ ૬૦ પા કલાકની ૧૫ અડધા કલાકની ૩૦ ને પોણા કલાકની ૪૫ મિનિટ છે. ધડીઆળના અંદરના સાઠ ભાગ કરેલા છે (કાપા ૬૦ પાડેલા હોય છે) દરેક પાંચ પાંચ ભાગને અંતરે અંકે

આંકડો મૂક્યો છે તેવા ૧૨ આંકડા મૂકેલા છે.

સ. ધડીઆળ કેમ જોવાય છે ?

જ. નાનો કાંટો જેટલા ઉપર તેટલા કલાક કહેવાય છે, જુઓ નાનો કાંટો બરાબર ૪ ઉપર છે ને મોટો કાંટો ૧૨ ઉપર છે તો ચાર વાગ્યા કહેવાય પણ નાનો કાંટો ૪ ઉપર છે ને સહેજ ખસ્યો છે ને મોટો કાંટો ૩ ઉપર છે તો, ૪ ઉપર $૩ \times ૫ = ૧૫$ મિનિટ થઈ કહેવાય મોટો કાંટો ૬ ઉપર હોય તો ૩૦ મિનિટ ૮ ઉપર હોય તો ૪૦ મિનિટ ને ૧૦ ઉપર હોય તો ૫૦ મિનિટ થઈ એમ જાણવું.

સ. નાનો કાંટો ૫ ઉપરથી ખસેલો છે ને મોટો કાંટો ૭ ઉપર છે તો કેટલા વાગ્યા કહેવાય ?

સાતને પાંચે ગુણવાથી ૩૫ વાગ્યા તો ૫ ઉપર પાંચીસ મિનિટ થઈ એટલે સાડા પાંચને ૫ મિનિટ થઈ

સ. નાનો કાંટો ૯ માં જરાક ઓછો છે ને મોટો કાંટો ૧૦ ઉપર છે તો કેટલા વાગ્યા ?

જ. નવમાં ઓછો હોવાથી નવ પુરા વાગ્યા નથી પરંતુ ૮ વાગી ગયા છે. મિનિટ કાંટો ૧૦ ઉપર હોવાથી $૧૦ \times ૫ = ૫૦$ મિનિટ એટલે ૮ ઉપર ૫૦ મિનિટ થઈ છે એટલે પોણાનવને પાંચ મિનિટ થઈ.

સ. નાનો કાંટો ૨ ઉપર છે ને મોટો કાંટો ૨ ઉપર છે તો કેટલા વાગ્યા કહેવાય ?

જ. ૨ વાગી ગયા છે ને મોટો કાંટો ૨ ઉપર છે તો $૨ \times ૫ = ૧૦$ મિનિટ થઈ જેથી ૨ ઉપર ૧૦ મિનિટ થઈ કહેવાય.

ખાંડ ૨૨ માં ગ્રાજવું.

સાધન—ખરું ગ્રાજવું, ખોટું ગ્રાજવું, જેની ઢાંડી લાંબી ટુંકી હોય તેવું, કાટલાં, રૂપિયા, કોઈ પણ અનાજ અગર ખાંડ.

સ. આપણે દૂધ લાતીએ છીએ તે કેવી રીતે આપે છે ?

જ. માપ ભરીને વા સેરનો માપ હોય છે તે ભરીને આપે છે.

સ. લૂગડાંનો ભાવ શેનો કાઢીએ છીએ ?

જ. વાર કે ગજનો તે વારથી કે ગજથી ભરીને આપે છે.

સ. ખાંડ, ગોળ, ધી, અનાજ વગેરે કેવી રીતે આપે છે ?

જ. જોખીને.

સ. કેના વડે જોખે છે ? જ. ત્રાજવાં ને કાટલાથી જોખે છે.

સ. કાટલાં શેના હોય છે ?

જ. લોખંડના તેમ નાનાં કાટલાં પીતળનાં હોય છે.

સ. ત્રાજવાં શેનાં હોય છે ?

જ. લોખંડના પીતળના કે ચામડાના હોય છે.

સ. આપણને શેર ખાંડ જોઈતી હોય તો કેવી રીતે આપે છે

જ. ત્રાજવાના એક પલ્લામાં શેરીઓ મૂકે છે ને બીજામાં ખાંડ મૂકે છે અને બરાબર થાય ત્યારે આપણને પડીકું બાંધી આપે છે.

સ. ત્રાજવા વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. દાંડી એ પલ્લા કે છાબડી ને પાંગરા આ ચીજોથી ત્રાજવું તૈયાર થાય છે. દાંડી લાકડાની હોય છે. તેની બરાબર મધ્યમાં કાણું પાડી માંહે દોરી પોરવે છે તે દોરી પકડી ત્રાજવું ઉપાડાય છે દાંડીના બે છેડે સરખે અંતરે ઉભા અને આડા અડધા સાર પાડેલા છે તેને નાથણ કહે છે તેને દોરી બાંધે છે તે દોરીને ત્રણ કે ચાર પાંગરા (જાડી સુતરની દોરી) કે ઝીણી સાંકળો બાંધે છે, ને છેડાઓને પલ્લાં કે, છાબડાં બાંધે છે તે ત્રાજવું કહેવાય છે.

સ. ત્રાજવામાં બાંધે છે એમ ક્યારે કહેવાય ?

જ. દાંડીની વચ્ચેની દોરી પકડી ત્રાજવું ઉપાડીએ ત્યારે બે પલ્લાં બરાબર રહે તો ત્રાજવાં ખરાં છે એમ કહેવાય પરંતુ એક પલ્લુ જરા નીચે રહે છે ને બીજું ઉચે રહે તો બાંધ કે ધડો છે એમ કહેવાય છે એમ જણાવું કારણ એ છે કે કોઈ પલ્લુ, બારે હલકું હોય અથવા તેને બાંધેલા પાંગરા કે સાંકળ બારે હલકી હોય તો તેથી એમ ધડો થાય છે.

સ. ધડો કે બાંધ હોય ત્યારે કેવા પલ્લામાં લેવાથી આપણને હાયદો થાય ?

જ. તે વખતે જે પલ્લુ ઉચું જતું હોય તેમાં માલ મૂકીને લેવાથી આપણને લાભ થાય. આપણને લાભ થાય તેટલુંજ સામા માણસને નુકસાન થાય છે.

સ. એ પ્રમાણે કોઇને નુકસાન થાય માટે કેવી રીતે માલ લેવો જોઇએ ?

જ. પ્રથમ ત્રાજવાં ઉપાડી જોઇ જે પલ્લુ ઉચું જતું હોય તેમાં પથ્થર કે નળીયાનો કડકો મૂકી એ પલ્લાં સરખાં કરવાં પછી માલ લેવાથી કોઇને નુકસાન નથી.

સ. એ સિવાય ઓછું જોખવાનું બીજી રીત જાણતા હો તો કહો ?

જ. દાંડીમાં ખાધ હોય છે. દાંડી લાંબી ટુંકી હોય છે. લાંબી ટુંકી દાંડીથી પણ ધરાક છેતરાય છે. લાંબી ટુંકી દાંડીને ઉપાડીએ તો પલ્લા એ બરાબર દેખાશે પરંતુ જ્યારે ચીજ મૂકીને તોલીએ તો ઓછું વતું થાય છે. વેપારી આની દાંડી રાખી લાંબી દાંડીવાળા પલ્લામાં કાટલાં મૂકે છે. તેથી તોલ ઓછું થાય છે. ને ધરાકને નુકસાન થાય છે માટે તેવી દાંડીથી સાવચેતી રાખવી.

સ. સોનું રૂપું તોલવાને માટે કેવાં ત્રાજવાં હોય છે ?

જ. એને માટે પીતળની નાની કાંટી હોય છે. તેમાં રહેજ વધારે હોય તો તરત માલમ પડે છે. મોટા ત્રાજવામાં રહેજ વતું ઓછું જણાય નહિ માટે નાની કાંટી રાખે છે, કેસર, કસ્તુરી, અંબર, સોનું વગેરે ધણી મોંઘી ચીજો છે. માટે તે વાપરે છે. તેમાં પણ લુચ્ચાઇઓ કરે છે. ત્રાજવા નીચે ગોળ કે એવી બીજી વસ્તુ વળગાડી દે છે માટે લેનાર માણસે બહુ સાવચેતી રાખવી ધર્માદા કાંટો હોય તો ત્યાં જઈ જોખારી લેવું એ વધારે ઉત્તમ છે.

સ. બીજી કદ રીતે માલ ઓછો આપે છે તે વિષે જાણતા હો તે કહો ?

જ. કાટલાં ઓછાં હોય તો માલ ઓછો આપે છે. દાંડીમાં ખાધ હોય તો ઓછો માલ આપે છે ને પલ્લામાં ધડો હોય તો ઓછો માલ આવે છે. લાંબી ટુંકી દાંડી હોય તેવા ત્રાજવાને દોહ દાંડીનું ત્રાજવું કહે છે.

સમાપ્ત.

ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર થયેલી ગુજરાતી કોપીબુક.

પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે નવા ધોરણને અનુસર
કમથી સફાઈદાર અક્ષરોથી ને ઉપયોગી કહેવતોથી ભરપૂર આ કોપી
નં. ૧ થી ૫ સુધીની દરેકની કી. ૦-૨-૬. માસ્તરો તેમ વેપ
ઓને ધાર્યેજ સાફ કરીશન.

મુખગણિત ભાગ ૧-૨.

ભાગ ૧નો. ધોરણ ૧ થી ૩ સુધીના બાળકોને માટે, ૦
૨નો ધોરણ ૪ ને ૫ માટે છે. અનુભવી માસ્તરોની સુચના મુ
તેવાર કરાવેલા હાવાથી વિદ્યાર્થીઓને બહુજ ઉપયોગી છે. ૦
ભાગમાં વ્યવહારીક અતિ ઉપયોગી હિસાબો પણ રીતો ૨
દાખલ કરેલા છે. કી. ૦-૨-૦ અને ૦-૪-૦.

પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ટ્રેડિંગબુકો.

ઉત્તર વિભાગના મે. એ. ઈ. સાહેબે મંજૂર કરેલા ટ્રેડિ
અવ્યાસક્રમ મુજબ તેમ ધોરણને લગતા પદાર્થ પાડતા ચિત્રો સહિતના
ધોરણવાર ટ્રેડિંગબુકો. મોટા જથ્થામાં તેવાર છે. બાળવર્ગથી ધોરણ
૫ સુધી ૦-૧-૦, ધોરણ ૬ ૦-૨-૬ ને ધો. ૭ ૦-૨-૦.

દરેક ધોરણવાર અધિજ્ઞાન અને પદાર્થપાઠ.

દરેક ધોરણવાર અર્થની નોટો.

દરેક ધોરણવાર અર્થ ખુટા.

પ્રાથમિક શાળાઓ માટે દેશી હિસાબ.

બાળકોને ગમત સાથે જ્ઞાન આપનારા પુરા આકર્ષક સર્જિ
દેશી હિસાબ જેમાં મુખગણિત, સચિત્ર મુળાક્ષર, કોણકો, દિશ
બુજાઓ, ગણિતના હિસાબ રીતો સાથે ટ્રેડિંગના ફિગર અને
ઉપયોગી કહેવતો સહિતનો આ સસ્તો ને ઉત્તમ દેશી હિસાબ ૩
છે. ખંભાત, જુનાગઢ, ગોંડલ વગેરે રેલ્વેમાં ટેકસ્ટબુક તરીકે ૩
થયેલો છે. કી. ફક્ત રૂ. ૦-૧-૬.

દામોદર દિરાલાલ શાહ, બુકસેલર-અંદ.

